

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ULUSAL KİMLİK VE BELLEK TASARIMI:
ÜSKÜP 2014 PROJESİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Süleyman Sait GÜNEŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimari Tasarım Programı

Danışman

Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU

Ekim, 2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ULUSAL KİMLİK VE BELLEK TASARIMI:
ÜSKÜP 2014 PROJESİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ**

Süleyman Sait GÜNEŞ tarafından hazırlanan tez çalışması 09.10.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Muzaffer Tolga AKBULUT, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Nurbın PAKER KAHVECİOĞLU, Üye
İstanbul Teknik Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU sorumluluğunda tarafımda hazırlanan Ulusal Kimlik ve Bellek Tasarımı Üsküp 2014 Projesi'ne Eleştirel Bir Bakış başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Süleyman Sait GÜNEŞ



Aileme

TEŞEKKÜR

Rumeli göçmeni bir ailenin Makedonya vatandaşı ve kentle bağlarını koparmamış bir ferdi olarak Üsküp'ü ziyaretlerimde gözlemlediğim yıllar içerisindeki değişim ve kentin proje öncesindeki mimari dokusuna duyduğum hayranlık tez çalışması için bu konunun seçilmesinin önemli etkenleridir.

İlk olarak, tez çalışmam süresince engin bilgisi ve tecrübesiyle yol göstericim danışman hocam Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU olmak üzere, akademiye ve mimarlık mesleğine olan saygımı arttıran Yıldız Teknik Üniversitesi'nin değerli öğretim üyelerine minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Yönlendirmeleri ve tavsiyeleri ile tez çalışmama değer kazandıran jüri üyelerim, hocalarım Doç. Dr. Muzaffer Tolga AKBULUT'a ve Doç. Dr. Nurbin PAKER KAHVECİOĞLU'na kıymetli katkıları için teşekkür ederim.

Bu tez çalışmasını mümkün kılmak için desteklerini her koşul ve durumda eksik etmeyen aileme büyük bir teşekkür borçluyum. Makedonca çeviriler konusunda yardımlarını ve sabrını esirgemeyen sevgili annem ve babama, çalışmanın tüm aşamalarında yanımda olan sevgili kardeşlerime bu çalışmanın ortaya çıkmasında gösterdikleri destekler için teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde destek gösteren sevgilim Yonca SAYDER'e, Yüksek Lisans eğitimim boyunca birbirimize destek olduğumuz, başta aynı dönemlerde yazdığımız tezlerde motivasyon eksikliğine tolerans göstermeyen sevgili arkadaşlarım Ayşenur PAKER BİNİCİ, Ebru SOLAK BİLECEN ve Seren SAĞDIÇ olmak üzere tüm arkadaşlarıma,

Son olarak kendi stresli eğitim hayatını bir kenara bırakarak ihtiyaç duyduğum her an fikir alışverişinde bulunmak ya da sadece konuşmak için hazır olan ve özgün fikirleri ile çalışmamın bulunduğu konuma gelmesinde değeri ölçülemeyecek bir katkı sağlayan kız kardeşim Sümeyra GÜNEŞ'e özel olarak teşekkür ederim.

Süleyman Sait GÜNEŞ

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
TABLO LİSTESİ	xi
PLAN LİSTESİ	xii
ÖZET	xiii
ABSTRACT	xv
1 Giriş	1
1.1 Literatür Özeti.....	2
1.2 Tezin Amacı	4
1.3 Hipotez	5
1.4 Araştırma Yöntemi	6
2 Kavramsal Altyapı	7
2.1 Kavramlar ve Tanımlar.....	7
2.2 Kimlik, Ulus İnşası ve Aidiyet	11
2.3 Kent Belleği.....	13
3 Üsküp Kenti	16
3.1 Üsküp Kentinin Tarihi ve Güncel Durum.....	16
3.1.1 Antik Dönem	17
3.1.2 Roma ve Bizans İmparatorluğu.....	19
3.1.3 Osmanlı İmparatorluğu	20
3.1.4 İç Makedon Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden İsyanı	21
3.1.5 Birinci ve İkinci Dünya Savaşları.....	23

3.1.6	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti - Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti	24
3.1.7	(Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti	25
3.2	Üsküp Kent Merkezinin Yapılı Çevre Gelişimi.....	26
3.2.1	1912 Öncesi Kent Dokusu.....	27
3.2.2	1912-1960 Yılları Kent Dokusu.....	32
3.2.3	1963 Büyük Üsküp Depremi	41
3.2.4	1965 Kenzo Tange Master Planı	42
3.2.5	1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı	47
4	Kentsel Bellek ve Ulusal Kimlik İnşası: Üsküp 2014 Projesi	51
4.1	Proje Kapsamı ve İrdeleme Yöntemi	52
4.2	Üsküp 2014 Projesi Analizi.....	57
4.2.1	Kent Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi	57
4.2.2	Bina Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi	61
4.2.3	Anıt Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi.....	66
4.3	Projeye Yöneltilen Tepkiler ve Yeni Öneriler	70
5	Sonuç ve Öneriler	77
	Kaynakça	81
	Tezden Üretilmiş Yayınlar	87

KISALTMA LİSTESİ

AAM	Makedonya Mimarlar Birliği (<i>Asocijacija na Arhitekti na Makedonija</i>)
ASNOM	Makedonya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Meclisi (<i>Antifaşističko Sobranie za Narodno Osloboduvanje na Makedonija</i>)
BM	Birleşmiş Milletler
CGI	Bilgisayar Üretimli İmgeleme (<i>Computer Generated Image</i>)
CIAM	Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi
DPMNE	Makedon Milli Birliği Demokratik Partisi (<i>Demokratska Partija za Makedonsko Nacionalno Edinstvo</i>)
FYROM	Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti (<i>Former Yugoslavian Republic of Macedonia</i>)
MEPSO	Makedonya Elektrik Dağıtım Sistemleri Operatörü (<i>Makedonski Elektro Prenosen Sistem Operator</i>)
RZZSK	Makedonya Cumhuriyeti Kültür Eserlerini Koruma Kurulu (<i>Republički Zavod za Zaštita na Spomenicite na Kulturata</i>)
VMRO	İç Makedon Devrimci Örgütü (<i>Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija</i>)

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1 Makedonya bölgesinin tarihsel yönetim değişimi.....	17
Şekil 3.2 Bölgede keşfedilen Erken Neolitik Dönem eserleri (Naumov, 2015). 18	
Şekil 3.3 Büyük İskender döneminde Makedonya Krallığı (M.Ö. 334 – M.Ö. 323) (Jenerik, 2006).....	19
Şekil 3.4 Jacobus Harevin tarafından çizilen Üsküp Gravürü, 1594 (Aleksandra, 2013).	21
Şekil 3.5 1913 Bükreş Anlaşması sonrası bölünen Makedonya (Rossos, 2008)23	
Şekil 3.6 1945 yılında kurulan Federal Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti (Rossos, 2008).....	24
Şekil 3.7 Üsküp kent sınırlarının yıllar içerisindeki değişimi (Mariotti & Penčić, 2015)	27
Şekil 3.8 Osmanlı dönemi yapı örnekleri (Türkiye Diyanet Vakfı, 2016).	30
Şekil 3.9 Sulu Han (solda) ve Çifte Hamam (sağda) (Aleksandra, 2013).	31
Şekil 3.10 Üsküp kent merkezi, 1961. (Tokarev, 2006).	39
Şekil 3.11 1963 Büyük Üsküp Depremi öncesi yapı örnekleri (Tokarev, 2006).	40
Şekil 3.12 Büyük Üsküp Depremi Hasar Haritası (siyah taranan alanlar yıkılan yapılaşmayı ifade etmektedir) (BM, 1970).	41
Şekil 3.13 1965 yılı sonrasında inşa edilen yapı örnekleri.....	46
Şekil 3.14 Kent merkezinin (İç Çeper) hazırlanan kent planları ile yapıli çevre gelişimi (Stefanovska & Koželj, 2012).	48
Şekil 3.15 Üsküp Kent Merkezi'nin 2006 yılındaki görünümü	49
Şekil 4.1 Üsküp 2014 Projesi'nin ilan edildiği videodan Vardar Nehri'nin planlanan görünümü (Servis, 2010).....	52
Şekil 4.2 Üsküp 2014 Projesi'nin ilan edildiği videodan Makedonya Meydanı'nın planlanan görünümü (Servis, 2010).....	53
Şekil 4.3 2. Philip Meydanı'nın 1929-2015 yılları arasındaki değişimi (MARH, 07)	59
Şekil 4.4 MEPSO Yönetim Binası'nın Üsküp 2014 Projesi öncesi durumu (Marusic, 2013).....	61
Şekil 4.5 MEPSO Yönetim Binası'nın cephe dönüşüm uygulaması (Richter, 2019).	61

Şekil 4.6 MEPSO Yönetim Binası'nın cephe dönüşüm uygulaması (Richter, 2019).	61
Şekil 4.7 MEPSO Yönetim Binası'nın güncel durumu (Faktor, 24).	61
Şekil 4.8 Ordu Evi'nin yıkılmadan önceki görünümü (Deipenbrock, ve diğerleri, 2010).	62
Şekil 4.9 Yapılmakta olan Belediye Başkanlığı Ana Ofisi Binası'nın görseli (Deipenbrock, ve diğerleri, 2010).....	62
Şekil 4.10 Makedonya Opera ve Bale Binası (Mrduljaš & Kulić, 2012)	63
Şekil 4.11 Aynı açıdan Üsküp 2014 Projesi sonrası yapının yakın çevresi (Shulevska, 2015)	63
Şekil 4.12 Üsküp Ticaret Odası "NAMA" Mağaza Binası'nın cephe dönüşümü (MARH, 2015).....	64
Şekil 4.13 Makedonya Hükümet Binası'nın cephe dönüşümü (Mulichkoski, 2014)	64
Şekil 4.14 Üsküp 2014 öncesi kentte bulunan jenerik anıt örneği.....	66
Şekil 4.15 Selanikli Gemiciler Anıtı (Majdov, 2016)	66
Şekil 4.16 Makedonya Meydanı'nın 2009 (solda) ve 2011 (sağda) yıllarındaki görünümü (Graan, 2013)	67
Şekil 4.17 Üsküp Kent Merkezi'nin 2018 yılındaki görünümü (MARH, 2018).....	69
Şekil 4.18 Renkli Devrim protestocuları ve protestolar esnasında verilen zararlar (Gjinovci, 2016).	71
Şekil 4.19 Protestolarda çekilen bu fotoğraftaki pankart o dönemki başbakan Nikola Gruevski'ye sesleniyor: "Gruevski kendi çocuklarını utanmaktan, bizim çocuklarımızı göçten koru ve intihar et". (News Agency "Meta.mk", 2016)	72
Şekil 4.20 Makedonya Opera ve Bale Binası için geliştirilen öneri, #Opening #Connecting #Uncovering #Reprogramming (Dimkov, 2018)	74
Şekil 4.21 "NAMA" Mağaza Binası için geliştirilen öneri, katmansızlaştırma <i>Destratification</i> (MoCA, 2019)	75
Şekil 4.22 Telekomünikasyon Binası için geliştirilen öneri, <i>Reconnecting</i> (MoCA, 2019)	76

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1	Planlama yarışması katılımcıları	42
Tablo 4.1	Üsküp 2014 Projesi tasarım kategorileri ile adet bilgisi (Balkan Investigative Reporting Network, BIRN, 2019)	56



PLAN LİSTESİ

Plan 3.1	Osmanlı kent dokusu katmanlarının 1887/95 Planı üzerinde gösterimi (Aleksandra, 2013)28
Plan 3.2	1914 Dimitrije T. Leko Planı (Grcheva & de Meulder, 2011).....33
Plan 3.3	1929 Josif Mihajlovic Planı (Grcheva & de Meulder, 2011).....35
Plan 3.4	1948 Ludek Kubeš Planı (Stojanoska, General Regulatory Plan of Skopje / 1947. Author: Ludjek Kubesh, 2019).....37
Plan 3.5	Üsküp Merkezi'nin Özel Kent Planı, 1961 (Aleksandra, 2013).....38
Plan 3.6	Üsküp Eski Çarşı Özel Kent Planı, 1961 (Aleksandra, 2013).....38
Plan 3.7	1965 Kenzo Tange Master Planı (BM, 1970).44
Plan 3.8	Üsküp Kent Merkezi Arazi Kullanım Planı (BM, 1970).45
Plan 3.9	Üsküp İç Çeperi İçin Hazırlanan Detaylı Kent Planı, M. Grçev, V.P. Korobar ve M. Penčić, 1997 (Stojanoska, 2017)47
Plan 4.1	Üsküp 2014 Projesi Öncesi ve Sonrası Kent Merkezi Planları.....55
Plan 4.2	Üsküp 2014 Projesi Binalar ve Cephe Dönüşümleri Planı65
Plan 4.3	Üsküp 2014 Projesi Anıtlar Planı68

Ulusal Kimlik ve Bellek Tasarımı: Üsküp 2014 Projesi'ne Eleştirel Bir Bakış

Süleyman Sait GÜNEŞ

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU

Neolitik dönemden itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinen Üsküp; tarih içerisinde Paeonia, Dardani, Roma, Bizans ve Osmanlı gibi devletlerin yönetiminde bulunmuştur. 1912 Balkan Harbi ardından Osmanlı Devletinin bölgeden çekilmesiyle Bulgaristan Krallığı, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Yugoslavya Krallığı ve Nazi Almanya'sının yönetimine geçen kent; 1945 yılında kurulan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan ülkelerden biri olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur. 1991 yılında yaşanan dağılma ile federasyon yapısını kaybeden Yugoslavya'nın ardından (Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti'nin de başkenti olan Üsküp birçok etnik gruptan kentliye ev sahipliği yapmaktadır.

15. Yüzyıla kadar bir kale kenti olan Üsküp, Osmanlı yönetiminde kale çevresinde konumlanan camiler, imaretler ve mahalleler ile kale dışına genişlemiştir. 19. Yüzyılın son çeyreğinde etkisi gözlenen Tanzimat Reformları ile kentte önemli dini, askeri ve sanat yapılarını içeren imar faaliyetleri yaşandığı görülmektedir. 1912 ile 1945 yılları arasında savaşlar, yönetim değişiklikleri ve göçler kentin demografik yapısında ve mimari dokusunda önemli değişikliklere sebep olmuştur. 1945 ile 1963 yılları arasında ise kentin yapılanmış çevresinde hem Osmanlı hem de Modernizm etkileri vardır.

1963 yılında yaşanan Büyük Üsküp Depremi sonrası neredeyse tamamen yıkılan kentin milli mimarlar tarafından, çağdaş tasarımlar ile yeniden inşasına imkan tanıyan master plan mimar Kenzo Tange tarafından hazırlanmıştır. 1965 yılında tamamlanan master plan ile sosyalist dönemin karakteristik mimarisi olan Brutalizm etkisi kent dokusuna hakim olmuştur. Devam eden süreçte ise Üsküp

2014 adlı bir proje ile belirlenen bölgedeki yapılara geçmişin biçimlerini kopyalayan neoklasik müdahaleler neticesinde anakronistik bir yaşam alanı ortaya konmuştur.

Dönemin kamu yöneticileri tarafından geliştirilen Üsküp 2014 Projesi'nin gerçekleştirilmesi için kamu kaynakları kullanılmış ancak, kentin demografik yapısında önemli yoğunluğa sahip olan etnik grupların görüşleri göz ardı edilmiştir. Makedon ulus kimliğinin tarihsel bağlantısını gösteren 73 heykel ve anıtın proje alanında konumlandırılmış olmasına karşın, 2018 yılında imzalanan Prespa Antlaşması ile Makedonya Cumhuriyeti'nin adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş ve tarihi Makedonya mirasının Yunanistan ile paylaşılması kabul edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Üsküp 2014 Projesi ile hedeflenen ulusal kimlik ve bellek tasarımının 2014 yılı sonrasında yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler ile değerlendirilerek mimarlık disiplinin bu amaçlar doğrultusunda üstlendiği rolün ortaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda Üsküp 2014 Projesi'nin çalışıldığı alanda yaşanan değişim nicel veriler ile ortaya konularak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Kent dokusuna yapılan etnik güdümlü müdahalelerin kentli belleğinde yer edinme ve kabul görme durumunu projeye yöneltilen tepkiler de göz önünde bulundurularak ortaya konmuştur. Bununla beraber Üsküp kentinin Kenzo Tange tarafından hazırlanan 1965 Master Planı ve Üsküp 2014 Projesi kapsamında geçirdiği büyük değişimlerin kentli belleği ve projelerin kabul görmesi açılarından karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent belleği, anakronizm, ulusal kimlik, kamusal alan, Üsküp

Designing National Identity and Memory: a Critical Review of the Skopje 2014 Project

Süleyman Sait GÜNEŞ

Department of Architecture

MSc. Thesis

Advisor: Prof. Dr. Çiğdem POLATOĞLU

Skopje, known to have been used as a settlement since the Neolithic period, have been under the rule of kingdoms such as Paeonia, Dardani, Roman Empire, Byzantine Empire, and Ottoman Empire. Upon the withdrawal of the Ottoman Empire from the area after the Balkan War in 1912, the city was taken over by the Bulgarian Kingdom, Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom, Yugoslavian Kingdom and Nazi Germany. After that, Skopje ended up as the capital of the Socialist Republic of Macedonia, one of the countries that constituted the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. After Yugoslavia, which lost its federal structure following the breakup in 1991; Skopje, as the capital of the Republic of (North) Macedonia, has been home to many ethnic groups.

Skopje, which had been a fortress city until the 15th century, expanded out of the fortress with mosques, imarets, and neighborhoods located around the fortress during the rule of Ottoman Empire. Reconstruction activities involving important religious, military, and artistic structures took place in the city with the Tanzimat Reforms, effects of which could be observed in the last quarter of the 19th century. The wars between 1912 and 1945, changes in governance, and migrations caused significant changes in the demographic structure and architectural texture of the city. Between 1945 and 1963, Ottoman influence and the impact Post-War Modernism can be observed in the urban environment of the city.

The master plan, which allowed the city to be reconstructed with contemporary designs by national architects after it had been almost completely demolished by

the Great Skopje Earthquake in 1963, was designed by the architect Kenzo Tange. Brutalism as the characteristic architecture of the socialist era dominated the urban texture with the master plan that was completed in 1965. In the ongoing process an anachronistic habitat has been revealed as a result of neoclassical interventions copying the forms of the past to the buildings in the area determined by a project called Skopje 2014.

Although public resources were used to implement the Skopje 2014 Project, which was developed by the public administrators of the period, the views of ethnic groups with considerable density in the demographic structure of the city were ignored. Despite the fact that 73 statues and monuments showing the historical linkage of Macedonian national identity were located in the project area, the Prespa Agreement was signed in 2018 and the name of the Republic of Macedonia was changed as the Republic of Northern Macedonia and it was agreed that the historical Macedonian heritage should be shared with Greece.

The aim of this study is to evaluate the national identity and memory design targeted by the Skopje 2014 Project with the political and social developments after 2014 and to reveal the role that the architecture discipline plays in this direction. For this purpose, the change in the area in which the Skopje 2014 Project was studied was examined with a critical point of view with quantitative data, and the responses to the project were also taken into consideration in the urban memory of ethnic-driven interventions made in the urban memory. In addition, the 1965 Master Plan of Skopje prepared by Kenzo Tange and the major changes under the Skopje 2014 Project were compared in terms of urban memory and acceptance of projects.

Keywords: Urban memory, anachronism, national identity, public space, Skopje

1

Giriş

Tarih boyunca Balkanlar olarak bilinen Güneydoğu Avrupa coğrafyasının önemli yerleşim yerleri arasında sayılan Üsküp; Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları tarafından önemsenen bölgedeki ticari ve askeri gelişmelerin odağında olmuş bir kenttir. Depremler ve yangınlar gibi doğal felaketler sebebiyle yapılı çevresi defalarca tahribata uğrayan ve hatta bu felaketlerin ardından neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Üsküp kenti, barındırdığı birçok ulus tarafından oluşturulan kültür ve medeniyet sayesinde kendini tekrar tekrar geliştirebilmiştir.

Bu tez çalışması kapsamında politik kaygılar doğrultusunda Üsküp kentinin yapılı çevresinde okunabilen yeni bir katman oluşturan Üsküp 2014 Projesi; kent belleği ve ulus kimliği konuları bağlamında detaylı olarak incelenmiştir. Üsküp 2014 Projesi'nin; mimari ve sosyal etkilerinin kapsamlı olarak ortaya konulabilmesi ve proje öncesinde kentin durumunun yeterince anlaşılıp proje sonrası nihai durumu ile kıyaslanabilmesi için, çalışma dahilinde Üsküp'ün tarihine ve yapılı çevresinin gelişimine önem verilmiştir. Üsküp için hazırlanan kent planları incelenmiş, bu planlama çalışmaları doğrultusunda yapılı çevrenin gelişimi ortaya konulmuştur. Üsküp 2014 Projesi'ni oluşturan bileşenler ile proje kapsamı aktarılmış ardından projenin mimari eleştirisi yapılmıştır.

1.1 Literatür Özeti

Üsküp kent merkezinin geçirdiği mimari değişimin, bellek, ulus ve kimlik konularındaki sosyal uzantılarının ortaya konabilmesi amacıyla tez çalışmasına kavramlar ile mimari ve sosyal kavramların açıklandığı bölüm ile başlanmıştır. Ulus ve ulusal kimlik olgularının tanımlanabilmesi için Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler* kitabından, ulus inşasında mimarlık disiplininin etkisinin açıklanabilmesi için Sibel Bozdoğan'ın Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisi üzerinden uluslaşmayı incelediği *Modernizm ve Ulusun İnşası* kitabından faydalanılmıştır.

Mimari eleştiriye zemin oluşturabilmek amacıyla, mekan kavramının açıklanabilmesi için Steen Eiler Rasmussen'in *Yaşanan Mimari* kitabına, mekanın toplumsal bağlamının ortaya konulabilmesi için Doç. Dr. Adile Arslan Avar tarafından Lefebvre'in Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân–Diyalektiği'nin incelendiği aynı adlı makalesine başvurulmuştur. Yer olgusunun tanımlanabilmesi için, Christian Norberg-Schulz'un *The Phenomenon of Place* kitabından ve İdil Üçer'in "Yer Kavramı Bağlamında Eski Çevrelerde Yapılaşma" makalesinden yararlanılmıştır.

Üsküp'ün yapılı çevresinde okunabilen mimari üsluplar olan; Barok'un ve Neoklasizm'in açıklanabilmesi için Leland M. Roth'un *Mimarlığın Öyküsü* ile Ernst H. Gombrich'in *Sanatın Öyküsü* kitabına, Modernizm'in açıklanabilmesi için İnci Aslanoğlu'nun "Modernizmin Tanımı, Sınırları, Ekren Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar" makalesine başvurulmuştur. Bununla beraber eklektizm ve anakronizm kavramlarının tanımlanabilmesi için Türk Dil Kurumu ve Francis D. K. Ching, Mark M. Jarzombek ve Vikramaditya Prakash tarafından yazılan *A Global History Of Architecture* kitabı kaynak sağlamıştır.

Tez çalışmasının üçüncü bölümüne Üsküp kentinin uzak ve yakın tarihi ile güncel durumu hakkında verilerin derlenmesi ile başlanmıştır. Neolitik dönem bulguları için Goce Naumov'un "The Early Neolithic Communities In Macedonia" makalesi, antik dönem ve sonrasındaki tarihi gelişmelerin aktarılabilmesi için Aneta Shukarova'nın *History of the Macedonian People* kitabı ve Andrew Rossos'un

Macedonia and the Macedonians kitabı zengin bilgiler sunmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde yıkılan Skupi kenti hakkında bilgiler için Lencë Jovanova'nın *Skupi - Scupi - Colonia Flavia Scupinorum* adlı kitabı, Yakın tarihte kentin durumunun açıklanabilmesi için BM tarafından yayınlanan *Skopje Resurgent* kitabı ile Makedonya Cumhuriyeti Devlet İstatistik Ofisi'nin verileri kullanılmıştır.

Tarihsel arka planın oluşturulması ardından Üsküp'ün yapılı çevresinin gelişimi irdelenmiştir. Osmanlı dönemi kentin durumunun ortaya konulabilmesi için Prof. Dr. İlhan Tekeli'nin *Cumhuriyetin Harcı-1 Köktenci Modernitenin Doğuşu* kitabı, Doğan Kuban'ın *Osmanlı Mimarisi* kitabı ve Üsküp Eski Çarşı'nın tarihi kent dokusunun incelendiği Kristikj Aleksandra'ya ait doktora tezinden yararlanılmıştır. 20. Yüzyılda hazırlanan kent planları doğrultusunda kentin gelişimi ve dönüşümü için başta; Jasna Stefanovska ve Janez Koželj'in "Urban Planning and Transitional Development Issues: The Case of Skopje, Macedonia" makalesi, Ognen Marina ve Divna Penčić'in "Urban Transformations of Skopje Fragmented City - Legacy of History" makalesi ve Leonora Grcheva'nın Üsküp 2014 Projesi'nin etkilerini çalıştığı yüksek lisans tezi olmak üzere çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.

Üsküp 2014 Projesi'nin kapsamının aktarıldığı, proje üzerine mimari eleştirinin yapıldığı ve projeye yöneltilen tepkilerin işlendiği dördüncü bölümde; Üsküp 2014 Projesi'nin çalışıldığı alanda yaşanan değişimin nitel ve nicel veriler ile ortaya konulması için başta konuyla ilgilenen önemli bir sivil toplum kuruluşu olan "Balkan Investigative Reporting Network" verileri kullanılmıştır. Bununla beraber, Andrew Graan'ın "Counterfeiting the Nation? Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia" makalesi, Katherine M. Pompeani'nin "Authenticity, Continuity and Antiquity: Skopje 2014" makalesi ve Srdjan Majdov'un "Taking Place, (Re)Making Nation in 'Skopje 2014' Socio-spatial Politics of Nation and Urban (Re)Imagining in the Capital of the F.Y.R. of Macedonia" makalesinden değerli bilgiler temin edilmiştir.

Proje üzerine mimari eleştirinin yapılabilmesi ve projeye yöneltilen tepkilerin aktarılabilmesi amacıyla; Bruno Zevi'nin *Mimarlığı Görebilmek* kitabı, Suzana Milevska'nın *Estetskite Argumenti Ne Se Dovolni Bez Etichkrite* kitabı, Gülçin Erdi ve Yıldırım Şentürk'ün *Identity, Justice and Resistance in the Neoliberal City* kitabında bulunan Ophélie Véron'un "Challenging Neoliberal Nationalism in Urban Space: Transgressive Practices and Spaces in Skopje" adlı yazısı ile birlikte Venedik Bienali ve Üsküp Çağdaş Sanatlar Müzesi'nde sergilenen "Freeingspace" sergisinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde ise verilen tarihsel arka plan ve kentsel dokunun gelişimi bilgileri doğrultusunda, Üsküp 2014 Projesi, yapılan analizler ve karşılaştığı reaksiyon neticesinde, kent belleği ve ulus kimliği bağlamında değerlendirilmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Tez çalışmasının amacı Üsküp 2014 Projesi ile hedeflenen ulusal kimlik ve bellek tasarımının 2014 yılı sonrasında yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler ile değerlendirilerek mimarlık disiplinin bu amaçlar doğrultusunda üstlendiği rolün ortaya konulmasıdır.

Üsküp 2014 Projesi'nin çalışıldığı alanda yaşanan değişim nicel veriler ile ortaya konularak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiş, kent dokusuna yapılan etnik güdümlü müdahalelerin kentli belleğinde yer edinme ve kabul görme durumunu projeye yöneltilen tepkiler de göz önünde bulundurularak ortaya konmuştur.

İdari yönetimlerin girişimiyle gerçekleşen 1965 Master Planı ve Üsküp 2014 Projesi kentin yapılı çevresinin iki köklü değişim geçirmesine neden olmuş ve bu durum ulus kimliğinin inşasında farklı mimari yaklaşımların etkinliğinin karşılaştırılması fırsatını yaratmıştır. Bu nedenle Üsküp kentinin Kenzo Tange tarafından hazırlanan 1965 Master Planı ve Üsküp 2014 Projesi kapsamında geçirdiği büyük değişimler karşılaştırılmış ve kentli belleği ve projelerin kabul görmesi açılarından değerlendirilmiştir.

1.3 Hipotez

Mimarlık ürettiği ve ortaya koyduğu mekan ile insan hayatını etkileyen, arkasında bir anlamı olan ve kültürü bu anlam ile oluşturulan bir olgu olarak tanımlanabilir. Mimarlığın etkisi; en küçük birimi olan mekandan başlamaktadır. Yaratılan bu mimari etki mekanların oluşturduğu binalara, binaların şekillendirdiği sokak ve meydanlara, tümünün oluşturduğu kentlere kadar uzanmaktadır.

Mimarlık sosyal ilişkileri düzenleyebilecek, toplulukların aidiyet duygusunu tetikleyebilecek dolayısıyla bu topluluklarda diğer tetikleyici etkiler ile birlikte ulus kimliğini oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu tez çalışmasının odağı olan Üsküp kenti 1963 yılında yaşanan deprem sonrasında yeniden inşasıyla Makedonya Halkları için Yugoslav ortak paydasını oluşturarak bu potansiyelin kullanıldığı, Üsküp 2014 Projesi ile bu sefer Makedon ulus kimliğinin oluşturulması için ortaya çıkan benzer bir fırsatın kaçırıldığı kenttir.

Üsküp 2014 Projesi'nin gerçekleştirilmesi için tümüyle kamu kaynakları kullanılmıştır. Proje kapsamında Makedon ulus kimliğinin tarihsel bağlantısını gösteren 73 heykel ve anıt proje alanında konumlandırılmış, ancak kentin demografik yapısında önemli yoğunluğa sahip olan etnik grupların görüşleri tamamıyla göz ardı edilmiştir. Üsküp 2014 Projesi'nin arkasındaki milli kimlik inşası ve kent belleği oluşturulması amaçları 2018 yılında imzalanan *Prespa Antlaşması* ile göz ardı edilmiş ve sonuç olarak Makedonya Cumhuriyeti'nin adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Projenin yansıttığı tarihi Makedonya mirasının *Prespa Antlaşması* doğrultusunda Yunanistan ile paylaşılması kabul edilmiştir.

Tez çalışması, mimarinin katılımcı bir tasarım süreci ortaya konulursa ulus inşasını tetikleyebilecek güçte bir unsur olduğu ancak kentlinin görüşlerine önem verilmeden kamusal mekan için hazırlanan projelerin ortak payda oluşturmada başarılı olamayacağı savı üzerine kurulmuştur.

1.4 Araştırma Yöntemi

Bina ölçeğinden kentsel ölçeğe uzanan bir etkiye sahip olan Üsküp 2014 Projesi'nin eleştirel analizinin hedeflendiği tez çalışması kapsamında araştırma yöntemi birbiriyle etkileşimde olan iki aşamada kurgulanmıştır. Bu aşamalar;

- Eşzamanlı (Senkronik) Analiz:

Tarihsel arka planın oluşturulması için gerekli bilgilerin aktarılması ardından, yapılı çevre gelişiminin ortaya konulabilmesi adına Üsküp için hazırlanan kent planları üretildikleri dönemin sosyo-politik bağlamlarında konumlandırılarak ve kendi tasarım hedefleri içerisinde incelenmiştir.

- Artzamanlı (Diyakronik) Analiz:

Üsküp 2014 Projesi ve 1965 Kenzo Tange Master Planı, yorumlayıcı karşılaştırma yapmak amacıyla öncelik sonralık ilişkisi içerisinde incelenmiştir. Bu karşılaştırma iki dönem arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla mimarlığın sosyal uzantıları ile bir bütün olarak ele alınmıştır.

2

Kavramsal Altyapı

Üsküp 2014 Projesi odağında ulusal kimlik ve bellek tasarımı konularını irdeleyen bu çalışma kapsamında, öncelikle yapılan bilimsel eleştirinin kavramsal arka planını oluşturmak gerekmektedir. Bu gereklilik doğrultusunda ilk olarak; kimlik, ulus inşası ve aidiyet kavramları bağlantılı olmaları sebebiyle bir başlık altında derlenmiş, kent belleği ise ayrı bir başlık altında tanımlanmıştır.

2.1 Kavramlar ve Tanımlar

Mekan; mimari, psikoloji ve sosyoloji gibi farklı bilimsel alanlar içerisinde incelenen bir kavramdır. Yaşanılan mekanların kullanıcısı olan insan nezdinde reaksiyonlara, olumlu ya da olumsuz geribildirimlere sebep olmaları beklenir. Bu reaksiyonlar mekanın kullanıcılarına uygun tasarlanıp tasarlanmadığına, mekandan alınan hazzı veya mekanın kullanıcıda uyandırdığı hislere ve benzeri diğer etkenlere göre değişiklik gösterebilir. Mekanın kamusal alanlarda tanımlanması halinde reaksiyonların toplumsal olması da olasıdır, bir şehir parkına yapılacak müdahaleye kentli tarafından karşı çıkılması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Rasmussen Almandaki “Raum” kelimesini ve İngilizcedeki “room” (oda) kelimesini kıyaslayarak “Raum” kelimesinin daha kapsamlı bir anlama sahip olduğunu savunur. “Almanların kullandığı ‘Raum-Gefühl’ terimi, sınırları tanımlanmış bir boşluğun kavranması anlamına gelir”; dolayısıyla Rasmussen *mekan* kelimesini “iki boyuttaki zemin kavramının üç boyuttaki karşılığı” olarak, *boşluk* kelimesini de “mimari anlamda biçimlendirilmiş mekan” anlamında kullanır (Rasmussen, 2009). Bu tez çalışmasında yapılan mimari eleştiriler, Üsküp 2014 Projesi’nin birincil etkisinin kentin yapılı çevresine olması sebebiyle mekanın kent ya da kent merkezi, mekanın kullanıcılarının da kentli olacağı kabulüyle yapılmıştır.

Lefebvre mekanın toplumsal olduğunu savunur. “Mekan’ ne salt bir soyutlama ve nesne, ne de sadece somut, fiziksel bir şeydir. Bütün boyutları ve biçimleriyle, hem kavram hem de gerçekliktir, yani, toplumsaldır.” Bu nedenle hem biçimleri hem de sosyal ilişkileri içinde barındırır. “Yine, cansız, sabit, durağan değil, canlı, değişken ve akışkandır. Sürekli diğer mekanlara uzanır ve geri döner, onlarla birleşir ya da çatışır. Bu akışlar, birleşmeler ve çatışmalar—ki, farklı zamanlarla olur—bir diğerinin ya da öncekinin üzerine yerleşir ve mevcut mekanı üretir. Bir başka ifadeyle, (toplumsal) mekan, birçok boyutuyla, ona katılan, anlamlandırılan ve anlamlandırılmayan, algılanan ve doğrudan deneyimlenen, pratik ve teorik akışlarla üretilir” (Lefebvre’den aktaran Avar, 2009).

Yer ise çevrenin somut olarak tanımlanışıdır. Meydana gelen olaylar için “yer almak” tabiri kullanılır. Norberg-Schulz deneyimlenen olayların deneyimlendikleri lokasyonlarla ilişkilendirilerek hayal edildiklerini öne sürer. Bu bağlamda “yer” varlıktan ayrı düşünülemez ve dolayısıyla “yer” kelimesini kullandığımız zamanlardaki kastımız soyut bir konumdan ötedir. “Yer kelimesiyle “malzeme, şekil, doku ve renge sahip olan somut şeylerden oluşan bir bütünlüğü kastediyoruz. Bütün bunlar, mekanın özü olan ‘çevresel karakter’i belirler. Genel olarak bir yere böyle bir karakter veya ‘atmosfer’ verilir. Bu nedenle yer, mekansal ilişkileri gibi görünenin ötesindeki somut doğasını kaybetmeden özelliklerinden hiçbirine indirgeyemeyeceğimiz, nitel, ‘bütün’ bir olgudur” (Norberg-Schulz, 1976). Norberg-Schulz yer olgusu ile ilgili çalışmasında *manzara (landscape)*’ ve *yerleşim yeri (settlement)*’ terimleriyle yerin yapısını tanımlamakta ve tanımlanan yapıyı *mekan (space)*’ ve *karakter (character)*’ terimleri vasıtasıyla analiz etmektedir.

Günümüzde “yerin kaybı” ise bir çevre krizidir. “Daha bir kaç yıl öncesine kadar yeni binaların var olan çevreye uyumları bir sorun olarak görülmüyordu. Bugün herkes adaptasyondan bahsediyor ve konferanslar ve seminerlerde bu problemi tartışabilmek için kuramsal çerçeveler arıyor. Bu değişimin sebebi belli; yaşadığımız çevrenin kalitesinde bir düşüş gözlemliyoruz” (Norberg-Schulz & Üçer, 2001). Dolayısıyla kentlerde sürekli büyüme ve yıkımlar ve yeni binaların

lokasyonlarına uygun olmayan tasarımları sebebiyle eski kentler de karakterlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Misalli Büyük Türkçe sözlük “barok” sözcüğünü “Rönesans’tan sonra İtalya’da ve Avrupa’nın özellikle Katolik memleketlerinde gelişen, kıvrık hatlara ve süslere yer veren bir mimari ve süsleme üslubu” (Ayverdi & Topaloğlu, 2011) olarak tanımlamaktadır. Gombrich’e göre “barok” Roman ya da Norman üslubunun yerini alan Gotik üslubunu aşan Rönesans’ı izleyen üsluba denir. “Barok’ sözcüğü, daha sonraki dönemlerin eleştirmenleri tarafından XVII. yüzyıl eğilimlerine açılan savaşın bir ürünüdür. Aslında, saçma ya da garip anlamlarına gelen Barok sözcüğü, klasik biçimlerin, Yunanlılar ve Romalılarca uygulanan yöntemlerin dışında hiçbir zaman uygulanmaması gerektiğini savunanlar tarafından kullanılmıştır. Bu eleştirmenler, antik mimarinin katı kurallarını dikkate almamayı, kınanması gereken bir zevksizlik örneği olarak” (Gombrich, 2015). görmekte ve bu zevksizliği “barok” olarak nitelendirmektedirler.

Yeni Klasikçilik olarak da adlandırılabilir Neoklasizm, Leland M. Roth’un *Mimarlığın Öyküsü* kitabında aktarıldığı üzere yeni yapı tipleri için eski örneklerle benzerlik kurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. “Ondokuzuncu yüzyılın başında mimarlar, tümü ivedi olarak yanıtlanması gereken çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Daha önce hiç yapılmamış yapılar için planlar yapmak zorundaydılar – birkaçından söz etmek gerekirse, kapalı halk pazarları, demiryolu istasyonları, kamu ve hayır kurumları, hastaneler, akıl hastaneleri, hızla gelişen sanayii kentlerine yerleşen işçiler için konutlar. (...) Kilise ve konut gibi yapı tipleri için (...) uygun ifade biçimlerinin belirlenmesinde yerli bölgesel modellere başvurulabilirdi. Ancak diğer yapı tipleri için çağdaş yapıların tasarımında eski örneklere benzerlikler kurmak çekici bir seçenek oluşturuyordu. (...) Klasik düzen imgesiyle kamu yapıları ve onların erdemi yükseltme görevleri arasında güçlü bir bağlantı kurulmaya başlandı” (Roth, 2015).

Gombrich Neoklasizm’in Barok ve Rokoko karşısındaki zaferinin Fransız İhtilali ile birlikte kesinleştiğini öne sürer. Barok, “saray mensuplarının ve aristokrasinin şatolarının üslubuydu, oysa İhtilalin insanları kendilerini yeni-doğmuş Atina’nın

özgür yurttaşları gibi görüyorlardı. İhtilalin fikirlerinin savunucusu gibi görünen Napolyon, Avrupa'da en büyük güç olunca, neo-klasik üsluptaki mimari, İmparatorluğun üslubu haline geldi" (Gombrich, 2015). Ve Kıta Avrupası'nda bu yeni Yunan üslubun dirilişi gerçekleşti.

Üsküp yapılı çevresinde önemli bir yoğunluğa sahip olan Modernizm ise İnci Aslanoğlu'nun "Modernizmin Tanımı, Sınırları, Erken Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar" makalesinde şöyle tanımlanmaktadır. "Bugüne ait olan, çağdaş, yeni, geçmişin ürünlerinden bağımsızlık olarak objektiflik, çoğulculuk olarak tanımlanabilen modern sözcüğü Latince modernus tan gelmekte; yine Latince'de "modus" ölçü, "modo" hemen şimdi anlamında. "Modernizm" ise, modern düşünce biçimi, bir üslubun ya da bir ürünün modern zamana özgü özellikleri, moderne duyulan yakınlık şeklinde açıklanabilir. Modernizme farklı bakış açılarından biri unutulmuş değerlere dönme, onları canlandırarak yeniden gündeme getirmedir; Rönesans'ın Vitruvius'a ve klasik çağ eserlerine bakması gibi. Bir başka görüş, modernin ve yeninin "yeniden doğuş" değil, doğuş olarak algılanmasıdır. Bu düşünce bugünün ve geleceğin, geçmişin temellerine oturtulmadan oluşturulması anlayışını içerir" (Aslanoğlu, 1988).

Üsküp 2014 Projesi'nde Neoklasik ve Barok stiller kente Avrupa'ya özgü bir görünümü kazandırma amacıyla kentin yapılı çevresinin klasikleştirilmesi doğrultusunda kullanılmıştır. Tez çalışması içeriğinde tartışılan bu durum sebebiyle *eklektizm* ve *anakronizm* kavramlarını tanımlamak gerekli görülmüştür. Türk Dil Kurumu tarafından; eklektizm "seçmecilik", eklektik "seçmeci", anakronizm ise "tarih yanılığı" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). Anakronizm, üretilen bir mimari eserin üretildiği dönem ile uyumlu olmama durumu olarak da açıklanabilmektedir.

Mimarlık tarihinin incelendiği *A Global History of Architecture* adlı kitapta eklektizm; "mimarlık ve dekoratif sanatlarda (özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca), çeşitli kaynakların iyi yönlerini bir araya getirerek ya da atıf içeriğini arttırarak çeşitli tarihi stilleri serbestçe

karıştırma eğilimi" olarak tanımlanmaktadır (Ching, Jarzombek, & Prakash, 2011).

2.2 Kimlik, Ulus İnşası ve Aidiyet

Misalli Büyük Türkçe Sözlük kimlik sözcüğünü “Herhangi bir kimseyi o kimse yapan değerler bütünü” (Ayverdi & Topaloğlu, 2011)olarak; Türk Dil Kurumu ise kimliği “Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü” milli kimliği ise “Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyet” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2019). Ne kimlik kavramı ne de milli kimlik kavramı bireyi toplum dışında düşünmez, iki kavram da bireyin toplumla ilişkisini tanımlar. Bu bağlamda milli kimlik kavramı bu tez çalışmasında bireyin ulusa duyduğu aidiyet hissi olarak değerlendirilmiştir.

Benedict Anderson’ın *Hayali Cemaatler* adlı kitabında açıkladığı şekliyle ulus hayal edilen bir varlıktır. “Ulus sınırlı olarak hayal edilir” çünkü uluslar kendi aidiyetlerinin sınırlarını “öteki”nin ait olmadığı yerlere göre çizerler. “Ulus egemen olarak hayal edilir” çünkü ulusal egemenlik kavramı kilise ya da monarşi gibi hiyerarşik kurumların meşruiyetlerini kaybetmeye yüz tuttıkları, insanların kendilerini hanedanlara veya dinlere göre tanımlamayı bıraktıkları bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ulusların mensupları bundan böyle kendilerini hayal ettikleri cemaatlere göre tanımlamaktadırlar. Yani “ulus, bir topluluk, bir cemaat olarak hayal edilir (...) ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır” (Anderson, 1995).

Benedict Anderson, ulusun bu tasarlanma ve inşa sürecinde, bir diğer deyişle toplumların uluslaşma sürecinde, dilin oynadığı rolü kapitalist yayıncılık terimi üzerinden açıklar. Latince kitapların yeterince satılmadığı 15. yüzyıl Avrupa’sında yerel dillerde yayın yaparak nakit sıkıntısını çözmeyi planlayan yayıncılar “halk dillerinin yaygınlaşmasına” neden olur, Protestan mezhebi ise yayıncılar için bir diğer kar amacına dönüşür. Kitlese okur, kamuoyu ve dilsel çeşitlilik

topluluklardaki ulus hayalini tetiklemiştir; yani gazete ve romanlarda “bir yandan kendi dil alanları içinde yer alan yüzbinler ya da milyonlarca insanın farkına varırken, aynı zamanda *yalnızca* o yüzbinler ve milyonların bu şekilde kendileriyle aynı alana ait olduğunun farkına vardılar” (Anderson, 1995). Anderson’un bize kazandırdığı ulus konsepti tanrı tarafından bahşedilen bir ön-kabul değil de hayal edilip dönemin medya araçları olan gazete ve matbaa sayesinde propaganda yoluyla üretilmiştir.

Ulus tahayyülü içerisindeki ortak tecrübelerinin paylaşılmasında ve dolayısıyla uluslaşmanın ortak kimlik ile temellendirilmesinde, Anderson’a göre, propagandanın rolü yadsınamaz. Bu tez çalışmasında savunulan görüş, mimarinin de bu propagandanın ve temellendirmenin bir parçası olduğudur. Mimari, kentlinin maruz kalmaktan başka şansının olmadığı bir olgudur. Bu nedenle mimari ulusun tahayyülü ve inşasında kullanılan propaganda araçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Üsküp örneğinde paylaşılan şehir tecrübelerinin Makedon kimliği inşasında kullanılmayı hedeflendiği ortadadır. Fakat bu ulus tahayyülü başarılı olmuş mudur? Eğer bu tahayyül başarılı olamamışsa ve milli kimlik temellendirilemediyse bunun nedenleri nelerdir?

Sibel Bozdoğan, Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisi üzerinden uluslaşmayı incelediği *Modernizm ve Ulusun İnşası* kitabında mimariyi “doğası gereği, her zaman modern dünyadaki reform ve değişimlerin hem güçlü bir simgesi hem de etkili bir aracı” olarak incelemektedir (Bozdoğan, 2012). Sibel Bozdoğan bu incelemesinde Anderson’ın ulusların esasında tahayyül edildikleri fikrinden yararlanır. Bozdoğan’a göre, Erken Cumhuriyet Dönemi’ne “görünürdeki üslup değişimlerinin ardında tutarlılığını, ‘derin yapı’sını kazandıran şey, mimarinin ulus inşa etme faaliyetinin hizmetinde üstlendiği güçlü siyasi ve ideolojik yüküdür. Bu dönemde, ‘üslup’ özerk bir estetik alan ya da sadece mimarlık disiplinine içsel teknik bir mesele değildi. Siyasi liderlerin ve profesyonel mimarların, daha önce var olmayan ulusu/milleti ‘tahayyül etme’ye çalışırken başvurdukları güçlü bir araçtı” (Bozdoğan, 2012).

Siyasi liderlerin ve profesyonel mimarların işbirliği ile tasarlanan ve hayata geçirilmeye çalışılan ulusun bu inşa planının eleştirilmesi gereken yanları vardı. “Binaların temsil işlevi, yani yeni ulusun karakterini ve ideallerini görsel olarak iletme yetenekleri, malzemeler, inşaat, finansman, peyzaj, konut üretimi, şehircilik ve bakım/ koruma gibi diğer önemli ama görsel olarak onun kadar çarpıcı olmayan meselelerin önüne geçti” (Bozdoğan, 2012). Üsküp 2014 Projesi’ne de benzer şekilde eleştirel bir açıdan yaklaşmak mümkündür.

2.3 Kent Belleği

John Ruskin’e göre mimarının güzellik, hakikat, fedakârlık, güç, hayat, itaat ve hafıza olmak üzere yedi lambası vardır. Ruskin mimarlık ve hafızanın ilişkisini ciddiyetle ele alır, ona göre “mimarısız yaşayabiliriz ve ibadet edebiliriz, fakat onsuz hatırlayamayız” (Ruskin, 2011). Mimari hatırlamamızı ve hatırladıklarımızı gelecek kuşaklara aktarmamızı sağlar.

Hafıza hatırlama ve aktarım işlemlerinde bağlantılardan yardım alır. “Nesneler ya da kavramlar arasında bağlam kurmaya yarayan tüm sosyal temsiller ve göstergeler, bellekte gerçekleştirilen ‘geri çağırma’/‘hatırlama’ işlemini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bellekte geri çağırışı sağlayan tüm izler, çevreden alınan duyumun, imgelemin ve bellekteki tüm birikimlerin sentezi olarak karşımıza çıkmaktadır” (Sayar Avcıoğlu & Akin, 2017). Bu geri çağırma/hatırlama işlemi kuşaklararası bir etkileşimin hem nedeni hem de sonucudur. Önceki kuşaklar sahip olmadıkları anıları gelecek kuşaklara aktaramazlar, gelecek kuşaklar ise geçmişte yaşanmamış anıları geri çağıramazlar. Geçmişle bağ kurmayı hedefleyen Üsküp 2014 projesi, yaşanmış ve kuşaklararası aktarılmış bir geçmiş yerine, politik ajandasına uygun bir *kurgu geçmiş* üretimine yönelmiş ve ürettiği mekanlarla geri çağırma/hatırlama işlemini kolaylaştırmanın aksine zorlaştırmıştır. Mekanın üreticisi, algılayıcısı ve yaşayıcısı toplumdur. Mekanın toplumdan bağımsız bir şekilde bürokratik yollarla üretilmesi, üretilen mekanların toplumun kent hafızasında yer edinmesinin önüne geçer.

Tülin Selvi Ünlü, Mersin Limanı'nda yaptığı sözlü tarih çalışmasında kentlinin kentle ve kent hafızasıyla olan ilişkisine değinir. "Bir kente sahip çıkmak için kentlilerin onunla bir bağ kurmaya gereksinimi olduğu açıktır. Kentlilerin bireysel tarihinde ve kentsel bellekte kökleri olan bu bağ, yaşanılan yere sahip çıkmak için en önemli nedenlerden biridir. Bu nedenle, kentsel bellekte yer etmiş ve kent kimliğinin ayrılmaz parçaları olan mekanların sürekliliği, kentliler tarafından sahiplenilen kentler anlamına gelecektir" (Ünlü, 2019). Üsküp 2014 Projesi'ne yöneltilen tepkiler başlığı altında (Bkz. 4.3 Projeye Yöneltilen Tepkiler ve Yeni Öneriler) kentlinin Üsküp'ü 'sahiplenmesi' örnekler ile açıklanmıştır.

"Günlük yaşam aktiviteleri esnasında veya rutin yollarımızda aniden bir bellek alanı veya kavramsal sanat projesiyle karşılaşmak hafızayı yeniler. Anıları hayatın akıcılığına geçirmek sosyal hafızayı tazeler ve sosyal birlikteliği psikolojik olarak güçlendirir. Bu bağlamda, bazı küçük ölçekli çalışmalar, kenotaflar (anıt mezarlar), dikilitaşlar, anıtlar vesaire geleneksel anıtların klasik ölçeklerine bir alternatif olarak sunulabilir" (Erbaş Gürler & Özer, 2013). Politik kaygılar ile üretilmiş bir katman olan Üsküp 2014 bu bağlamda hafızayı tetiklemek için ölçek olarak fazla 'ihtişamlıdır', ancak açıklandığı üzere *kurgu geçmiş* var olmadığı için hatırlanması mümkün değildir. Var olan hafızanın hatırlanması ise Berlin kentinde rutin yollar üzerine konumlandırılmış 10 santimetre büyüklüğündeki Tökezleme Taşları'yla (*Stolpersteine*) bile mümkün olabilmektedir, bununla beraber ölçeğin küçüklüğü sayesinde hafızanın "geri çağırılması" daha sindirilebilir ve sinsi şekilde gerçekleştirilmektedir.

Pierre Nora'ya göre "Ulusal bir hafızanın ulusal bir tarih yerine geçmesi, tarihsel olarak bünyeye katılan bu projenin bitmesine bağlıdır" (Nora, 2006). Tamamlanmamış, kentlinin olumsuz tepkisini çekmiş ve etkilerinin ortadan kaldırılması için alternatifler üretilmekte olan (Bkz. 4.3) Üsküp 2014 Projesi'nin bu bağlamda ulusal hafıza yaratabilmesi mümkün olmayacaktır.

Aldo Rossi *Şehrin Mimarisi* kitabında bir "kent binalarıyla hatırladığını" tartışır (Rossi, 2006). Kente atfedilen bu hatırlama özelliği Mark Crinson tarafından *Kentsel Hafıza: Modern Kentlerde Tarih ve Hafıza Kaybı (Urban Memory: History*

and Amnesia in the Modern City) kitabında da incelenmiştir. Crinson'a göre "Kentsel hafıza, yani bir şehrin hafızaya sahip olması, antropomorfizm olabilir; ancak daha genel olarak kenti, geçmişin hatırlanmasına olanak sağlayan ve geçmişi ardışık inşa ve yeniden inşa yoluyla somutlaştıran fiziksel bir manzara ve nesnelere ile uygulamaların bir koleksiyonu olarak gösterir. ...kentsel hafıza, şehirleri, mimarların, geliştiricilerin, korumacıların ve plancıların söylemlerinin ötesinde hatırlananları şekillendiren, hayatın yaşandığı ve hala fiziksel olarak tezahür ettiği hissedilen yerler olarak gösterir. Fakat aynı zamanda kentsel hafıza bu meslekler tarafından stratejik olarak harekete geçirilebilir" (Crinson, 2005).



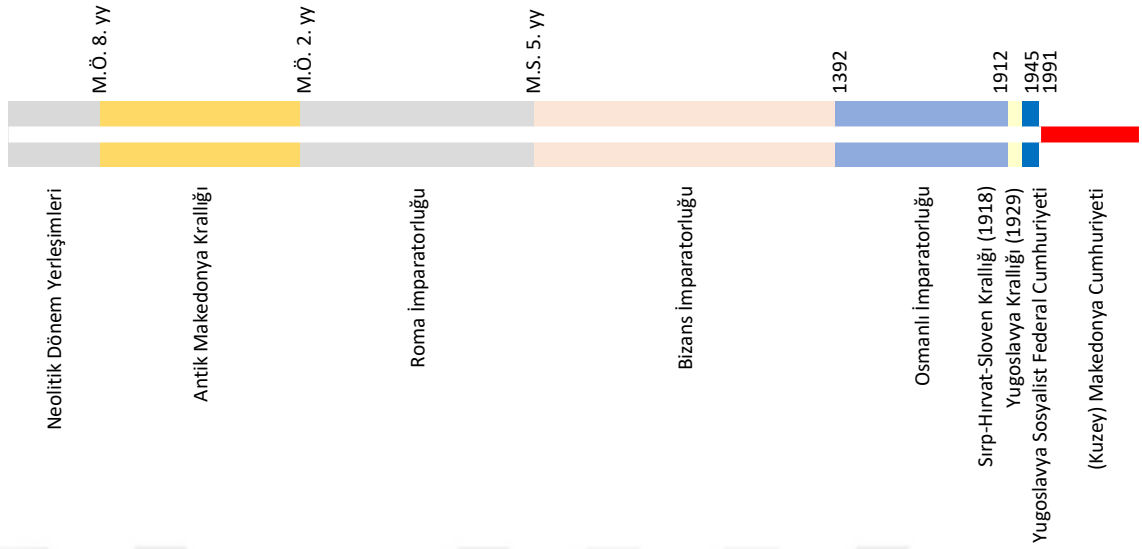
3

Üsküp Kenti

Makedonya, (Çekya’da doğan) Morava Nehri ile Vardar Nehri arasında yer alan ticaret yolu üzerinde bulunur, aynı zamanda Avrupa ile Yakın Doğu’yu bağlayan stratejik bir güzergahta yer alır, Üsküp ise bu birleşimin merkezindedir. Makedonya; Dionysos’un uygarlaşma kültünün Antik Yunanistan’a yayıldığı ve Hristiyanlığın Aziz Paul (Tarsuslu Pavlus) tarafından Filippi antik kentinde öğretilmesi ile Avrupa’ya nüfuz ettiği yerdir. Aynı zamanda Büyük İskender’in o çağda bilinen dünyayı fethi Makedonya’dan başlamıştır. İskender’in ardından gelen, Doğu ya da Batı üzerinde askeri egemenlik kurmak isteyen her maceraperest, gücün denge ekseninde yer alan Balkanlarda bir üs kurmayı gerekli görmüştür. Balkanların kontrolünü almak isteyen tüm uluslar önce Makedonya’da hakimiyet kurmak durumundadırlar; bunu gerçekleştiren uluslar arasında Romalılar, Gotlar, Hunlar, Vandallar, Slavlar, Bulgarlar, Normanlar, Bizanslılar, Türkler, Avusturyalılar, Sırp ve Almanlar bulunmaktadır (BM, 1970).

3.1 Üsküp Kentinin Tarihi ve Güncel Durum

Üsküp kentinin kuruluşu 6. Yüzyıla uzanmaktadır, 518 yılında bölgede yaşanan deprem sonrası bir Roma İmparatorluğu kenti olan Skupi’nin tamamen yıkıldığı ve kentte yaşayan insanların bugün Üsküp olarak bilinen bölgeye yerleştiği bilinmektedir. Bu bölümde Üsküp kentinin bulunduğu Balkanlar coğrafyasında günümüze kadar yaşanan tarihsel gelişmeler dönemlere ayrılan başlıklar halinde incelenecektir.

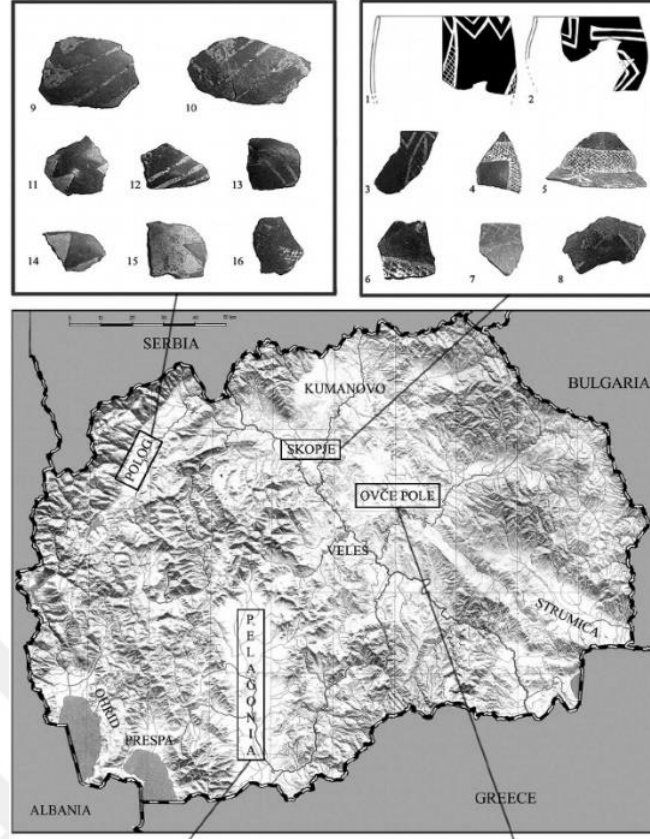


Şekil 3.1 Makedonya bölgesinin tarihsel yönetim değişimi.

3.1.1 Antik Dönem

Makedonya, tarihin erken dönemlerinden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. “Nehir yatakları etrafında bulunan Skopje (Üsküp), Polog, Ovče Pole (Ofçabolu), Pelagonia gibi coğrafi bölgelerde, M.Ö. 6300 ile M.Ö. 6100 yılları arasında yaşayan tarım topluluklarının izleri bulunmaktadır” (Naumov, 2015).

Üsküp’ün tarihi 2500 yıl öncesine kadar gözlenebilmektedir. Üsküp Kale bölgesinde keşfedilen arkeolojik bulgular, Geç Neolitik ve Bronz Çağı’nın ilk dönemlerinde bölgede yaşandığını göstermektedir. Üsküp bölgesinin bir yerleşim yeri olarak kullanılması tarihi kayıtlarda ilk olarak M.Ö. 4. Yüzyılda karşımıza çıkmaktadır, Bazı akademisyenlere göre kent, Paeonialılar tarafından kurulmuştur. M.Ö. 3. Yüzyılda Dardaniler tarafından istila edilmiştir. Dardaniler primitif tarım ve hayvancılık ile geçinen bir topluluktur. Antik Makedonya’nın o tarihlerde bilinen dünya üzerinde genişlemesinin, Dardaniler’e pozitif etkisinin olduğu o günümüze ulaşan lahitlerden görülebilmektedir (Official Portal of City of Skopje, 2009).



Şekil 3.2 Bölgede keşfedilen Erken Neolitik Dönem eserleri (Naumov, 2015).

Makedonya tarihinin ilk kayıtları karşımıza Zeus ve Thia'nın oğlu olan kahraman Makedon'dan bahsedilen Homeros'un *İlyada Destanı* ile çıkmıştır. Makedonya isminin ise Hint Avrupa Dil Ailesinde artık konuşulmayan dillerden türetildiği tahmin edilmektedir. M.Ö. 8. Yüzyıl ile birlikte Makedon toplulukları Argead Hanedanı'nın yönetiminde toplanan Antik Makedonya Krallığı'nda bir araya gelmiştir. Vardar Nehri, bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Moglenitsa Nehri ve Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Bistritsa Nehri arasında bulunan bölgede kurulan Krallık, en geniş sınırlarına Kral 2. Philip ile; askeri ve ekonomik güç, hatta tarihi uygarlık olarak dünya ölçeğine oğlu 3. Aleksander (Büyük İskender) hükmünde ulaşmıştır (Shukarova, 2008).



Şekil 3.3 Büyük İskender döneminde Makedonya Krallığı (M.Ö. 334 – M.Ö. 323) (Jenerik, 2006).

“Makedonya Kralı Büyük İskender’in ünlü seferi ve doğuda bulunan Pers İmparatorluğu’nun fethi insanlık tarihinin en önemli vakasıdır. Büyük İskender’in antik dünyanın karakterini değiştirdiği çağ dünyanın kahramanlık eylemlerinin, gücün ve görkemin tarihi; aynı zamanda Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında yer alan birçok kültürün, halkın ve devletlerin bağ kurması gibi belirgin özelliği olan bir dönem olarak hatırlanacaktır” (Shukarova, 2008).

3.1.2 Roma ve Bizans İmparatorluğu

M.Ö. 168 yılında yaşanan 3. Makedonya Savaşı ile Makedonya Bölgesi Roma İmparatorluğu’nun yönetimine geçmiş, Makedonya Krallığı’nın Balkanlarda süren egemenliği son bulmuştur. Roma tarafından sahiplenilen böl ve yönet (divide et impera) ilkesi gereği Makedonya 4 otonom ve zayıf cumhuriyete bölünmüştür, ancak 20 yıl içinde yaşanan isyanlar ve Trakyalı kabilelerin bağımsızlık girişimleri sonucunda bu otonomi ortadan kaldırılmış ve Makedonya Roma Eyaleti olarak merkezden yönetilmiştir. Bölgenin fethi Romalı yetkililerin ve sömürgecilerin Makedonya’ya yerleşmesine olanak tanımış ve bölgenin Romalılaştırılması başlamıştır. İmparatorluğun son asırlarında (3. yy – 5. yy) Makedonya Got ve Hun istilalarına ve göçlerine şahit olmuştur (Rossos, 2008).

Roma yönetimi altındaki Üsküp'ün tarihi, yıkıntıları arkeolojik bir tanıklık olarak günümüze kadar ulaşan Skupi kenti ile tanımlanır. Skupi, Üsküp Vadisinin merkezinde, günümüz kent merkezinin 5 kilometre kuzeybatısında, Lepeneç Nehri'nin Vardar Nehri ile birleştiği bölgede yer almaktadır. 44 hektarlık yüzölçümüne sahip olan antik kent Makedonya Eyaleti'nin en büyük ve kendi kendini yöneten Roma Kolonisi statüsündeki tek kentidir. Marcellinus Comes Kronikleri'nde kaydedilen bilgilere göre 518 yılında yaşanan deprem sonucunda bölgedeki 24 şehir ile birlikte Skupi'nin tamamen yıkıldığı, bununla beraber yaşanan barbar istilaları sebebiyle kentte yaşayan insanların deprem öncesinde bugün Üsküp Kale Tepesi olarak bilinen bölgeye yerleştiği bilinmektedir (Jovanova, 2015).

6. Yüzyılda Slav kabileleri bölgeyi istila etmeye ve bölgede yerleşmeye başlamışlardır. Got ve Hun istilalarının aksine bu durum geçici olmamıştır. Bölgeye yerleşen Slavlar yavaş yavaş eski yerleşimcileri asimile etmiş ve Makedonya'nın etkin yapısını kalıcı olarak değiştirmiştir. Ulaşılabilir kaynaklar 20. Yüzyıla kadar Makedon Slavların coğrafi bölgede en geniş *etno-linguistik* grubu oluşturduğunu kanıtlamaktadır (Rossos, 2008).

3.1.3 Osmanlı İmparatorluğu

1392'de fethedilmesinden itibaren 1521 tarihinde Belgrad'ın fethine kadar Üsküp Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki "en önemli" şehri olma özelliğini korumuştur. "Fethin hemen ardından Üsküp'te de sınır bölgelerinde fethedilen yerlerde açık bir şekilde askeri ve geçici karakter taşıyan uçbeyliği kuruldu. Üsküp'ün yönetimi, Osmanlı toprağı haline geldiği 1392'den 1463'e değin bu müstakil yapısını korumuştur. Üsküp, 1689-1690 arasındaki Avusturya işgalinin ardından tekrar Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir. Avusturya işgali altındayken General Piccolomini'nin veba korkusu ya da askeri sebeplerle Üsküp'ün yakılması emrini vermesinden sonra Üsküp sadece iktisadi olarak değil etnik açıdan da değişime uğramıştır" (Zorba, 2018).



Şekil 3.4 Jacobus Harevin tarafından çizilen Üsküp Gravürü, 1594 (Aleksandra, 2013).

Kuban, Üsküp, Saraybosna, Filibe ve Selanik gibi Balkan şehirlerini Diyarbakır ya da Urfa gibi Güneydoğu Anadolu şehirleriyle kıyaslar ve Balkan şehirlerinin “daha çok Osmanlı” olduklarını savunur. “19. yüzyılda Avrupa etkilerinin girmesi, İstanbul'un gücünün zayıflaması, ulusçuluk akımlarının yükselmesi, ekonominin giderek Avrupa sermayesine teslim olması ve o dönemden bu yana bilinçli bir tahrip ve yeniden yapılanma” bu döneme kadar süregelen Osmanlı hakimiyetinin mimari etkilerini büyük ölçüde tehdit etmiştir. (Kuban, 2007).

Osmanlı'nın toprak kaybetmesi Üsküp'ü demografik açıdan da etkilemiştir. “Üsküp nüfusu 1898 yılında yaklaşık 35.000 kişiden oluşur. Osmanlı'nın yitirdiği bölgelerden göçle gelenler nüfusu her geçen gün artırırlar. Kentte Rus, İngiliz, Avusturya, Sırp, Bulgar ve Yunan konsoloslukları bulunmaktadır” (Bektaş, 2015).

3.1.4 İç Makedon Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden İsyanı

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonrasında itibaren Rumeli'de Osmanlı rejimi kendisini şiddetli krizlerle karşı karşıya bulmuştu. Bu topraklardaki farklı etnik topluluklar arasında Osmanlı sonrasının hazırlığı yabancı diplomatik misyonların gölgesinde kiliseler, mektepler ve nihayet silahlı çeteler marifetiyle şekillendirilmeye çalışılmaktaydı. Makedonya üzerindeki büyük rekabet, Bulgaristan ile Yunanistan arasında cereyan etmiştir (Saygılı, 2011).

Makedonya İç Devrimci Örgütü (VMRO), 1893 senesinde Selanik'te bir araya gelen muhalif milliyetçiler tarafından, Makedonya'nın bağımsızlığını elde etmek için kurulmuştur. Makedonya'da ulus bilincinin oluşturulması, bağımsızlığın dış güçlerin yardımı olmadan Makedonyalılar tarafından sağlanması için faaliyet göstermiştir. “Makedonya Makedonyalılarıdır” mottosu ile merkezi Selanik olmak üzere tüm Makedonya'da çeteleşen örgüt 1900'lerde Osmanlı kuvvetleri ile çatışmaya başlamıştır. 1902 yılında çıkan ayaklanmaların bastırılması ve Selanik'te bulunan örgüt üyelerinin tutuklanması sonrasında kendi içinde gelişen görüş ayrılıkları neticesinde bağımsızlığın destek alınmadan sağlanamayacağını düşünen bir grup tarafından yönetilmeye başlamıştır.

“19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sayıda ayrılıkçı ulusal bağımsızlık hareketi gelişmiş olmasına karşın VMRO'nun faaliyetleri, örgütlenmede dış güçlerin desteğine değil içte halk kitlelerinin desteğine dayanması, programının içeriği ve önderlerinin Makedonya'da gelişen sosyalist hareketlerle ilişkileri bakımından diğerlerinden ayrılmakta, ona ilerici bir içerik kazandırmaktadır” (Tekeli, 2010).

1903 yılına gelindiğinde bölgedeki gerilim üst düzeydedir, Nisan ayına gelindiğinde Selanik'te kurulmuş anarşist bir grup olan Selanikli Gemiciler (*Gemicii*) kentte bombalı eylemler düzenlemiştir. Makedonya'nın bağımsızlığının temelini oluşturan olay olan İlinden İsyanı, 2 Ağustos 1903 günü başlamıştır. Üsküp ve Selanik kentlerinde etkinliği az olmakla beraber Manastır (Bitola) ile Üsküp arasında bulunan Kruşevo'da isyan bir adım öteye giderek Kruşevo Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İsyanın tümüyle bastırılması ancak 19 Kasım tarihinde sağlanabilmiştir. “VMRO tarafından 1904 yılında yayınlanan resmi bildiri 2 Ağustos - 19 Kasım 1903 tarihleri arasında 26.408 'savaşçının' görev aldığı ilan edilmiştir” (Rossos, 2008).

3.1.5 Birinci ve İkinci Dünya Savaşları

1912 ve 1913 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyeti son bulmuştur. Savaş sonucunda imzalanan 1913 *Bükreş Antlaşması* tarihi Makedonya Bölgesi'ni; Vardar, Ege ve Pirin olmak üzere üçe bölmüştür. Anlaşma ile Vardar Makedonyası'nın yönetimi Sırlara, Ege Makedonyası'nın yönetimi Yunanlara ve Pirin Makedonyası'nın yönetimi Bulgarlara verilmiştir. Osmanlı kenti olan Üsküp'ün adı Skoplje olarak değiştirilmiştir.



Şekil 3.5 1913 Bükreş Antlaşması sonrası bölünen Makedonya (Rossos, 2008)

1914 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Prensi Franz Ferdinand'ın Sırlar tarafından öldürülmesiyle başlayan 1. Dünya Savaşı sonucunda 1918 yılında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kurulmuştur. Krallığın uluslarının 1. Dünya Savaşı öncesinde farklı yönetimler altında olması, ülkenin iç dinamiklerini ve krallığın siyasi düzenini etkileyen unsurlar arasında değerlendirilebilir. Hırvatlar ve Slovenler savaş öncesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yönetiminde kendi meclisi ve otonom yönetimi olan bir devlete sahip iken Sırlar Osmanlı Yönetimi'nde bağımsızlık mücadelesi vermiş bir azınlıktır. Farklı siyasi geçmişlerin oluşturduğu güncel durum yönetimde krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Yaşanan krizler sonucunda 6 Ocak 1929 günü Kral 1. Aleksander anayasayı iptal ederek monarşi ile yönetilen Yugoslavya Krallığı'nı kurmuştur.

İsmi "Güney Slavların Ülkesi" anlamına gelen Yugoslavya Krallığı'nın Makedonya ve Üsküp bölgesindeki egemenliği 1941 yılında 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ardından yaşanan Nazi ve Bulgar istilalarına kadar sürmüştür.

3.1.6 Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti - Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti

1944 yılında Prespa'da gerçekleştirilen bir toplantı ile Makedonya Antifaşist Ulusal Kurtuluş Meclisi (ASNOM) oluşturulmuştur. Bağımsız bir cumhuriyetin kurulması için kurulan meclisin çalışmaları sonuç vermiş, 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle Makedonya'nın ilk bağımsız ülkesi olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan 6 ülkeden biri olarak 1945 yılında kurulmasına imkan tanımıştır.



Şekil 3.6 1945 yılında kurulan Federal Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti (Rossos, 2008)

Makedonya kurtuluşundan itibaren büyük bir gelişme göstermiş, Federal Yugoslavya Hükümeti'nin desteği ile Üsküp bölgesel bir ticari merkez olmaktan, genişleyen bir sanayi üssüne dönüşen modern bir metropol haline gelmiştir.

Kentin nüfusu 1945 yılında 82.000 civarında iken, 1961 yılına geldiğinde 171.000 üzerinde sakini bulunmaktadır. Bu durum Üsküp'ü nüfus bakımından Yugoslavya'nın 8. büyük kentinden 4. büyük kenti haline getirmiştir. Savaş öncesi 150 öğrencisi olan Sanat Fakültesi 1963 yılına gelindiğinde 7 fakültesi ve 12.000 öğrencisi olan bir üniversiteye dönüşmüştür. Bununla beraber Üsküp; yaklaşık yarım milyon kitap bulunan Kent Kütüphanesi, Makedon Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, 28 teknik okul, 15 sinema, 6 müze, 3 profesyonel tiyatro, 1 Devlet Filarmoni Orkestrası ve operaya sahip bir kent haline gelmiştir (BM, 1970).

Sosyalist bir cumhuriyet olmasına karşın Yugoslavya, Soğuk Savaş dönemi Sovyet Sosyalist Rusya Federasyonu gibi kapalı bir kutu değildir. Doğu Bloğu'nda (Demir Perde) yer almamış, dünya ülkeleri, BM ve NATO ile diplomatik ilişkileri kesilmemiştir. 1945 yılından 1980 yılında ölene kadar devlet yöneticiliği Josip Broz Tito tarafından gerçekleştirilmiştir.

3.1.7 (Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti

Tito'nun ölümü ardından dünya siyasi tarihine paralel olarak; doğuda bulunan komünist rejimlerin yıkılması, yaşanan ekonomik durgunluk, etnik unsurların bağımsızlık talepleri gibi nedenler federal devlette çözünmeye ve sistemi oluşturan ülkelerin bağımsızlıklarını ilan ettikleri dağılmaya sebep olmuştur. Günümüzde Üsküp, bu gelişmeler sonucunda 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Makedonya Cumhuriyeti'nin başkentidir. Makedonya Cumhuriyeti; Balkanlar olarak bilinen Güneydoğu Avrupa coğrafyasında yer alan, kuzeyinde Kosova Cumhuriyeti ve Sırp Cumhuriyeti, batısında Arnavutluk Cumhuriyeti, güneyinde resmi adı Helen Cumhuriyeti olan Yunanistan ve doğusunda Bulgaristan Cumhuriyeti olan çok uluslu bir devlettir.

Son olarak 2002 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusu 506.926 olan Üsküp'te; 338.358 Makedon, 103.891 Arnavut, 23.475 Roman, 14.298 Sırp, 8.595 Türk, 7.585 Boşnak, 2.557 Ulah ve 8.167 diğer etnik kökenden kentli yaşamaktadır. Birçok etnik unsurun ve farklı kültürün bir arada yaşadığı kentte azınlık unsurların tamamı kent nüfusunun %33'ünü oluşturmaktadır. Aynı

verilere göre toplam nüfusu 2.022.547 olan (Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti genelinde ise bu oran (506.926 kişi ile) %36'nın üzerindedir. Diğer şehirlerde azınlık unsurların varlığı farklılık gösterse de ülke genelinde kültürel çeşitliliğin varlık gösterdiği görülebilmektedir (Republic of Macedonia State Statistical Office, 2005).

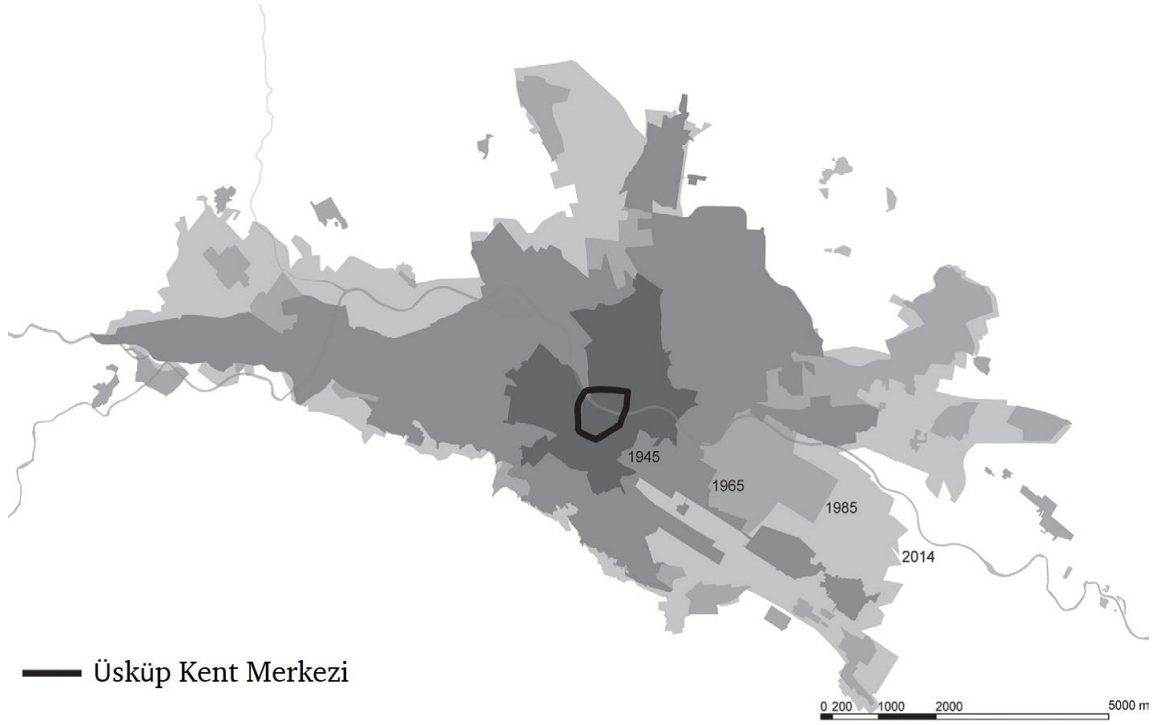
Makedonya adının kullanımı ile ilgili Yunanistan'la yaşanan isim anlaşmazlığı (*naming dispute*) sebebiyle Makedonya Cumhuriyeti NATO ve AB üyeliği Yunanistan tarafından veto edilmiştir. 2016 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen seçimlerde milliyetçi kanat olan VMRO-DPMNE, iktidarı sosyalist kanat olan SDSM partisine devretmiştir. Bu devir ardından 2018 yılında Yunanistan ile Makedonya arasında yapılan *Prespa Anlaşması* sonrası ülke isminin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kabul edilmiş ve 2019 yılında yapılan referandum ile ülke adı değiştirilmiştir.

3.2 Üsküp Kent Merkezinin Yapılı Çevre Gelişimi

Bu başlık altında Üsküp kentinin yapılı çevre gelişimi, kent dokusunda katmanlar olarak okunabilen 4 farklı dönem dahilinde incelenecektir;

- 1912 yılına kadar süren Bizans ve Osmanlı dönemi,
- 1941 yılına kadar devam eden Yugoslavya Krallığı dönemi,
- Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile başlayan ve 1965 Kenzo Tange Master Planı sonrasında ivmelenerek devam eden Sosyalist Modernizm dönemi,
- 1991 yılı sonrasında (Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti dönemi.

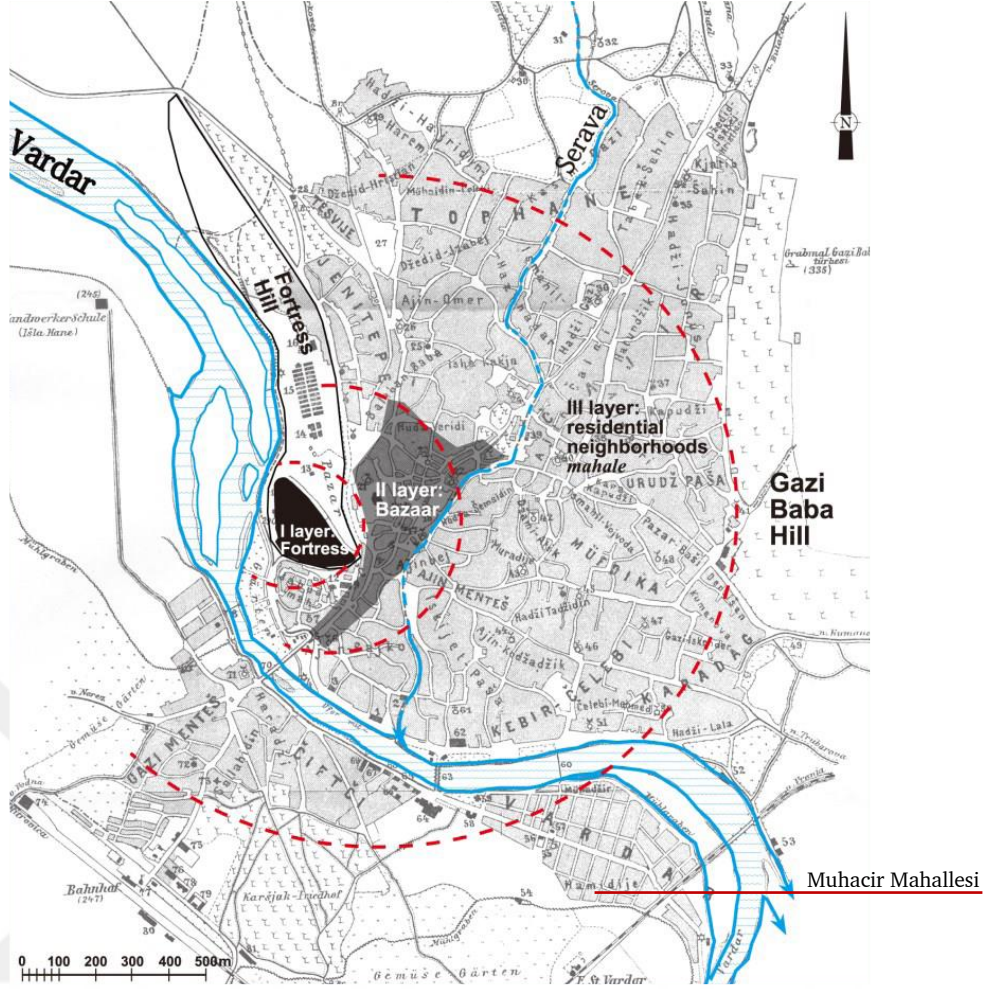
Bahsedilen dönemler içerisinde hazırlanmış kent planları ile kentin yapılı çevresinin gelişiminde benimsenen yaklaşımlara değinilecek ardından bu planların etkileri ve etkinlikleri irdelenecektir.



Şekil 3.7 Üsküp kent sınırlarının yıllar içerisindeki değişimi (Mariotti & Penčić, 2015)

3.2.1 1912 Öncesi Kent Dokusu

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi öncesinde Üsküp, Vardar Nehri'nin kuzeyinde ve Vardar'a bağlanan Serava Çayı'nın batısında bulunan tepe üzerinde inşa edilen kale ve kalenin eteklerinde bulunan yerleşim alanından oluşmaktaydı. Üsküp Eski Çarşısı'nın tarihi kent dokusunun incelendiği Kristikj Aleksandra'ya ait doktora tezinde, 1392 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun kent yönetimini ele geçirmesi ardından kentin 3 bölgede geliştiği belirtilmektedir. Bu bölgeler, “şehrin güney sınırında bulunan kale, kalenin doğu eteğinde cuma camisinin bulunduğu çarşı ve kent merkezini (çarşığı) çevreleyen konut alanları” (Aleksandra, 2013) olarak tanımlanmaktadır. 15. yüzyılda yaşanan bu imar faaliyetleri kentin yapılaşmasında “Erken Osmanlı Dönemi” olarak adlandırılabilir.



Plan 3.1 Osmanlı kent dokusu katmanlarının 1887/95 Planı üzerinde gösterimi (Aleksandra, 2013)

Doğan Kuban *Osmanlı Mimarisi* kitabında Üsküp'ün sancak beyliği oluşundan itibaren en çok Türkleşmiş Balkan kentlerinden birisi olduğunu aktarır. “Evliya, kentte on bin altmış ev, iki bin yüz elli dükkan, yüz yirmi cami ve mescit, yirmi tekke ve yetmiş sıbyan mektebi olduğunu ve diğer yapılarını bildirir. Fetih döneminde ve sonradan iki kez yeniden yapılan II. Murad İmaret (1436 – 1542 - 1711) , İshak Bey İmaret (1438 - yenileme 1519) ve 1475 tarihli İsa Bey İmaret, Bursa' da sonradan hepsi camiye çevrilen sultan imaretleri tipolojisini sürdüren yapılar” kentin Osmanlı tarafından önemli bir merkez olarak görüldüğünü gösterir. (Kuban, 2007). Yapımı 15. yüzyılda tamamlanan Taş Köprü, Makedonya Cumhuriyeti Kültür Eserlerini Koruma Kurulu'nun (RZZSK) 10.03.1952 tarihli ve 32 sayılı karar ile tarihi eser olarak tescil edilmiştir (İbrahimgil, 2012).

Osmanlı kentsel planlama stratejisi; kentlinin kullanımı doğrultusunda merkez Cuma Camisinin konumlandırıldığı kent meydanının (çarşının) oluşturulması ve konut birimlerini içeren mahalleler ile bu topluluğa (kentliye) hizmet edecek merkezlerin kent çeperinin oluşturulmasını içeren 2 ana amaç doğrultusunda icra edilmiştir (Aleksandra, 2013). Bahsedilen merkezler; cami, aşhane, medreseler ve hastaneler olarak çeşitlendirilebilir. Bu strateji doğrultusunda Üsküp örneğinde de görülebildiği gibi fethedilen kent bir Osmanlı kenti haline getirilir ve bu şekilde genişlemesine imkan tanınmış olur.

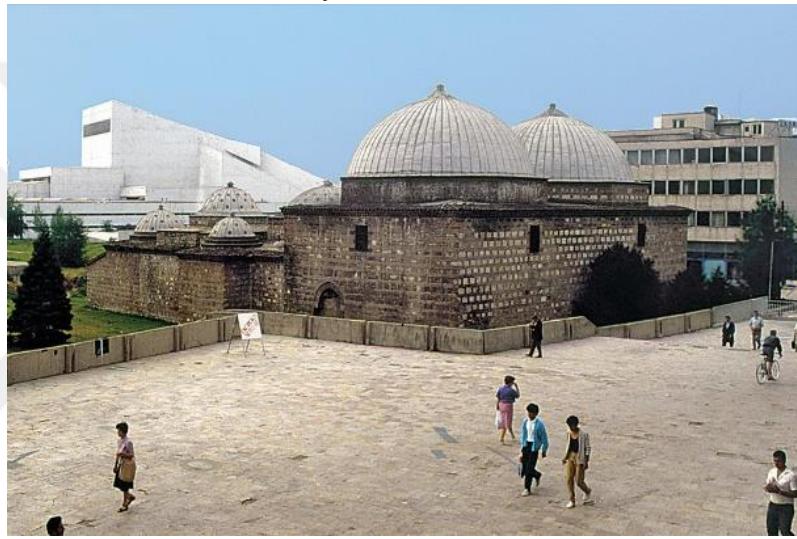
Yapılan restorasyonlar neticesinde 1963 Büyük Üsküp Depremi'ne kadar ulaşan Üsküp Kalesi'nin Bizans iç surlarını oluşturduğu söylenebilir. Kale çevresinde bulunan ve günümüzde sınırları okunamayan dış surların ise ticari faaliyetlerin sürdürüldüğü şehir pazarı ve konutları çevrelediği öngörülmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin yapılaşma ilkeleri ele geçirilen topraklarda önceki yönetimlerin izlerini silmek üzerine kurulmamış, etkin bir yapılaşma modeli ile mevcut kente İslam öğelerinin ve Osmanlı kültürünün kazandırılması üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda; bugün hala etkin olarak kullanılmakta olan Üsküp Eski Çarşı'nın Bizans Pazar alanı konumunda kullanıldığı varsayılmaktadır. Osmanlı kentinde ticari mekanları incelediği makalesinde Tuba Akar, kentte ticari merkezin konumunu tarihçi Mustafa Cezar'dan; "kalenin veya surun hemen yakınında geliştiği ve topografyayı göz önüne alarak, insan ulaşımına en uygun ve en kolay yere yerleştiği." şeklinde aktarmaktadır (Cezar'dan aktaran Akar, 2009).

Kentin yapılı çevresinde önemli bir hafıza birimi olan Eski Çarşı; 2008 yılında çıkarılan kanun ile özel öneme sahip kültürel miras olarak ilan edilmiş ve kalıcı olarak korunması sağlanmıştır (Makedonya Cumhuriyeti, 2008).

Üsküp, imar konusunda Osmanlı Devleti tarafından önemsenmiş bir kenttir. "Osmanlılar tarafından tamamen fethi Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet devirlerinde gerçekleştirilen Makedonya şehirlerinin önemli bir kısmı da 14. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar gerekli olan bütün mimarî, dinî, sosyal, edebî ve kültür yapılarıyla birer Osmanlı kültür merkezi görevini icra etmişlerdir" (Nureski, 2014).



a) Burmalı Camii



b) Davut Paşa Hamamı



c) Saat Kulesi ve II. Murat Camii

Şekil 3.8 Osmanlı dönemi yapı örnekleri (Türkiye Diyanet Vakfı, 2016).

19. yüzyılda yaşanan Tanzimat Reformları ile kentsel çalışmalar; demiryollarının yeni bir unsur olarak planlamalara dahil edilmesi, yakın vilayetlerin ticaretlerini arttırmak için oluşturulan yeni yollar vb. etkenler ile değişikliğe uğramıştır. Üsküp Demiryolu İstasyonunun Vardar Nehri'nin güneyinde bulunması sebebiyle nehrin iki yakasını birbirine bağlayan Taş Köprü kentsel doku içerisinde önem kazanmış ve kentin güneye doğru büyümesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde kent içi ulaşım bağlantılarını güçlendirmek için ilave köprüler ve bu köprülere açılan geniş caddeler de yapılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde benimsenen batılılaşma politikaları kapsamında kentin gelişim alanlarında yolların birbirine dik olarak konumlandığı ızgara dokusunda yeni bir mahalle olan Muhacir (Hamidiye) Mahallesi (Bkz. Plan 3.1) oluşturulmuştur. Modernleşme ve yönetimin batılılaşma politikaları yeni idari yapıların oluşmasına sebep olmuştur. Klasik Osmanlı Dönemi imar faaliyetleri olarak adlandırılacak dönem içerisinde askeri eğitim yapıları, hükümet konakları, postaneler ve tiyatrolar gibi yeni yapı türleri kent dokusu içinde kendine yer bulmaktadır. Üsküp Kentinin Tanzimat Dönemi değişim sürecinin incelendiği Alper Gönül ve Selen Durak'a ait makalede Tanzimat Dönemi "Üsküp'te mimari anlamda şehrin gelenekselden moderne evrildiği bir süreç" olarak değerlendirilmiştir (Gönül & Durak, 2018).



Şekil 3.9 Sulu Han (solda) ve Çifte Hamam (sağda) (Aleksandra, 2013).

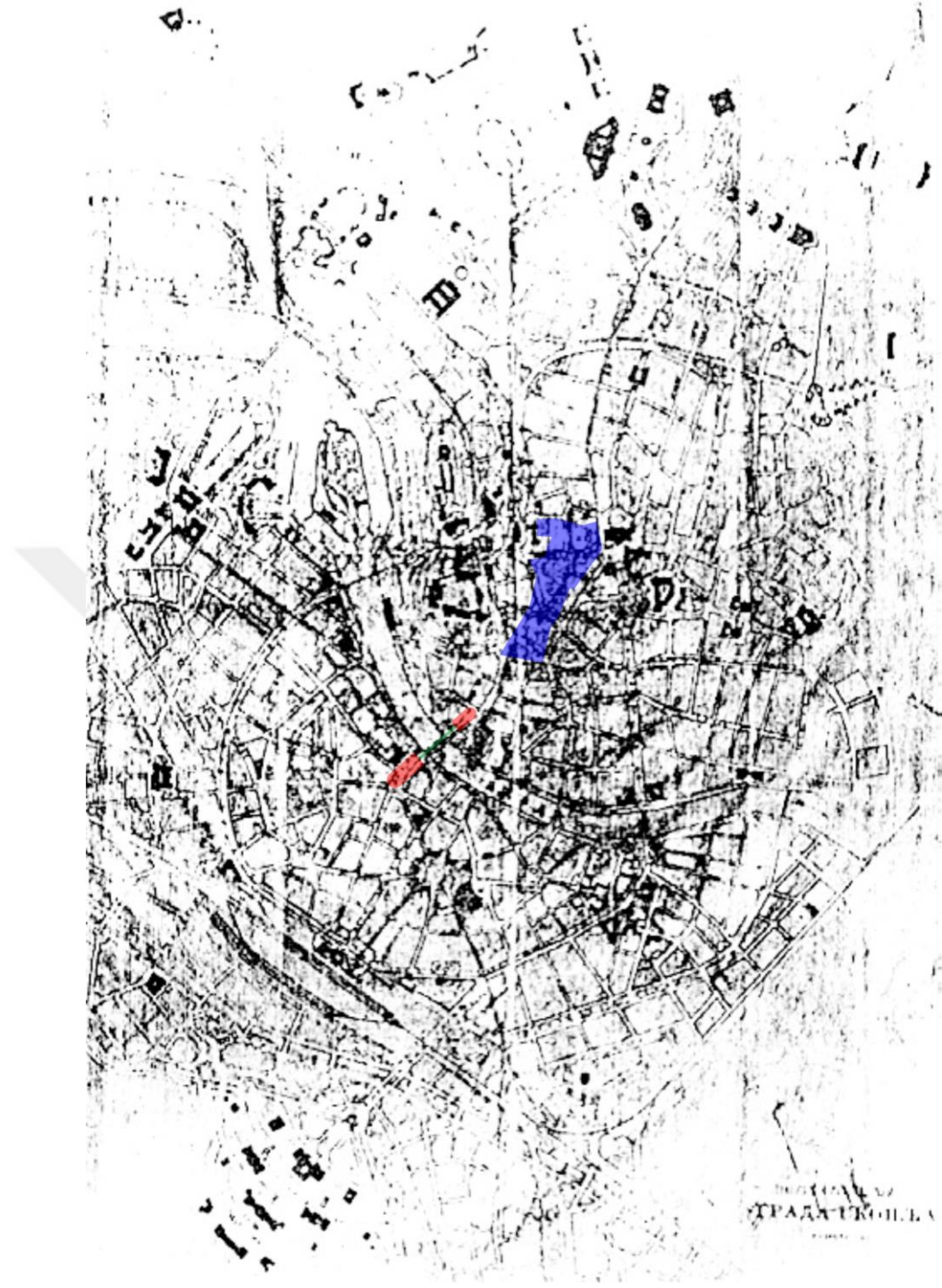
3.2.2 1912-1960 Yılları Kent Dokusu

Osmanlı yönetimi sonrasında hazırlanan kent planları, Üsküp 2014 Projesi öncesinde kentin ve kent merkezinin geçirdiği değişikliklerin ortaya konulabilmesi için incelenmiştir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar kent merkezi tüm ticari faaliyetlerin odağında olan Üsküp Eski Çarşı iken, 1914 ve 1929 yıllarında hazırlanan planlar ile Vardar Nehri'nin güneyinde oluşturulan yeni kent meydanları kent merkezinin bu bölgeye kaymasına sebep olmuştur.

3.2.2.1 1914 Dimitrije T. Leko Planı

Üsküp için üretilen ilk kent planı olan 1914 Dimitrije T. Leko Planı, 1913 Bükreş Antlaşması sonrası Sırpların bölgenin yönetimini devralması ardından hazırlanmıştır. Yönetimin değişmesi ile birlikte bölgenin ve dolayısıyla Üsküp'ün Osmanlı kimliğinden arındırılması için Avrupa planlama etkileri ile oluşturulduğu söylenebilir (Stefanovska & Koželj, 2012).

520 yıl boyunca devam eden Osmanlı yönetimi sırasında çarşiyı merkez alan ve kentin topografyasına göre şekillenen sokak ve caddelerin oluşturduğu organik kent dokusunun aksine 1914 planı ile yapı adalarının şekillendirdiği düzenli ulaşım akslarının ve bu aksların bağlandığı kent meydanlarının oluşturduğu yeni kent dokusu önerilmektedir.



Plan 3.2 1914 Dimitrije T. Leko Planı (Grcheva & de Meulder, 2011).

Üsküp kenti için hazırlanan ilk üniter (birleşik-kapsayıcı) plan olan 1914 Dimitrije T. Leko Planı; Ludwig Förster'ın Viyana Planı (Wiener Ringstraße) ve Camillo Sitte'nin "sanatsal kent yaratımı" ilkelerinin etkisinde geliştirilmiştir. Bu plan ile Dimitrije T. Leko Üsküp için Avrupa kent modelini tanıtmıştır. 1914 Planı

geleneksel kent formunun ortadan kaldırılmasını ve *tabula rasa* (boş levha) yaklaşımını teşvik eder. Bununla beraber tarihi kent formlarının rehabilitasyonunu, sokak dokusunun resimsel (pitoresk) kalitesinin arttırılmasını ve yapı adaları ile yeşil alanların parçalanması fikrini de tanıtır. Bu plan ayrıca, planda noktasal elemanlar olarak yer alan yeni yönetim yapıları ile kamu arazilerinin geliştirilmesini, sokak resimselliği(pitoresk) fikrini ve şehir bloğunun yeni kent alanı olarak yapılandırılmasını da tanıtmıştır. Leko'nun müdahalelerinin odağı; parklar için tipik simetrik düzenlemelere ve serbest formlu kamusal yapılara imkan tanıyan ve geniş mekansal kompozisyonların yapılabileceği henüz yapılaşmamış kent çeperindeki alanlardır (Marina & Penčić, 2011).

Sırp yönetimi tarafından Üsküp kentinin yeniden inşası için açılan planlama yarışmasına katılan projelerden biri olan planın dönemin savaş koşulları ve Dimitrije T. Leko'nun aynı sene ölmesi sebebiyle uygulanmadığı ancak 1929 yılında Josif Mihajlovic tarafından hazırlanan plana tasarım altlığı oluşturduğu görülmektedir.

3.2.2.2 1929 Josif Mihajlovic Planı

Üsküp kentinin ikinci planı; kente Yugoslavya Kralı 1. Aleksander tarafından belediye başkanı olarak atanan, mimar Josif Mihajlovic yönetimi tarafından hazırlanmıştır. Bu dönemde Üsküp, Yugoslavya Krallığı'na bağlı 6 eyaletten biri olan Vardar Eyaleti'nin başkentidir. Tez çalışmasının ilerleyen bölümlerinde üstünde durulacak İç Çeperin (*small ring*) etrafında konumlanan konut alanları ile tanımlanması bu planla sağlanmıştır, bununla beraber önemli bir kent simgesi olan Taş Köprü'nün kuzeyinde ve güneyinde birbirine bağlı 2 meydan oluşturulması fikri ilk olarak bu planla sunulmuştur (Stefanovska & Koželj, 2012).

“Leko Planı'nın sıçrama taşı olarak hizmet etmesi ile 1929 planı kentin modern şehir planlamasıyla ilk gerçek buluşmasıdır ve bu durum tam anlamıyla kanıtlanmış, yasal olarak çerçevelenmiş, çağdaş planlama akımlarından oldukça etkilenen Üsküp Düzenleme Planı ile sonuçlanmıştır” (Grcheva & de Meulder, 2011).



Plan 3.3 1929 Josif Mihajlovic Planı (Grcheva & de Meulder, 2011).

Josif Mihajlovic tarafından hazırlanan 1929 tarihli Genel Düzenleme Planı, bir önceki (1914) planın temelinde hazırlanmıştır, bununla beraber "görkemi" ile Georges-Eugène Haussmann'ın Paris'ine, Ebenezer Howard'ın Yarının Bahçe Kentlerine ve Hendrik Petrus Berlage'nin Güney Amsterdam Planı'na başvuru matrisi bulunmaktadır. Bu plan; daha belirgin, resmi ve geometrik şehir dokusu sunmaktadır. Konsept düzeyinde, Mihajlovic tarafından yeni bir kuzeybatı aksı ile bu aksla kesişen dairesel ve ışınsal sokak dokusu tasarımı tanıtılmıştır. Yeni kent merkezi, kentin kuzey kesiminde, merkezden dağılan ışınsal sokakları ile

gelişmiştir. Kent çeperindeki alanlar "Bahçe Kentleri" tasarımına uygun olarak yeni yerleşim alanlarının geliştirilmesi için kullanılmıştır (Marina & Penčić, 2011).

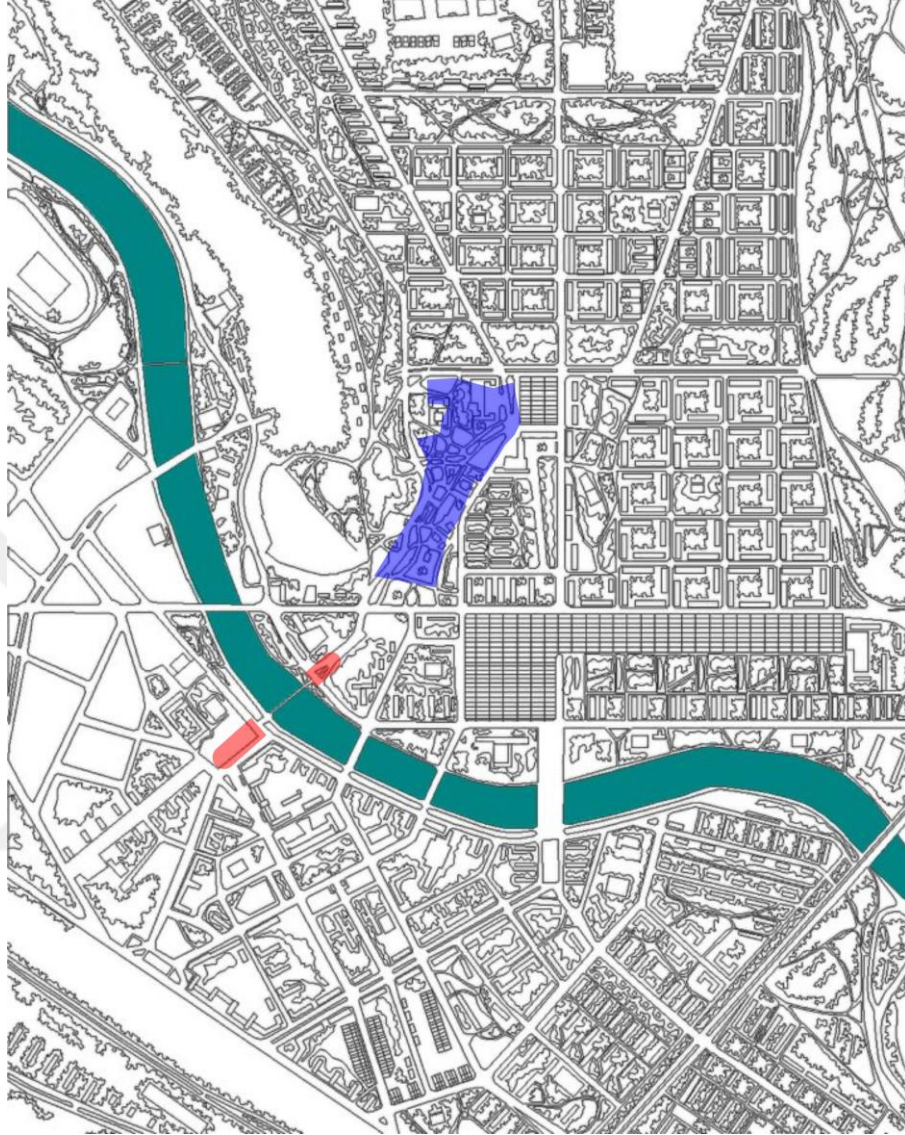
1914 Dimitrije Leko ve 1929 Mihajlovic Planları ile Eski Çarşı kent merkezi konumundan uzaklaşarak yeni kent merkezine eklemlenen bir ticari bölgeye dönüşmüştür. Bugün Makedonya Meydanı ve 2. Philip Meydanı olarak bilinen bu yeni meydanların oluşturulması kent merkezinin değişmesindeki tek etmen değildir. Tanzimat sonrası kentin güneye doğru büyümesiyle başlayan süreç, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde Makedonya Meydanı etrafında inşa edilen yönetim yapıları ile tamamlanmıştır. Şekil 4.8'te görülebilen Ordu Evi ile birlikte, Halk Bankası, bugün hala ayakta olan Ristic Palas (Şekil 4.16), Posta Ofisi ile Sanayi ve Ticaret Odası Binası vb. yönetim yapıları ile kentin yeni merkezi inşa edilmiştir. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı süresince inşa edilen yapılar kentte okunabilen bir katman olarak karşımıza çıkmaktadır. 1929 planının hayata geçirilmesi, müellifi ve 1929-1936 ile 1939-1941 yılları arasında Üsküp Belediye Başkanı olan Josif Mihajlovic tarafından takip edilmiştir.

3.2.2.3 1948 Ludek Kubeš Planı

2. Dünya Savaşı, Üsküp yapılı çevresinin gelişiminde önemli bir duraksama hatta gerilemeye sebep olmuştur. 1945 yılında 2. Dünya Savaşının sona ermesiyle Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin gelişim dönemi başlamış, ülkeyi oluşturan 6 eşit devletten biri olan Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Üsküp, benimsenen gelişim stratejisi dahilinde büyük bir değişim geçirmiştir. Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin daveti ile Ludek Kubeš tarafından 1948 yılında hazırlanan yeni plan kapsamında, kentin altyapısı, trafik düzeni ve mimari dokusu modernist bir yaklaşım ile yeniden ele alınmıştır.

Ludek Kubeš tarafından benimsenen Atina Kartası ile ilan edilen kent planlama yaklaşımları Doç. Dr. Pelin Gökgür'e ait makalede şöyle açıklanmaktadır; "CIAM çalışmalarının sonucunda ortaya çıkan ve modern şehircilik ilkelerinin belirlendiği ilk Atina Kartasına göre kent, 4 temel işlevle belirlenmiş ve bu işlevler kentsel alanda "bölgeleme" ilkesiyle yerini bulmuştur" (Gökgür, 2005).

1948 planı ile kentin; barınma, dinlenme, çalışma ve ulaşımı içeren 4 temel işleve göre bölgelemesi önerilmektedir.



Plan 3.4 1948 Ludjek Kubeš Planı (Stojanoska, General Regulatory Plan of Skopje / 1947. Author: Ludjek Kubesh, 2019).

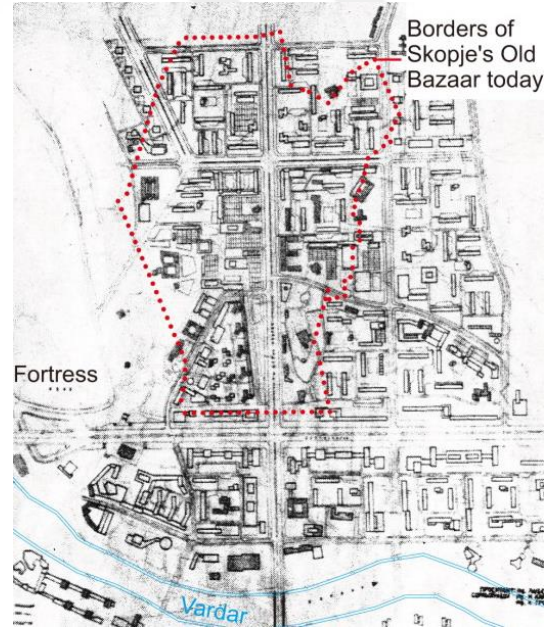
“1948 Planı, Le Corbusier tarafından 1935 yılında yayınlanan Işınsal Kent (Ville Radieuse – Radiant City) etkisinde, kent planlaması için yeni bir temel oluşturan ve kenti *tabula rasa* (boş levha) olarak öngörerek mevcut yapıyı çevreye saygı duymayan bir çalışmadır” (Stefanovska & Koželj, 2012). “Kubeš Planı ile Sırp Yönetimi tarafından inşa edilmiş Ordu Evi ve Halk Bankası yapılarının yıkılmasının önerilmesi, mimarinin sembolik olarak önceki yönetim rejimlerinin

izlerinden kurtarmanın yolu ve yeni bağımsız başkentin inşasının aracı olarak kullanma eğiliminin açık bir göstergesidir” (Grcheva & de Meulder, 2011).

Sonraki planlama faaliyetlerinde karşımıza İç Çeper (Small Ring) olarak çıkan bölge Şehir Çeperi (City Ring) adıyla, iç merkez alanı olarak ilk kez 1961 yılında “Üsküp Merkezi'nin Özel Kent Planı” ile detaylandırılmıştır. Bu kent planında, Makedonya Meydanı, bütün politik, sosyal ve ekonomik tesislerin konumlandırıldığı şehir merkezinin odak alanı olarak ele alınmıştır. Böylece, Şehir Çeperi tarafından sınırlandırılan iç merkez, Üsküp'ün ana ticaret bölgesi haline gelmiştir. Eski Çarşı, Vardar Nehri'nin kuzey bölgesi için hazırlanan ayrı bir çalışma ile planlanmıştır. Bu yaklaşım kent merkezinin Eski Çarşı'dan uzaklaştırılması maksadını göstermektedir. Bununla beraber, nehrin kuzey tarafındaki tarihi şehir tamamen dörtgen bloklar ile planlanmıştır. Tarihi şehrin merkezi olarak Eski Çarşı'nın kuzeyinde yeni bir meydanın oluşturulması fikri de plana entegre edilmiştir. Ancak hazırlanan bu planın sadece küçük bir bölümü uygulanabilmiş, kentin tarihi merkezi olan Eski Çarşı'nın büyük bir bölümü değişmemiştir (Aleksandra, 2013).



Plan 3.5 Üsküp Merkezi'nin Özel Kent Planı, 1961 (Aleksandra, 2013).



Plan 3.6 Üsküp Eski Çarşı Özel Kent Planı, 1961 (Aleksandra, 2013).

Üsküp kentinin yapılı çevresinin gelişimi, doğrusal bir evrimsel çizginin aksine, dengeli olmayan planlama politikaları ile kent planlarının uygulanmasındaki süreksizlikler sebebiyle geçiş aşamaları ile gerçekleşmiştir. Kentin gelişiminde gözlenen bu tutarsızlık, kentin görünümünde bütüncül bir olgunun eksikliğine sebep olurken, ödül olarak ilerleyen aşamalarda kent planlaması sürecini daha karmaşık hale getirmiştir. Şehrin zaman içerisindeki dönüşümü kent imgesinin, "şehir içinde şehir" ya da "şehir yanında şehir" olarak algılanan bağlı veya kopuk parçalardan oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum Üsküp kentine özgü bir şehir kolajı ya da daha doğru ifadeyle yama çalışması olan kent imajı yaratmıştır. Üsküp'ün kent morfolojisi, uygulanan ya da kentin gelişimi için teorik zemin oluşturan, süreksiz ve ilişiksiz kentsel tasarım ve planlama politikaları ile inşaat süreçlerinin sonucudur (Marina & Penčić, 2011).



Şekil 3.10 Üsküp kent merkezi, 1961. (Tokarev, 2006).



a) Solda Üsküp Halk Bankası, Mimar Bogdan Nestorović (1927-33), sağda Üsküp Ticaret Odası, Mimar Milan Zloković (1933)



b) Ristik Palas, Mimar Dragutin Maslač (1925-26)



c) Vardar Eyaleti Meclis Binası, Mimar Victor Hudák (1930-38)



d) "NAMA" Mağaza Binası¹, Mimar Slavko Brezovski (1954)



e) Adalet Sarayı², Mimar Nikola Saičić (1958)

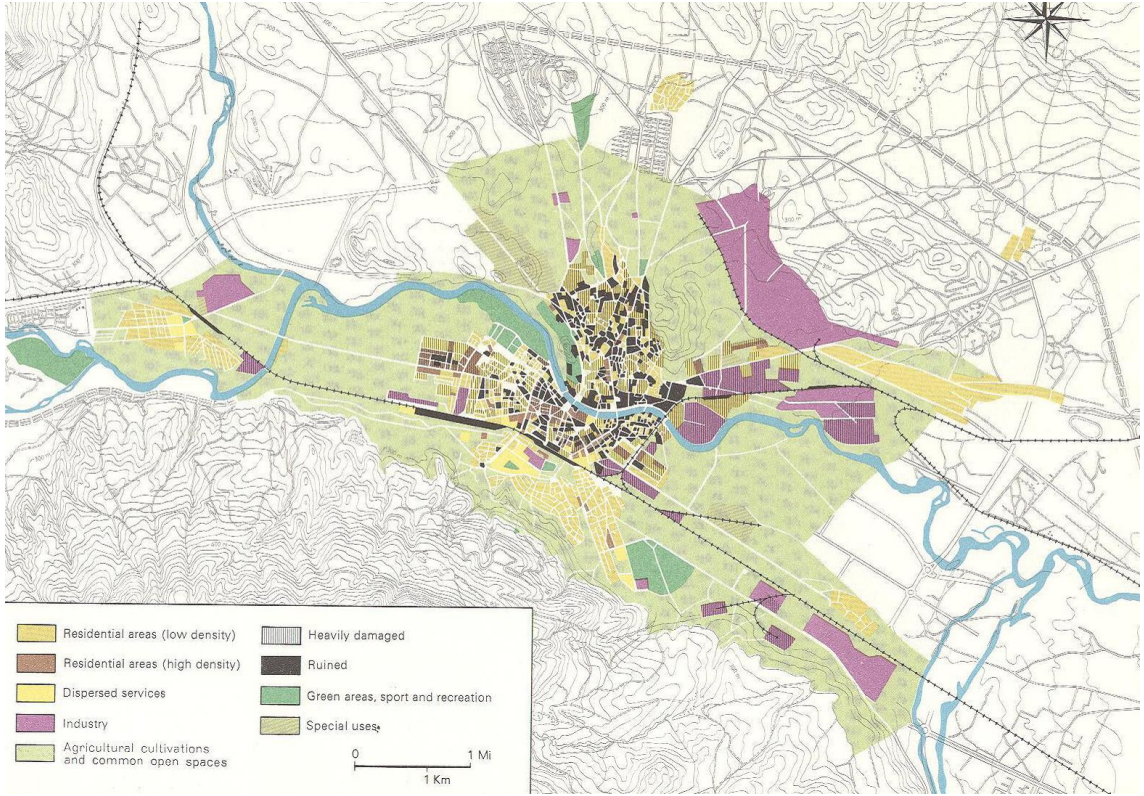
Şekil 3.11 1963 Büyük Üsküp Depremi öncesi yapı örnekleri (Tokarev, 2006).

¹ Yapının cephesi Üsküp 2014 Projesi kapsamında neoklasik üslupta yenilenmiştir (Bkz. Şekil 4.12).

² Yapının cephesi Üsküp 2014 Projesi kapsamında neoklasik üslupta yenilenerek katlı otoparka dönüştürülmüştür.

3.2.3 1963 Büyük Üsküp Depremi

26 Temmuz 1963 günü 05.17'de gerçekleşen ve Richter Ölçeğinde 6.9 büyüklüğünde olan Büyük Üsküp Depremi sonrası kentin yapıli çevresinin %80'in üzerinde bir yıkıma uğradığı bilinmektedir. Bugün şehir müzesi olarak kullanılan ve bir bölümü depremde yıkılan Eski Tren İstasyonu'nun cephesinde bulunan saat şehrin ölümlle yüzleştığı günün hatırlatıcısı olarak depremin gerçekleştiği vakitte durdurulmuştur. Depremde 1.000 kişinin öldüğü bilinmektedir, bu rakam olayın çarpıcı etkisini tam olarak ortaya koymasa da 198.000 kentlinin 150.000'inin evsiz kalması sonucunda yaşamakta olan kent geçici olarak ölmüştür (Grcheva & de Meulder, 2011).



Şekil 3.12 Büyük Üsküp Depremi Hasar Haritası (siyah taranan alanlar yıkılan yapılaşmayı ifade etmektedir) (BM, 1970).

Neredeyse tüm yönetim yapıları, okullar, klinikler ve toplumsal yapılar yıkılmış ya da tehlikeli derecede harap olmuştur. Kentin dış dünya ile iletişimi kopma noktasına gelmiş, radyo istasyonları zarar görmüş, telefon hatları devre dışı kalmış, posta ofisleri yıkılmış, taşıt ve tren yolları tıkanmıştır. Kentte elektrik

yoktur, ana hatlarda temiz su olmasına karşın yıkılan kanalizasyon sisteminin karışmasından korkularak su kesilmiştir. Kısaca kent; yangın, salgın hastalıklar, açlık, isyan ve yağma tehlikelerine açık hale gelmiştir, buna rağmen sakin ve disiplinli kalmıştır. Deprem günü kente gelen Devlet Başkanı Josip Broz Tito, Yugoslavya'nın, diğer ülkelerin (dünyanın) desteği ile "Yugoslav halkının eşitliği ve kardeşliğini sembolize eden, daha güzel ve neşeli bir Üsküp'ü yeniden inşa edeceği" sözünü vermiştir. Depremin 5. Gününde, yurtdışından gelen yardım ve desteklerle bütün kamu tesisleri – geçici tentelerin altında klinikler, mobil karavanlarda dükkanlar ve posta ofisleri – yeniden işler hale getirilmiş ve 100.000'den fazla insan tahliye edilmiştir (BM, 1970).

3.2.4 1965 Kenzo Tange Master Planı

Bu büyük yıkım kentte büyük bir mimari ve yapısal hareketlilik potansiyelinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu potansiyel BM'nin dikkatini çekmiş ve diplomatik bir işbirliğine olanak sağlamıştır. Kentin yeniden inşası için BM ve Yugoslavya Yönetiminin ortaklığında davetli bir planlama yarışması tertiplenmiştir. Soğuk Savaş sebebiyle kutuplaşan dünyada milletlerarası bilgi ve tecrübe transferine zemin hazırlamak için yarışmaya 4 yabancı ve 4 Yugoslav mimar, firma ve şehir plancısı davet edilmiştir.

Tablo 3.1 Planlama yarışması katılımcıları

Yabancı Katılımcılar	Yugoslav Katılımcılar
Johannes van den Broek & Jacob Bakema (Danimarka)	Aleksandar Dordevic (Sırbistan)
Luigi Piccinato (İtalya)	Eduard Ravnikar (Slovenya)
Maurice Rotival (Fransa)	Radovan Miscevic & Fedor Wenzler (Hırvatistan)
Kenzo Tange (Japonya)	Slavko Brezovski (Makedonya)

1965 yılında yarışma jürisi tarafından yapılan değerlendirmeler neticesinde birincilik ödülünün %60'ı Kenzo Tange, %40'ı Radovan Miscevic ve Fedor Wenzler lehine olmak üzere iki katılımcı arasında bölüştürülmesine karar verilmiştir. Bununla beraber yarışma jürisi tarafından Tange, Miscevic ve Wenzler'in işbirliği

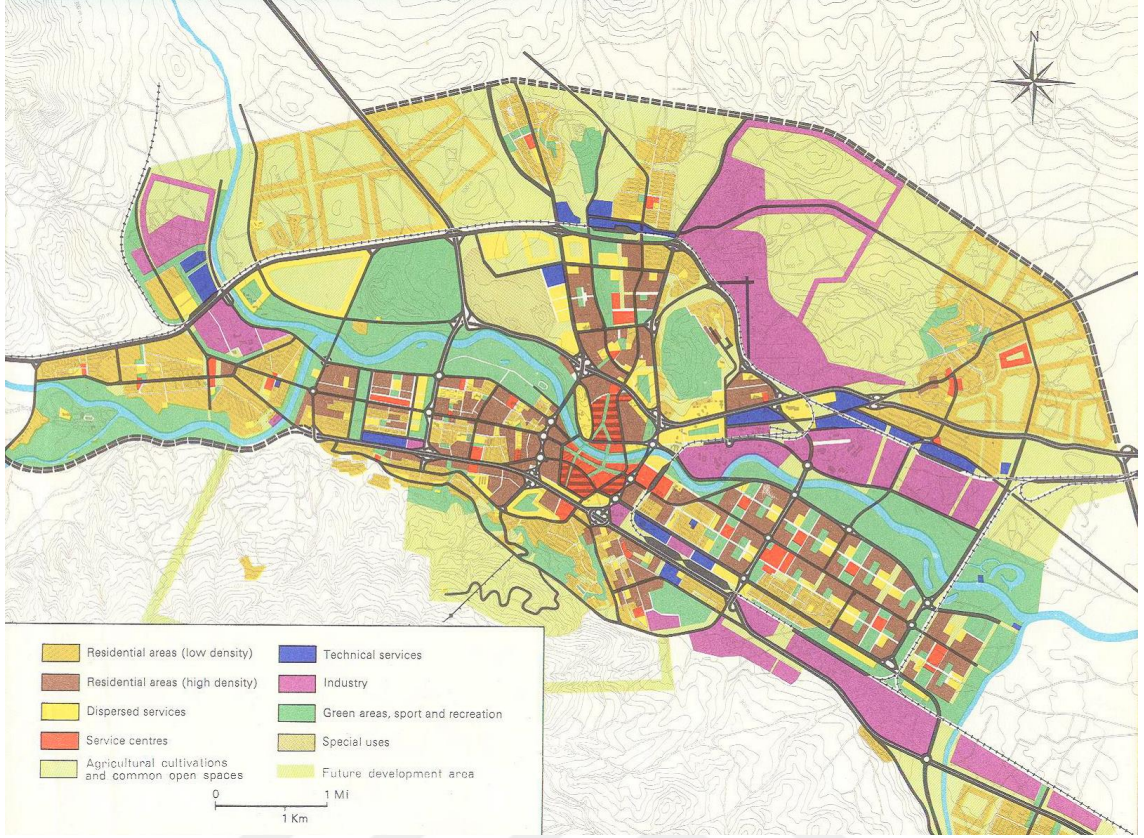
yaparak tüm katılımcılar tarafından sağlanan önerilerin değerlendirildiği nihai master planın hazırlanması talep edilmiştir. Mirjana Lozanovska, Kenzo Tange Master Planı'nı incelediği makalesinde bu işbirliği neticesinde Osmanlı dönemi kent dokusu olan Eski Çarşı'nın yıkılmasını önlediğini belirtmektedir (Lozanovska, 2012).

Ayrıca yarışma jürisi tarafından, tüm katılımcıların önerilerinin değerlendirilmesi doğrultusunda nihai projede dikkate alınması için bazı öneriler bulunmaktadır. Bunlar;

- Vardar Nehri'nin kent merkezinin planlamasında bütüncül bir element olarak kullanılması ve nehrin 2 yakasının bir bütünü oluşturacak şekilde ele alınması,
- Kentin önemli bir ögesi olan Kale Tepesinin doğal ve tarihi bir eleman olarak korunması, ayrıca kültürel ve rekreasyonel olanakların bir parçası olarak tahsis edilmesinde konum ve özelliklerinden tam olarak yararlanılması,
- Eski Türk Çarşısının yeni modern kent merkezinin ayrılmaz parçası olarak geliştirilmesi,
- Konut alanlarının yoğunluğunun detaylı sosyal, teknik ve ekonomik tetkikler neticesinde belirlenmesi,
- Yeni spor ve rekreasyon alanlarının kent merkezinde öngörülmesi,
- Farklı ulaşım seçeneklerinin entegre edildiği ve geniş Üsküp alanının dikkate alındığı yeni trafik sisteminin dikkatli planlanması,
- İlerleyen planlama aşamalarında kentin mikro-iklim özelliklerinin dikkate alınması,

gerektiğini belirtmiştir (Grcheva & de Meulder, 2011).

Kenzo Tange Master Planı olarak adlandırılabilir 1965 planı 2 ana eleman üzerine kurulmuştur; bu elemanlar kent merkezi etrafında konumlanan ve yüksek katlı yapılar ile bir çeper oluşturan Şehir Duvarı (City Wall) ve kent merkezinin doğusunda kentin gelişmesine yeni bir saha yaratarak büyük yapı kütlelerinin önerildiği Şehir Kapısı'dır (City Gate).

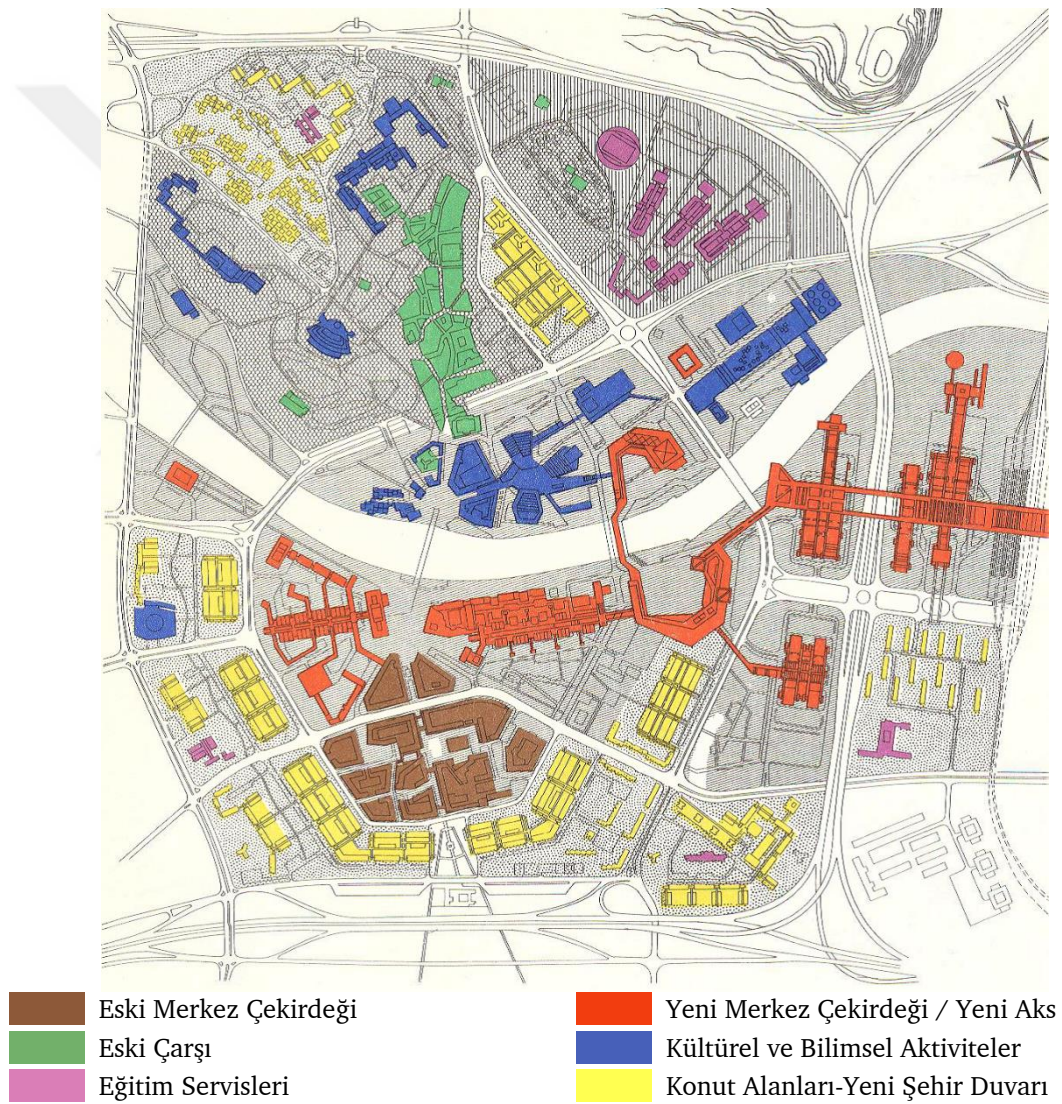


Plan 3.7 1965 Kenzo Tange Master Planı (BM, 1970).

Şehrin güney ve kuzeyinde yer alan 2 çevre yolunun birbirine yaklaştığı yer Şehir Kapısı'nın yer aldığı kavşaktır. Bu kavşak, otomobil, şehir içi şehirlerarası otobüs, tren ve yaya gibi birçok trafik tipinin kontrol edildiği büyük bir mekanizmadır. Şehir Kapısı, Vardar boyunca uzanan yaya platformu (deck) ve iki adet tek yönlü sokağın oluşturduğu aks ile kent meydanına ve diğer bir aksla nehrin kuzeyindeki kültürel, bilimsel kümelenmenin olduğu tesislere bağlanmaktadır. Şehir Duvarı, yeni şehir merkezini net olarak tanımlayan elemandır, Şehir Kapısı'ndan başlayarak, eski ve yeniyi özümserken ikisini organik bir bütünde birleştirir (Tange, 1967).

1965 yılında Üsküp Master Planı'nın resmi olarak onaylanmasını, kentin etkin bir şekilde yeniden inşa süreci takip etmiştir. Takip eden 10 yıl boyunca Yugoslav Federal Hükümeti'nin yıllık bütçelerinin %10-15'i Üsküp'ün imarına ayrılmıştır. Master plana uygun olarak, belirlenen kent alanları için küçük ölçekte detaylı kent planlarının hazırlanması amacıyla ulusal ve uluslararası çalışma grupları

oluşturulmuştur (BM, 1970). Yugoslavya ekonomisinin zayıfladığı 1980'lere kadar kentin yapılı çevresi şekilde örnekleri görülebilen ve çoğunluğu Yugoslav mimarlar tarafından üretilen çağdaş yapılar ile brütalizm etkisinde yeniden inşa edilmiştir. Ancak Kenzo Tange tarafından hazırlanan planın, ekonomik nedenlerle ölçeği küçültülmüş Şehir Duvarı ve kısmen inşa edilmiş Ulaşım Merkezi haricinde tam olarak uygulandığı söylenemez (Grcheva & de Meulder, 2011). Uygulamanın gerçekleştirilebilir düzeyde yeniden ele alınabilmesi ve 1965 Master Planı'nda yer alan nüfus yaklaşımları gibi öngörülerin gerçek verilerle yenilenebilmesi için ilki 1985 yılında olmak üzere detaylı kent planları hazırlanmıştır.



Plan 3.8 Üsküp Kent Merkezi Arazi Kullanım Planı (BM, 1970).



a) Telekomünikasyon Binası, mimar Janko Konstantinov, 1974 (Amanito, 2018)



b) Aziz Kliment Kilisesi, mimar Slavko Brezovski, 1972 (Tokarev, 2006)



c) Kenzo Tange'nin Şehir Duvarı (Babić, 2018)



d) Gotse Delçev Öğrenci Yurdu, mimar Georgi Konstantinovski, 1975 (Babić, 2018)



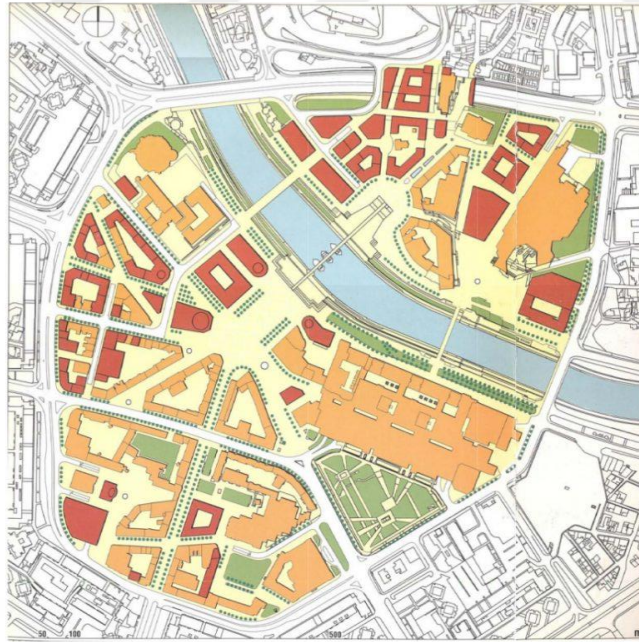
e) Makedonya Bilim ve Sanat Akademisi, mimar Boris Çipan, 1976 (Yomadic, 2013)

Şekil 3.13 1965 yılı sonrasında inşa edilen yapı örnekleri

3.2.5 1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı

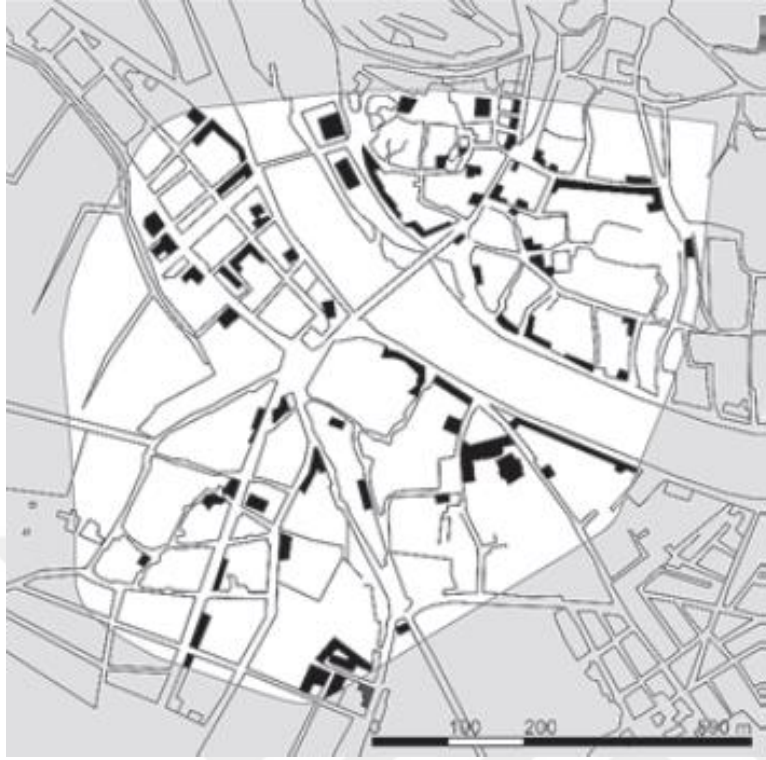
Yugoslavya devletinin son dönemlerinde yaşanan ekonomik resesyona ardından dağılması ve yeni kurulan (Kuzey) Makedonya Cumhuriyeti'nin aynı ekonomik yapıdan ayrılmış olması gibi nedenlerle kent merkezi olan İç Çeper için öngörülen planlama hayata geçirilememiştir. 1991 yılında yeni cumhuriyetin kurulması ardından yapılan ilk çalışmalardan biri Üsküp kent merkezinin planlaması için yarışma düzenlenmesidir. Fakat, aynı sebepler ile planın onaylanması ancak 1997 yılında olabilmıştır (Grcheva & de Meulder, 2011).

1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı, Üsküp Şehir Planlama ve Mimarlık Enstitüsü tarafından, Dr. Miroslav Grchev, Dr. Vlatko P. Korobar ve Dr. Mirjana Penčić tarafından hazırlanmıştır. Çalışma arazi kullanım endeksi ile mevcut durumun analizi sonrasında, kent merkezindeki inşaat faaliyetlerinin tümüyle tamamlanması, merkezde yaya etkinliğinin artırılması, önceki planlarda öngörülen meydanların oluşturulabilmesi amaçları doğrultusunda hazırlanmıştır (Stojanoska, 2017).



Mevcut Yapılaşma Planlanan Yapılaşma

Plan 3.9 Üsküp İç Çeperi İçin Hazırlanan Detaylı Kent Planı, M. Grçev, V.P. Korobar ve M. Penčić, 1997 (Stojanoska, 2017)



a) 1914 Vaziyet Planı Mevcut Yapılaşma Grafiği



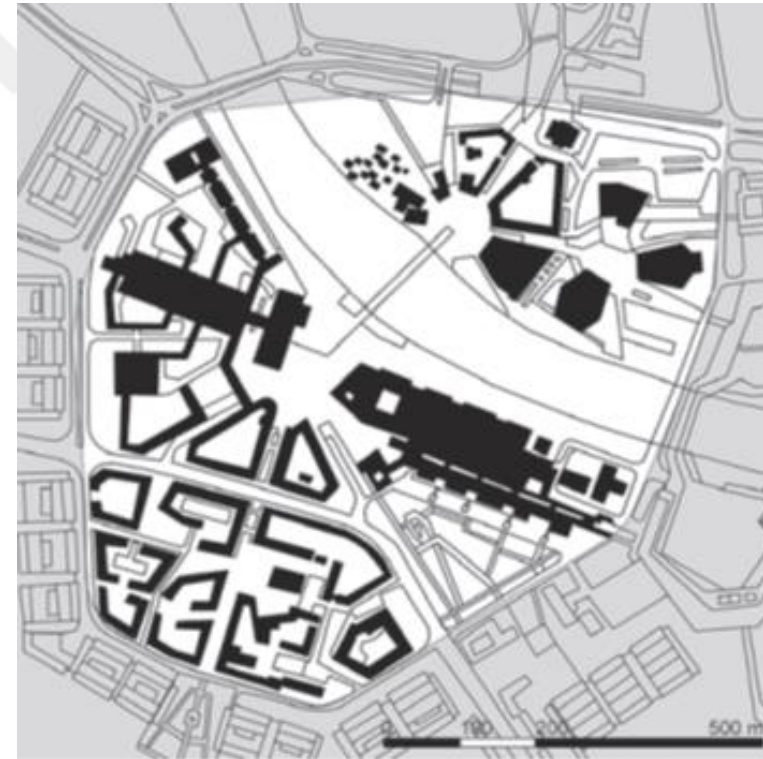
b) 1914 Dimitrije Leko Planı Yapılaşma Grafiği



c) 1929 Josif Mihajlovic Planı Yapılaşma Grafiği



d) 1948 Ludek Kubeš Planı Yapılaşma Grafiği



e) 1965 Kenzo Tange Master Planı Yapılaşma Grafiği



f) 1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı Yapılaşma Grafiği

Şekil 3.14 Kent merkezinin (İç Çeper) hazırlanan kent planları ile yapıli çevre gelişimi (Stefanovska & Koželj, 2012).

Osmanlı'nın bölgeden ayrılışı ardından başlayan ve 1997 yılına kadar süregelen planlama faaliyetleri artzamanlı olarak incelendiğinde kentin yapılı çevresinin gelişimi analiz edilebilmektedir. Üsküp 2014 Projesi'ne kadar geçen süreçte farklı yönetimlerin egemenliğinde kalan ve var olan yapılaşmasının büyük bir bölümünü bir deprem ile kaybederek yeniden inşa edilen kentte, bu gelişmelerin yapılı çevre üzerinden okunması mümkündür.



Şekil 3.15 Üsküp Kent Merkezi'nin 2006 yılındaki görünümü .

Osmanlı dönemi, tarihi kent merkezi olan Kale Tepesi ve Eski Çarşı üzerinden kent belleğindeki yerini korumaktadır. Aynı şekilde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Yugoslavya Krallığı da Ristik Palas, Vardar Eyaleti Meclis Binası vb. yapı örneklerinde okunabilirliğini sürdürmektedir. 1965 Kenzo Tange Master Planı ise Plan 3.9'da kırmızı renk kodu ile belirtilen yapı lekelerinde görülebildiği gibi uygulama aşamasında yaşanan ekonomik gelişmeler neticesinde yapılaşmanın tamamlanmadığı, kentsel boşlukların var olduğu bir kent merkezi ile sonuçlanmıştır. 1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı ile yapılaşma ilkelerinin tanımlandığı bu kentsel boşluklar yine aynı ekonomik durgunluğun devam etmesi nedeniyle tam olarak giderilememiş ve bu durum Üsküp 2014 Projesi'nin üretilme zeminini hazırlamıştır.



4

Kentsel Bellek ve Ulusal Kimlik İnşası: Üsküp 2014 Projesi

4 Şubat 2010 tarihinde dönemin hükümeti VMRO-DPMNE Kültür Bakanı Elizabeta Kanceska-Milevska ve Üsküp İl Belediye Başkanı Koce Trjanovski tarafından Üsküp 2014 Projesi'nin kamuya tanıtılması için basın toplantısı düzenlenmiştir (Jordanovska, 2015). Bu basın toplantısında yayınlanan Üsküp İçin 2014 Vizyonu -*Vision for Skopje in 2014*- isimli video ile kent merkezinin 2014 yılında hedeflenen görünümü CGI tekniği kullanılarak sunulmuştur (Servis, 2010). Tanıtım videosunda Makedonya Meydanını çevreleyen binalar başta olmak üzere şehir merkezinde bulunan binaların neoklasik/barok mimari tarzında yeniden inşası ya da cephe modifikasyonları ile değiştirilmesi; kent meydanı ile proje için belirlenen alanın birçok heykel ve anıtlarla donatılması ile 2014 yılında kent merkezi için hedeflenen yeni görünüm ilan edilmiştir. Bu ilan sırasında projenin yaklaşık maliyeti hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

2010 yılında kamu yöneticileri tarafından Üsküp için ortaya konan vizyon 1965 master planı ile benimsenen modern yaklaşımın aksine çağdaş mimari tasarımlar yerine üretildiği dönemin etkilerinden uzak, geçmişe öyküneren anakronistik bir yapıyı çevreyi öngörmektedir. Projenin 2014 yılında tamamlanması hedeflenmiş olmasına karşın 2019 yılında proje bileşenlerinin bir bölümü hala planlama ya da inşaat aşamasındadır.

Bu bölüm içeriğinde, Üsküp 2014 Projesi'nin çalışıldığı alanda yaşanan değişim proje bileşenlerinin aktarıldığı nicel veriler ile ortaya konulacaktır. Kent dokusuna yapılan etnik ideolojide şekillenen müdahalelerin kentli belleğinde yer edinme ve kabul görme durumu projeye yöneltilen olumlu ve olumsuz tepkiler üzerinden irdelenecektir. Son olarak Üsküp kentinin 1965 Master Planı ve Üsküp 2014 Projesi kapsamında geçirdiği büyük değişimler biçimsel ve sosyal analizler doğrultusunda incelenecektir.

4.1 Proje Kapsamı ve İrdeleme Yöntemi

Proje alanı olarak Kenzo Tange tarafından İç Çeper olarak tanımlanmış olan; Vardar Nehri'nin iki yakasında bulunan Makedonya Meydanı ile Karpoşovo Vostanie Meydanı (proje kapsamında meydanın adı II. Philip Meydanı olarak değiştirilmiştir) ve bu meydanları bağlayan tarihi Taş Köprü etrafında konumlanan kent merkezi ve çevresi belirlenmiştir.

1997 yılında Üsküp İç Çeperi için hazırlanan Detaylı Kent Planı (Bkz. Plan 3.9) üzerinde görülebileceği üzere her iki meydanın kuzeybatı çeperinde yeni yapılaşmalar öngörülmüş ancak 2009 yılına kadar planlanan yapılaşmalar gerçekleştirilmemiştir.

Üsküp 2014 Projesi'nin ilan edildiği video Makedonya Cumhuriyeti Meclis Binasına yapılacak kat eklemesi ve kubbe tasarımını göstererek başlamaktadır. Meclis binası önünde konumlandırılmış olan; Nikola Karev Anıtı, VMRO Kurucular Anıtı, ASNOM Başkanlık Heyeti Anıtı ve Makedonya İçin Can Veren Kahramanlar Anıtı gösterilmiş ve Makedonya Meydanı'na bağlanan aks üzerinde konumlandırılmış Makedonya Zafer Takı ve yanında bulunan Makedonya Savunucuları Anıtı gösterilmiştir.



Şekil 4.1 Üsküp 2014 Projesi'nin ilan edildiği videodan Vardar Nehri'nin planlanan görünümü (Servis, 2010).

Tanıtım videosunun devamında Makedonya Meydanı için planlanan yeni görünümüne yer verilmiştir. Bu kapsamda meydan güneydoğu sınırını tanımlayan çeperde planlanan Aziz Konstantin ve Elena Kilisesi, eski Halk Bankasının yerine önerilen Ticari Merkez ve bu merkezin yanında bulunan ticari binaların cephesinin tamamen videowall olarak da adlandırılan ekranlar ile kaplanacağı görülebilmektedir. Meydanın güneybatı sınırında mevcut yapıların tamamının cephe dönüşümleri ile neoklasik, barok görünümde yenileneceği ve kuzeybatı sınırında Marriott Otel ve Makedonya Meydanı Otel adında yeni 2 otel, gazebo ve Belediye Başkanlığı Ana Ofisi inşa edileceğini belirterek Makedonya Meydanı'nın tamamen yapılarla çevrenmesi planlanmıştır.



Şekil 4.2 Üsküp 2014 Projesi'nin ilan edildiği videodan Makedonya Meydanı'nın planlanan görünümü (Servis, 2010).

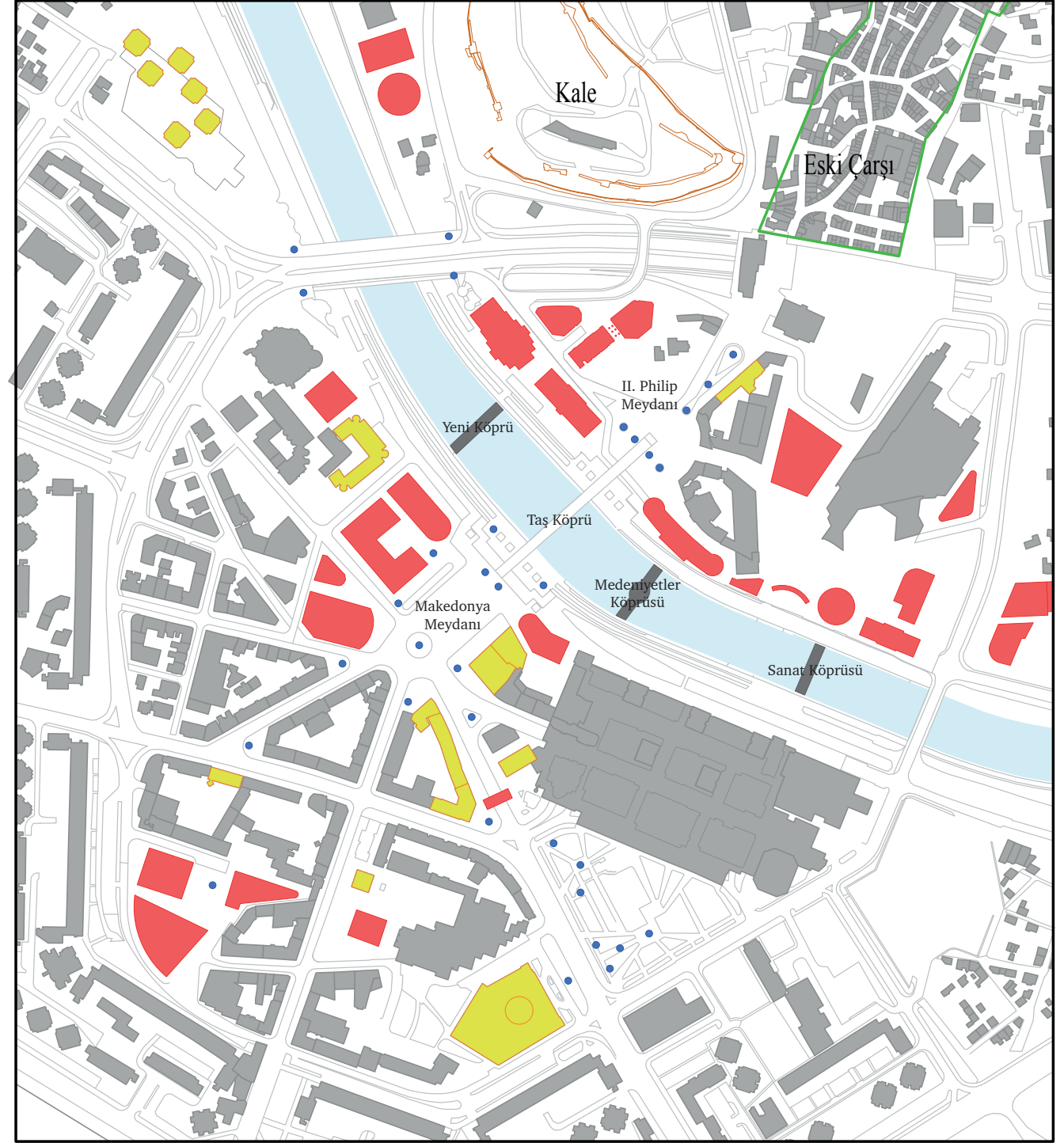
Proje kapsamında; Makedonya Meydanı'nın merkezinde resmi adı Atlı Savaşçı olan Büyük İskender Anıtı ile anıtın kaidesini oluşturan Makedonya Meydanı Süs Havuzu, meydanın güneyinde Çar Samuel Anıtı ile Metodiya Andonov Çento Anıtı yer almaktadır. Meydanın kuzeyinde yer alan Vardar Nehri kenarında 1. Justinyanus Anıtı ile Selanikli Gemiciler Anıtı ve Taş Köprü girişinin iki yanında Gotse Delçev Anıtı ile Dame Gruev Anıtı konumlandırılmıştır.

Vardar Nehri üzerinde Medeniyetler Köprüsü (ilan edilen adı Göz Köprüsü) ve Sanat Köprüsü adında 2 yeni köprü inşa edilmesi planlanmıştır. Nehrin kuzey yakasında Anayasa Mahkemesi Binası, Devlet Arşivi Binası, Arkeoloji Müzesi, Elektronik Haberleşme Ajansı Binası, Savcılık ve Mali Polis Binası, Bağımsız Makedonya Kolonadı, Filarmoni Binası, Eski Milli Tiyatro Binası, Makedonya Mücadelesi Müzesi ve Soykırım Müzesi olmak üzere toplam 10 yeni binanın inşa edilmesi planlanmıştır. Bununla beraber nehrin kuzey yakasında Aziz Kliment ve Naum Anıtı, Aziz Kiril ve Methodius Anıtı ile Karpoş İsyanı Anıtı'nın konumlandırılması ve taşıt trafiğine açık olan Gotse Delçev Köprüsü'nün her iki yönüne de kaidesinde milli figürlerin gravürlerinin bulunduğu toplam 4 Aslan Heykelinin yapılması planlanmıştır.

Özetle, Üsküp İçin 2014 Vizyonu (*Vision for Skopje in 2014*) isimli video ile proje kapsamı; 15 anıt, 15 bina, 1 gazebo, 1 kolonad, 2 köprü, 1 süs havuzu, 1 zafer takı ve 4 heykel olarak belirlenmiştir (Servis, 2010). Ancak projenin gerçekleştirilmesi süresince gerçekleştirilen ilaveler ile proje kapsamı genişletilmiş, bu ilaveler neticesinde proje kapsamı detayı Tablo 4.1'de görülebilen 137 farklı bileşene ulaşmıştır.

Üsküp 2014 Projesi'ni diğer kentsel gelişim projelerinden ayıran en önemli unsur; projenin sadece yeni yapılar, kentsel mekanlar ya da kamusal alanlar ortaya koymaması, bunları yaparken mevcut yapısal çevrenin geri döndürülemez şekilde yok edilmesine sebep olmasıdır.

Projenin ilan edildiği hafta dönemin muhalefet partileri tarafından projenin yaklaşık maliyetinin 200.000.000 Avroyu aşacağına açıklanması ardından Üsküp İl Belediye Başkanı Koce Trjanovski tarafından "Projenin yaklaşık maliyetinin 80.000.000 Avro düzeyinde olacağını öngörüyoruz. Ancak bu maliyet hükümet, il belediyesi ve ilçe belediyesinin yıllık bütçelerine pay edilecektir." açıklaması yapılmıştır (Trjanovski, 2010). Proje kapsamının genişlemesi ile 2019 yılına gelindiğinde güncel maliyetin 680.000.000 Avroyu aştığı bilinmektedir. Maliyette yaşanan bu artış kentlinin tepkisini çekmiş ve protestolara sebep olmuştur.



Plan 4.1 Üsküp 2014 Projesi Öncesi ve Sonrası Kent Merkezi Planları

- Yeni Yapılar
- Cephe Dönüşümleri
- Anıtlar

Tablo 4.1 Üsküp 2014 Projesi tasarım kategorileri ile adet bilgisi (Balkan Investigative Reporting Network, BIRN, 2019)

Kategoriler	Bileşen Adedi
Anıtlar	34
Binalar	28
Heykeller	39
Meydanlar	5
Köprüler	4
Otoparklar	8
Cephe Dönüşümleri	6
Dönme Dolap	1
Zafer Takı	1
Fıskiyeler	2
Diğer Kategoriler	9
Toplam	137

Üsküp 2014 Projesi'nin irdelenmesi, projenin odak noktası olan Makedonya Meydanı ve çevresinde uygulanmış anıtlar, binalar ve cephe dönüşümleri kategorilerinde seçilen örnekler üzerinden yapılacaktır. Kent, bina ve anıtlar ölçeğinde yapılacak biçimsel analizler neticesinde yapıların değişimi ortaya konulacak ve bu değişimlerin kentsel ölçekteki etkileri yapılı çevrenin yakın tarihine verilen referanslar doğrultusunda değerlendirilecektir. Kent belleği ve kimlik bağlamlarında yapılacak analizler ile projenin etkileri ortaya konacaktır.

Ulus kimliğinin oluşturulması için kamu yöneticileri tarafından kent dokusuna yapılan etnik ideolojide şekillenen müdahalelerin sosyal analizi; projenin ilan edildiği 2010 yılı ve sonrasında kentlinin reaksiyonu ve bu süreçte yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler dahilinde irdelenecektir.

4.2 Üsküp 2014 Projesi Analizi

Kavramsal olarak bir mekandan söz edilmesi ancak, insan ve insan aktivitelerinin gerçekleşmesiyle meydana gelen deneyimlerle mümkün olmaktadır. Bunu Doç. Dr. Hüseyin Kahvecioğlu şu şekilde açıklamaktadır: “... Mimarlıkta mekan kavramının, fiziksel kabul, çerçeve, sınır veya yüzeyin tariflediği nesnelliğin ötesinde, insan yaşam ve deneyimi üzerine kurgulanan, farklı gerçeklik kavramları ile açıklanabilen, ancak her durumda insan zihnindeki yapılanmasıyla, yani ‘algısal bir sürecin ürünü’ şeklinde tanımlanabileceği söylenebilir” (Kahvecioğlu, 2006).

Bu başlık altında, Üsküp 2014 Projesi ile kentlinin deneyimine sunulan mimari unsurların biçimsel analizi; Makedonya Meydanı, 2. Philip Meydanı ve yakın çevresinde bulunan proje bileşenleri için; renk, doku, ölçek ya da orantı, üslup okumaları ve proje öncesinde kentin mimari dokusu ile birlikte değerlendirilmesi olarak sunulmuştur. Yapılan biçimsel analiz sistematik olarak kent ölçeği, bina ölçeği ve anıt ölçeği olmak üzere 3 alt başlık olarak derlenmiş, her bir başlık için mekan ya da yer olguları üzerinden öncelik sonralık ilişkisi içerisinde biçimsel okuma yapılmıştır.

Üsküp 2014 Projesi’nin sosyal analizi ise; projenin ilan edildiği 2010 tarihinden itibaren projeye yöneltilen toplumsal tepkiler ve projenin sebep olduğu tahribatın etkilerini azaltmayı hedefleyen mimari öneriler üzerinden ortaya konmuştur.

4.2.1 Kent Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi

Üsküp 2014 Projesi’nin uygulanması sonrasında İç Çeper’in geçirdiği dönüşüm;

- Yapı yoğunluğundaki artış,
- Eski Çarşı ve Kale ile tanımlanabilen eski kent merkezinin görünürlüğünde ve yeni kent merkezi ile etkileşiminde azalma,
- Kamusal alanlardaki azalma,

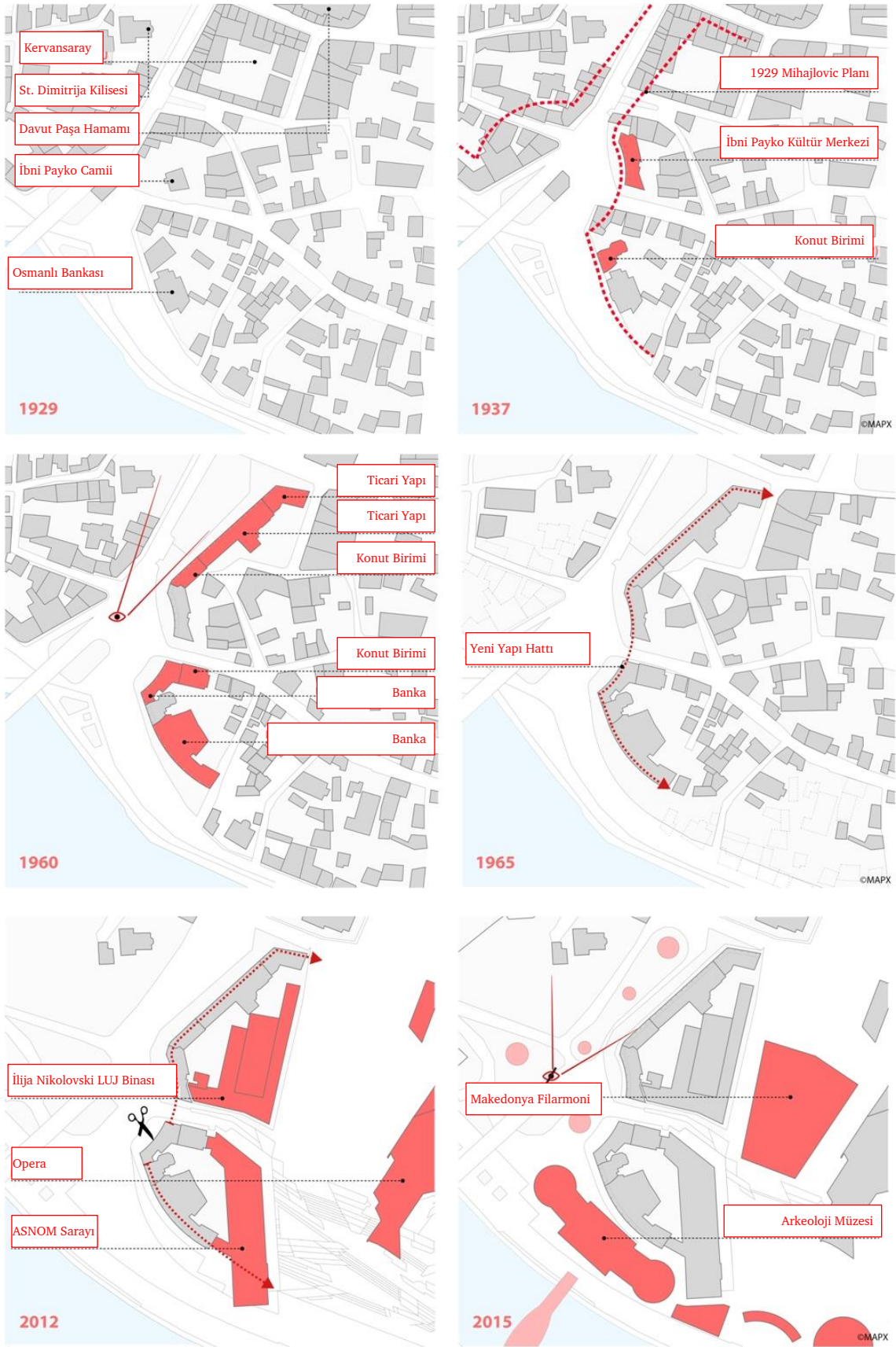
hususlarında Plan4.1 üzerinden okunabilmektedir.

Vardar Nehri'nin iki yakasında üretilen yapılar ve cephe dönüşümleri ile tasarlanan yeni kent silueti önceden var hem kent ölçeğinde hem de yapı ölçeğinde var olan mekansal etkileşimlerin yitirilmesine sebep olurken Vardar üzerinde tasarlanan köprüler yeni mekansal etkileşimlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.

Makedonya Meydanı; kuzeybatı güneydoğu aksında konumlanan Vardar Nehri'nin güneyinde ve nehre dik uzanan bir dikdörtgen formunda yer almaktadır. Üsküp 2014 Projesi öncesinde meydanın kuzeybatı sınırını yeşil alanlar oluşturmaktadır, kuzeybatı sınırında Vardar Nehri, güneydoğu sınırında ise ticari bir binadan ibaret olan seyrek bir yapılaşma hattı yer alır, meydanın güney batı sınırında tamamı meydanda birleşecek şekilde ıınsal olarak konumlanmış 5 adet ulaşım aksı yer almaktadır.

Projenin; Makedonya Meydanı'nın fiziksel sınırlarında boyutsal bir değişikliğe sebep olmadığı görülmektedir. Meydanın kuzeybatı sınırını tanımlayan yeşil alanların yapılaşmaya açılması; bu yönde konumlanan MEPSO Yönetim Binası, Telekomünikasyon Binası ve Posta Ofisi yapılarıyla Makedonya Meydanı arasında bulunan mekansal ilişkiyi kesen bir perde etkisi oluşturmaktadır. Vardar Nehri'nin kuzey ve güney bandında; Makedonya ve II. Philip Meydanları etrafında inşa edilen yeni yapılar ve cephe dönüşümleri sonrasında yeni mekansal ilişkiler tanımlanmıştır.

II. Philip Meydanı, 1997 İç Çeper Detaylı Kent Planı ile kentin eski merkezi olan Eski Çarşı ve yeni merkezi olan Makedonya Meydanı arasında yaya ulaşımını sağlayan bağlayıcı bir unsur olarak öngörölmüş ancak Üsküp 2014 Projesi kapsamında uygulanabilmiştir. 1929 Josif Mihajlovic Planı ile Makedonya Meydanının devamı niteliğinde tasarlanan ve bu meydana Taş Köprü ile bağlanan II. Philip Meydanı, Vardar Nehri'nin kuzeyinde, dairesel formda planlanmıştır. Tasarlanan formun uygulanabilmesi için yıllar içinde meydanın sınırlarını tanımlayan yapı hattı Şekil 4.3'te görülebildiği gibi yenilenmiş, ancak Üsküp 2014 Projesi kapsamında inşa edilen Arkeoloji Müzesi bu yapılaşma hattının okunabilmesinin önüne geçmiştir.



Şekil 4.3 2. Philip Meydanı'nın 1929-2015 yılları arasındaki değişimi (MARH, 07)

Üsküp 2014 Projesi öncesinde kent merkezinde bulunan kamusal alanlar her ne kadar tanımlanmış bir kullanımı olmayan kentsel boşluklar olarak karşımıza çıksa da kentlinin kullanımında bulunan bu boşlukların kamusal alan vasfını yitirerek yapılaşmaya açılması projenin tasarım eksikliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamusal alanlarda yeni yapıların konumlandırılması ile Vardar Nehri'nin kenarında Neoklasik formda süreklilik arz eden bir siluet oluşturulmuştur. Var olan yapıların önünde konumlanan bu yeni siluet aynı zamanda önceki dönemlerde inşa edilmiş yapıların önünde konumlanan bir perde etkisi göstermektedir.

1965 Kenzo Tange Master Planı ile pekiştirilen modernist yaklaşım ile kentin mimari dokusunda daha köklü değişimler yapılmış olmasına karşın, Üsküp 2014 Projesi'ne kıyasla ulusal mimarlar tarafından benimsenmesi ve dolayısıyla kentteki yapılaşmanın bu doğrultuda şekillenmesindeki ana faktör çağdaş bir tasarım ilkesinin olmasıdır. Bu modernist yaklaşım dahilinde Kenzo Tange Master Planı ile yeni, modern, dinamik ve teknolojik bir ulusal kimlik kazandırılmasının amaçlandığı görülmektedir, bu kimliğin Makedon merkezli değil Yugoslav merkezli olduğu söylenebilir. Üsküp 2014 Projesi ise geçmişten alınan referanslar ile Makedonya'nın bağımsızlığını pekiştirmeyi ve Makedon kimliğini bu referanslar dahilinde planlanan tarihsel derinlikle ortaya koymayı amaçlamıştır.

Üsküp 2014 Projesi, Üsküp kentinin yapılı çevresi için günümüzde hala gözlemlenebilen; Osmanlı döneminde organik olarak gelişen mimari, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı dönemi mimarisi ve ardından gelen modernist ya da brütalist olarak da adlandırılan Yugoslavya dönemi mimarisi katmanlarına ilave olarak yeni bir katman oluşturmuştur. Çağdaş tasarım fikirlerinin benimsenmemesi sebebiyle yüzünü geçmişe dönen bu yeni katmanın önceki katmanların aksine sürdürülebilir olması mümkün görünmemektedir.

4.2.2 Bina Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi

Proje kapsamında gerçekleştirilen cephe dönüşümleri ile bellek yitiminin okunabildiği örneklerden biri 2013 yılında proje kapsamına dahil edilen MEPSO Yönetim Binası'dır. Zoran Staklev tarafından tasarlanan yapı 1989 yılında inşa edilmiştir, Belediye Başkanlığı Ana Ofisi Binası'nın inşası öncesinde Makedonya Meydanı'ndan görülebilen yapı proje kapsamında yaşanan değişimler neticesinde meydan ile bağını yitirmiş ve geçirdiği cephe dönüşümü neticesinde kimliğini kaybetmiştir. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasından 2 yıl önce inşa edilen yapı, 1965 Kenzo Tange Master Planı tarafından benimsenen modernist yaklaşım doğrultusunda üretilmiş son çağdaş eserlerdendir.



Şekil 4.4 MEPSO Yönetim Binası'nın Üsküp 2014 Projesi öncesi durumu (Marusic, 2013)

Şekil 4.5 MEPSO Yönetim Binası'nın cephe dönüşüm uygulaması (Richter, 2019).



Şekil 4.6 MEPSO Yönetim Binası'nın cephe dönüşüm uygulaması (Richter, 2019).

Şekil 4.7 MEPSO Yönetim Binası'nın güncel durumu (Faktor, 24).

Yapı görsel olarak iki zıt unsur olan mimari programın çözüldüğü, cam cepheyle çevrelenen kapalı bir hacim ve bu hacmin üstünde bu kütlede dışarı taşan ağır görünümlü beton bir örtü ile bu ağır kütleyle taşıyan cam cepheden koparılmış kolonları birleştiren bir tasarım nosyonuna sahiptir. Tasarımcısı bilinmeyen cephe dönüşümü ile yapının orijinal tasarımında bulunan tüm mimari unsurlar kaybolmuştur. Belli bir ritme ve kontrasta sahip olan yapı kabuğu yerini monoton bir düzende ilerleyen ve geçirgen yüzeylerin azaltılması ile iç mekan ve dış mekan arasındaki bağı koparan “yeni” cepheye bırakmıştır.

Kent belleği bağlamında önem arz eden bir diğer proje bileşeni de Makedonya Meydanı'nın kuzeybatı çeperinde inşa edilmekte olan Belediye Başkanlığı Ana Ofisi Binası'dır. Bu yapı 1920'lerde kentin yönetimini elinde bulunduran Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı tarafından inşa edilmiş ve 1963 yılında Büyük Üsküp Depremi ile yıkılmış Ordu Evi'nin kopyasıdır. 1887/95 Planı (Bkz. Plan 3.1) incelendiğinde binanın konumunda Burmalı Camii'nin bulunduğu görülebilmektedir. Burmalı Camii'nin Sırp yönetimi tarafından yıkılarak bir kamu yapısının inşa edilmesi, kentin Müslüman nüfusu üzerinde yönetimin kurmak istediği politik erkin göstergesidir.



Şekil 4.8 Ordu Evi'nin yıkılmadan önceki görünümü (Deipenbrock, ve diğerleri, 2010).



Şekil 4.9 Yapılmakta olan Belediye Başkanlığı Ana Ofisi Binası'nın görseli (Deipenbrock, ve diğerleri, 2010).

Yapının yeniden inşası; 2010 yılında VMRO yönetimi tarafından kentliye “şehir merkezinin ruhunun geri getirilmesi” olarak tanıtılmış, küreselleşmenin gerçekleşmesi için geliştirilmesi gereken “gerçek” değerleri yansıtacak bir yapı olacağı belirtilmiştir. Makedon ulus kimliğinin inşası için kentte var olan etnik unsurları yok sayarak geliştirilen Üsküp 2014 Projesi’ne Müslüman Türk ve Arnavut azınlıklar tarafından yöneltilen en şiddetli eleştiri ve protesto bu yapı odağında baş göstermiştir (Majdov, 2016).

1979 yılında Sloven mimarlar Stefan Kacin, Jurij Princes, Bogdan Spindler ve Marjan Ursic tarafından tasarlanan Makedonya Opera ve Bale Binası; kent silüetindeki varlığını inşa edilen Savcılık ve Mali Polis Binası ile kaybetmiştir. Yapının açıldığı kent meydanı yok edilerek, Vardar Nehri’nin kuzey yakasında oluşturulan yeni yapı grupları Opera ve Bale Binası’nın önünde bir perde etkisi oluşturarak kent ölçeğinde yer olgusunun değişmesine ve bellek yitimine sebep olmuştur.



Şekil 4.10 Makedonya Opera ve Bale Binası (Mrduljaš & Kulić, 2012)



Şekil 4.11 Aynı açıdan Üsküp 2014 Projesi sonrası yapının yakın çevresi (Shulevska, 2015)

Bruno Zevi, Mimarlığı Görebilmek kitabında “mimarlar, eklektik çağlarda, özgün esinlenişten yoksun olduklarında, yapacakları eserlerin izleklerini geçmişteki biçimlerden ödünç alırlar” der (Zevi, 2015). Üsküp 2014 Projesi ile kent merkezinde inşa edilen ya da cephe dönüşümü ile değiştirilen yapıların belirli bir mimari stile bağlı kalmadığı, bunun yerine neoklasik, barok hatta küresel mimari örneklerin biçimlerinin derlendiği bir üslubun oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda geçmişteki biçimlerin ödünç alınması ile oluşturulan yeni yapı çevre,

oluşturulduğu dönem ile uyumlu olmaması sebebiyle anakronizm olgusunun örneklenmesinden öteye gidememiştir.



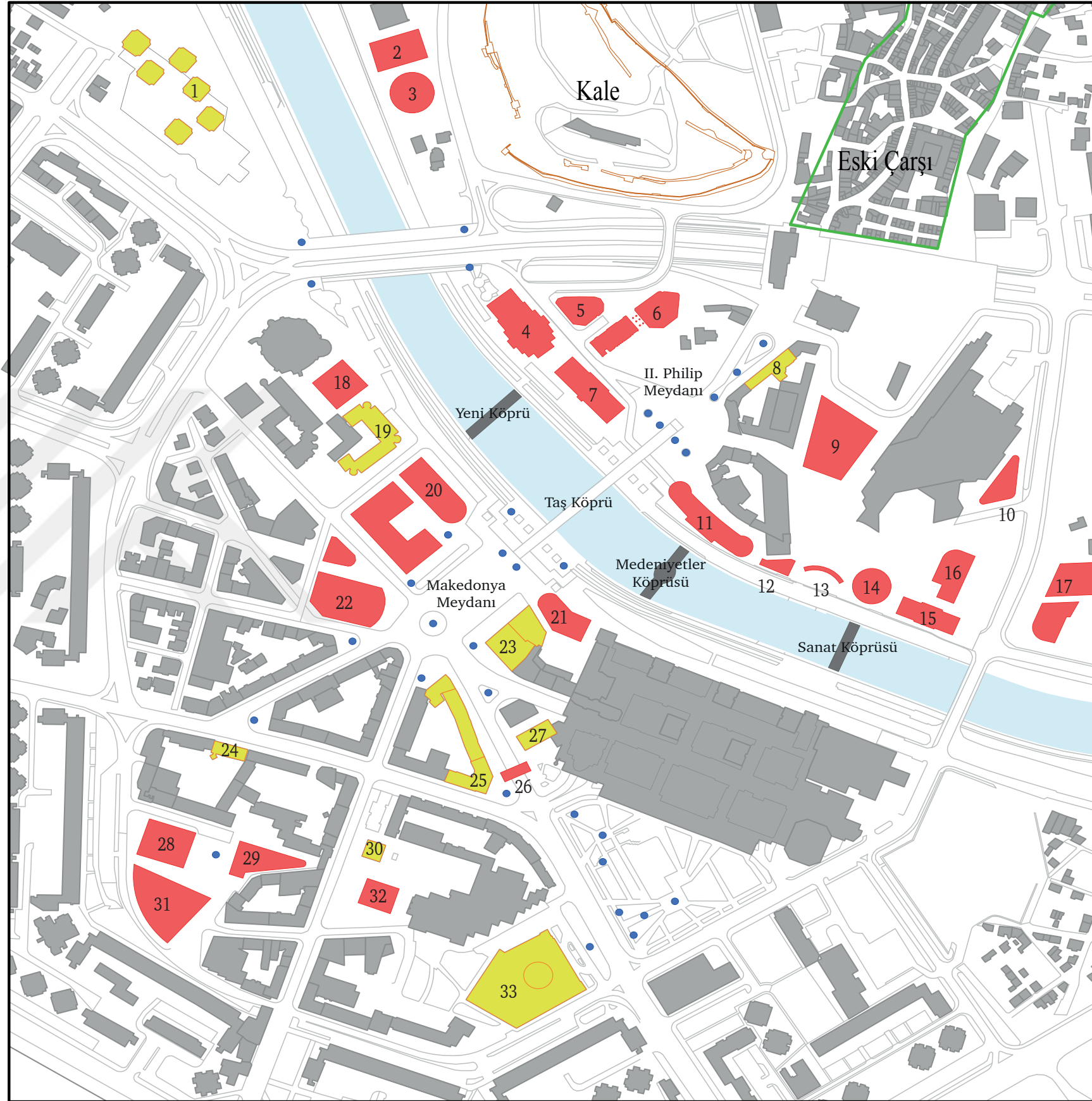
Şekil 4.12 Üsküp Ticaret Odası “NAMA” Mağaza Binası’nın cephe dönüşümü (MARH, 2015)

Üsküp Ticaret Odası (1933) ve “NAMA” Mağaza Binası (1954) farklı dönemlerde inşa edilmiş iki ayrı yapıdır. Üsküp 2014 Projesi ile yapılar bir bütün olarak ele alınmış ve Neoklasik üslupta dönüştürülmüştür. Yaşanan bu değişimin ardından yapıların geçmişiyle ilgili okunabilirlik ortadan kaldırılmış, ortaya çıkan yeni bileşim ile yapıların yıkımına eşdeğer bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir.



Şekil 4.13 Makedonya Hükümet Binası’nın cephe dönüşümü (Mulichkoski, 2014)

İnşa edilen yeni yapılar ve gerçekleştirilen cephe dönüşümlerinin bina ölçeğinde sebep olduğu mimari kimlik yitimi, kentin simge yapılarının kent merkezi ile bağını kopartan yeni yapı kütlelerinin oluşturulması sonucunda kent ölçeğinde de aynı olumsuz etkiye neden olmaktadır.



1. Makedonya Hükümet Binası
2. Belediye Binası
3. Üsküp Su İdaresi Yönetim Binası
4. Eski Milli Tiyatro
5. Çok Katlı Otopark
6. Soykırım Müzesi
7. Makedonya Mücadelesi Müzesi
8. Ulaştırma Bakanlığı
9. Makedonya Filarmoni Binası
10. Opera ve Bale Yönetim Binası
11. Arkeoloji Müzesi
12. Elektronik Haberleşme Ajansı
13. Kolonad
14. Savcılık ve Mali Polis Binası
15. Dışişleri Bakanlığı
16. Makedonya Ullusal Bankası
17. Dramatik Sanatlar Fakültesi
18. Çok Katlı Otopark
19. MEPSO Yönetim Binası
20. Ordu Evi / Belediye Başkanlığı
21. Ofis Binası
22. Marriott Hotel
23. "NAMA" Mağaza Binası
24. Adalet Bakanlığı
25. Pelagonija Cephe Dönüşümü
26. Zafer Takı
27. EVN Enerji Yönetim Binası
28. Alışveriş Merkezi
29. VMRO-DPMNE Yönetim Binası
30. Rahibe Teresa Anıt Evi
31. Ofis Binası
32. Aziz Konstantin ve Elena Kilisesi
33. Meclis Binası

- Yeni Yapılar
- Cephe Dönüşümleri
- Anıtlar

Plan 4.2 Üsküp 2014 Projesi Binalar ve Cephe Dönüşümleri Planı

4.2.3 Anıt Ölçeğinde Üsküp 2014 Projesi

1945 sonrası kentte konumlandırılmış anıtlar; “sosyalist gerçekçi” stilde üretilmiş kahraman motifleridir. Bu anıtlar devrimi yücelten ve 2. Dünya Savaşının kahramanlarına ithaf edilmiş olmasına karşın, bu “kahramanların” isimleri bulunmamaktadır, anıtlar Şekil 4.14’te görülebildiği gibi jeneriktir yani genelleyicidir. Üsküp 2014 Projesi’ne kadar kentte konumlandırılmış anıtlarda yerel, etnik, ulusal ya da tarihi öğelere referans verilmemiştir.



Şekil 4.14 Üsküp 2014 öncesi kentte bulunan jenerik anıt örneği



Şekil 4.15 Selanikli Gemiciler Anıtı (Majdov, 2016)

Bu hususun açıklanabilmesi için örnekler çoğaltılabilir; Makedonya Meydanı'nın Vardar Nehri sınırında konumlandırılan Selanikli Gemiciler Anıtı ilk VMRO üyelerinden oluşan ve Selanik kentinde Osmanlı yönetimine karşı bombalı saldırılar düzenleyen bir topluluğa ithaf edilmiştir. Makedonya Cumhuriyeti Meclis Binası önünde ise, yine VMRO üyesi olan ve Osmanlı'ya karşı 1903 yılında gerçekleştirilmiş İinden İsyanı sırasında öldürülen Nikola Krev'in at üstünde tasvir edildiği anıtı bulunmaktadır. Makedonya Meydanı ile Vardar Nehri'nin kuzeyinde bulunan II. Philip Meydanı'nı bağlayan Taş Köprü'nün güney girişinde İinden İsyanı'nın önemli devrimcileri olan Gotse Delçev ve Dame Gruev'in at üstünde betimlendiği anıtlar konumlandırılmıştır.

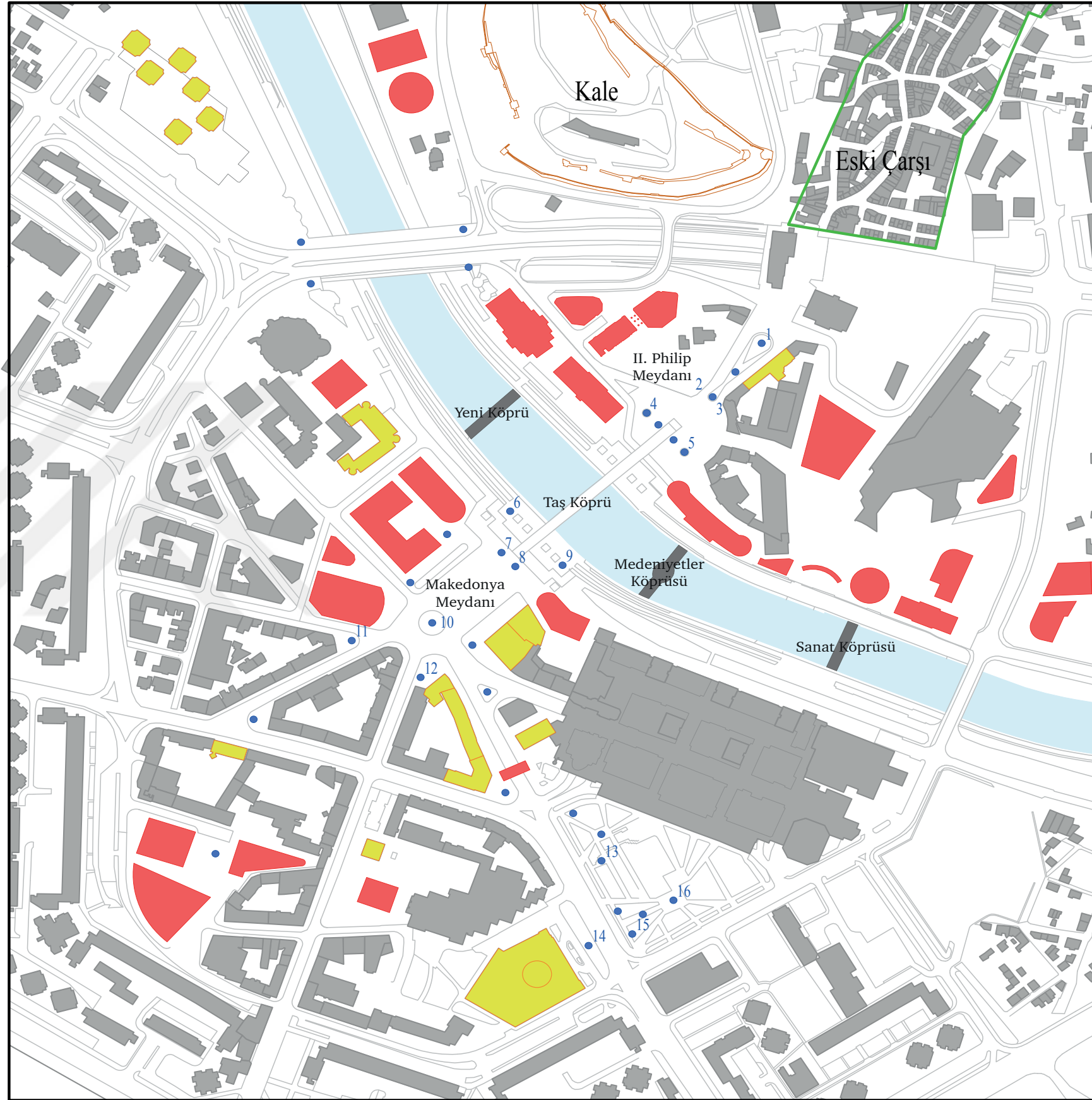


Şekil 4.16 Makedonya Meydanı'nın 2009 (solda) ve 2011 (sağda) yıllarındaki görünümünü (Graan, 2013)

Makedonya Meydanı'nın odağında konumlandırılan Atlı Savaşçı anıtının atıfta bulunduğu Büyük İskender'i yüceltici etkisi, anıtın 22 metreyi aşan boyu ile hedeflenmiştir. Üsküp 2014 kapsamında Makedon ulusunun tarihi bağlantısının kurulması amacıyla üretilmiş ve seçilmiş tarihsel figürlere atıfta bulunan anıtların tamamı büyük ölçekli olarak uygulanmıştır.

Ulusal kimliğin inşası için Üsküp 2014 Projesi kapsamında dikilen anıtların ithaf edildiği kişiler tarihi olarak; Roma İmparatorluğu öncesi Antik Makedonya kahramanları, Osmanlı öncesi Hristiyan kahramanlar, 19. ve 20. yy. Makedon entelektüelleri ve aynı dönemin devrim kahramanları olmak üzere 4 sınıfa ayrılmaktadır (Pompeani, 2017).

Kentin nüfusunda %33 gibi önemli bir orana sahip olan Arnavut ve Türk etnik gruplarının ve 520 yıl boyunca kentin yönetimini üstlenmiş Osmanlı döneminin Üsküp 2014 Projesi dahilinde göz ardı edildiği görülmektedir. Bununla beraber, tarihi Makedon figürleri olarak anıtları dikilmiş olan; Çar Samuel, Bulgar İmparatorluğu hükümdarıdır. Gotse Delçev ve Dame Gruev'in etnik kimlikleri ise Bulgaristan ve Makedonya devletleri arasında süregelen politik bir gerilim konusudur.



1. II. Philip Anıtı
2. Aziz Kiril ve Metodiy Anıtı
3. Aziz Klement ve Naum Anıtı
4. Corcija Puleski Anıtı
5. Karpoş Anıtı
6. I. Justinyanus Anıtı
7. Dame Gruev Anıtı
8. Gotse Delcev Anıtı
9. Selanikli Gemiciler Anıtı
10. Atlı Savaşçı Anıtı - Büyük İskender
11. Metodiya Andonov Çento Anıtı
12. Çar Samuel Anıtı
13. Makedon Savunucular Anıtı
14. Nikola Karev Anıtı
15. ASNOM Başkanlık Heyeti Anıtı
16. Makedonya'nın Düşen Kahramanları Anıtı

- Yeni Yapılar
- Cephe Dönüşümleri
- Anıtlar

Plan 4.3 Üsküp 2014 Projesi Anıtlar Planı



Şekil 4.17 Üsküp Kent Merkezi'nin 2018 yılındaki görünümü (MARH, 2018)

4.3 Projeye Yöneltilen Tepkiler ve Yeni Öneriler

Birçok akademisyen ve entelektüel Üsküp 2014 Projesi'ne karşı çıkmıştır. Sanat tarihçisi Suzana Milevska, balkanlarda sanat ve görsel kültürün ilişkisini incelerken Üsküp 2014 Projesi'ne eleştirilerini yöneltmektedir. Milevska'ya göre sanat ve mimarlık, kimliğin metaforik yankısı ve yeni kimliklerin yaratıcısıdır, ancak çok kültürlü toplumlarda politik kimliklerin ve ideolojilerin ortaya koyduğu problemlerin sanatın ve mimarinin etki alanının dışında olması sebebiyle bu problemleri çözme kudretine sahip değildir (Milevska, 2010). Bu nedenle Üsküp 2014 Projesi gibi ideolojik kaygılarla geliştirilen projeler, projenin mimarına ve sanatsal değerine gölge düşürebilirler.

Profesör Jasna Krotoska ise Üsküp 2014'ün alelacele bir tarih duygusu başlatma ve büyük hayalet depolarını açma eğilimini sergileyen bir müzede sıkışıp kalmış bir dünya olduğunu söylemiştir (Krotoska, 2011). Mimar Sonja Javanovik ise mimarinin sembolleri ve ortaya koyduğu etkisi ile otantikliğin en belirgin kanıtı olduğunu belirtmiş, ancak yeni bir kimliğin üretilmesinde kişisel çıkarların uygulanmasını gelecek nesiller için sorun çıkaracak, kent belleğinin kaybolmasına yol açacak bir kaos unsuru olarak öngörmüştür (Jovanovik, 2010). Ophélie Véron'a göre Üsküp 2014 tarihi yeniden yazmaya çalışan etnik açıdan dışlayıcı bir projedir. Bu tarihi yeniden yazma çabası, azınlıkları dışarıda bırakarak şehri sosyal ve etnik olarak bir nevi "temizleme" misyonundan kaynaklanmaktadır ve sonuç olarak şehir merkezini turistler için homojenleştirilmiş bir alan olarak sunmaktadır (Véron, 2017).

Üsküp 2014'ün duyurulmasıyla birlikte kendilerini "Birinci Mimari Tugayı" olarak adlandıran bir grup mimarlık öğrencisi, projeyi protesto etmek için bir araya gelerek organize olmuş ve kendilerini destekleyen yüzlerce vatandaş ile birlikte kilisenin inşasının planlandığı şehir merkezinde projenin ilk protestosunu gerçekleştirmiştir. Daha sonra bu gruba "Şarkı Söyleyen Üsküplüler" korusu dahil olmuştur. Üsküp'ün belediye başkan Koce Trajanovski ile alay eden "Berber Koce" ve ünlü bir çocuk şarkısı olan "Güzel Şehir Tekrar Ayaklanacak" gibi şarkılarla projeyi ve projenin arkasındaki isimleri hedef alan koro halk arasında ve YouTube

gibi sosyal mecralarda oldukça popülerleşmiştir. Makedonya Mimarlar Birliği AAM ise projeyi desteklemediğini ilk açıklayanlar arasında yer almaktadır. Projenin profesyonel fikirleri ve halk görüşlerini hiçe sayarak tasarlandığını belirten AAM projeyi zamansal, coğrafi, politik, ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamdan yoksun olduğu için desteklemediğini kesin bir dille açıklamış ve Üsküp 2014'ü profesyonel açıdan tutarsız olmakla eleştirmiştir (Grcev, 2010).



Şekil 4.18 Renkli Devrim protestocuları ve protestolar esnasında verilen zararlar (Gjinovci, 2016).

2016 yılında Makedonya genelinde protestolar baş göstermiştir ve bu gösteriler “Renkli Devrim” olarak anılmıştır. Dönemin Başbakanı Nikola Gruevski'ye ve hükümete karşı 12 Nisan 2016'da Üsküp'te başlayan protestolar hızla diğer şehirlere de yayılmıştır. Üsküp 2014 Projesi ise protestoların hedeflerinden birisidir. Dönemin başbakanı Gruevski'nin hedefinde ise protestocuların proje kapsamındaki anıtlara ve binalara fırlattıkları renkli boyalar ile şehre zarar vermeleri vardır. Makedon haber sitesi Meta'nın haberine göre protestoculardan biri kendilerinin projeye verdiği zarardan şikayet eden Gruevski'ye “Nikola, strafor

binaların üzerine yaptığımız karalamalar hakkında şikayet etmeyi bırak, şimdi daha büyük bir sanatsal değere sahipler. Bir ay içerisinde, bir yıl içerisinde kazandığımızda Üsküp 2014'ü parçalayacağız ve oynaman için sana polistireni¹ vereceğiz, böylece hapisane hücrede sıkılmayacaksın” cevabını vermiştir (News Agency "Meta.mk", 2016).

2016 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen seçimlerde Üsküp 2014 Projesi'ni öne süren VMRO-DPMNE iktidarı SDSM partisine devretmiştir. 2017 yılında göreve başlayan SDSM hükümetinin Kültür Bakanı Robert Alagjovzovski bir açıklamasında protestocuların binalarda ve anıtlarda bıraktıkları izlere değinirken: “Bizden önceki hükümet bireysel protestocuları dava edebilmek umuduyla binaların cephelerini bu halde bırakmıştı. Bize göre bu izler Makedonya için tarihi bir anı her zaman hatırlatacak değerli mülklerdir” diyerek protestoların geride bıraktığı renkli kalıntıların tarihin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Vale, 2017).



Şekil 4.19 Protestolarda çekilen bu fotoğraftaki pankart o dönemki başbakan Nikola Gruevski'ye sesleniyor: “Gruevski kendi çocuklarını utanmaktan, bizim çocuklarımızı göçten korusun ve intihar et”. (News Agency "Meta.mk", 2016)

¹ Cephe dönüşümlerinde neoklasik veya barok formların uygulanmasında kullanılan ürün.

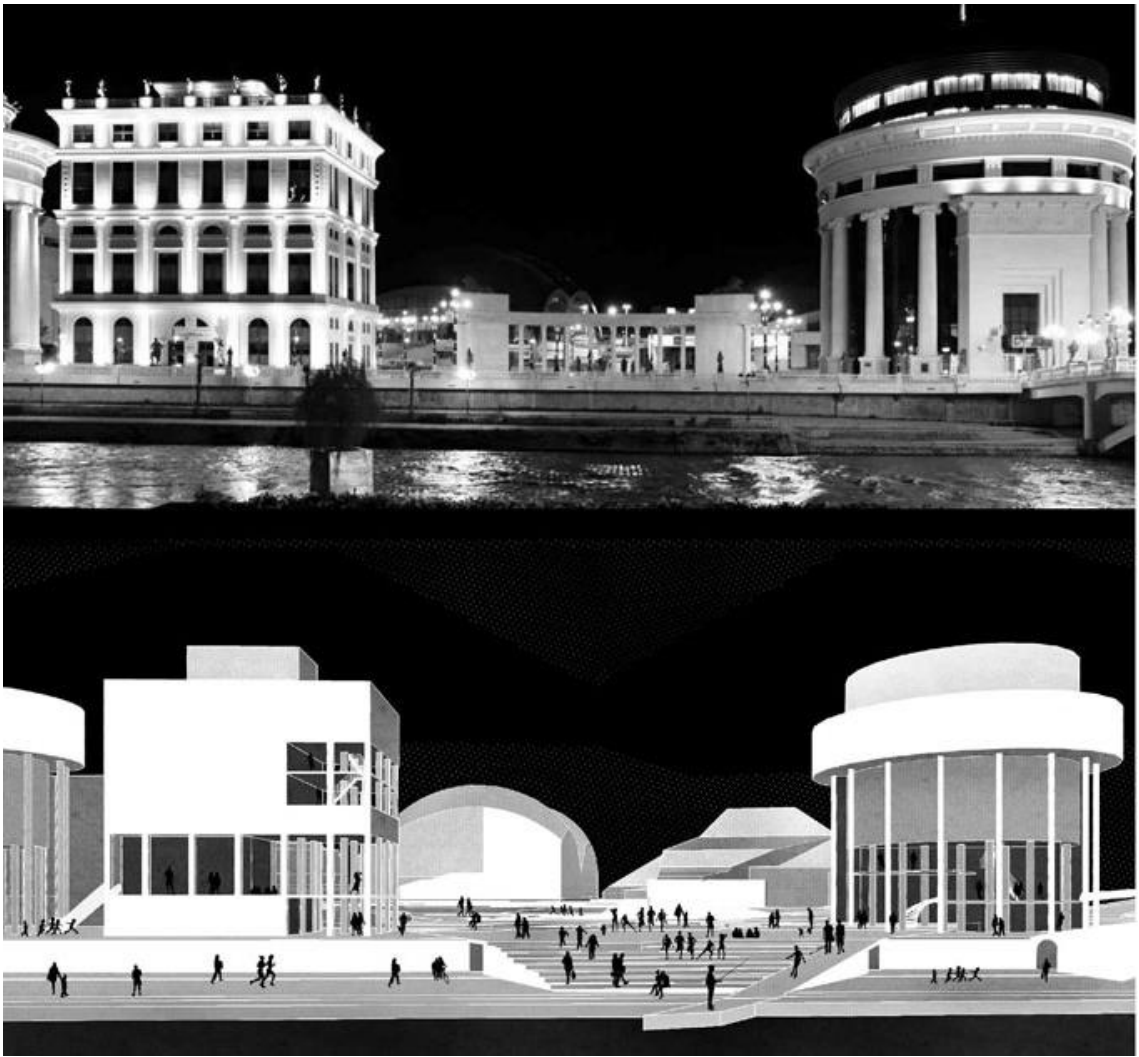
2018 yılında düzenlenen 16. Venedik Mimarlık Bienali'ne Makedonya'dan 12 mimar Slobodan Veleviski ve Marija Mano Velevska küratörlüğündeki "Mekanın Özgürleştirilmesi ya da Özgürleştiren Mekan" (*Freeingspace*) adlı sergiyle katılmıştır. Serginin hedefinde Üsküp 2014 Projesi'nin şehrin üzerindeki etkisi, ve projenin yarattığı tahribatın etkilerini azaltmayı amaçlayan proje önerileri vardır. Projenin açıklamasında belirtildiği üzere: "*Freeingspace* özgürlük ve etik kavramını mimarlığın ve mekanın söylemsel yörüngesi olarak tanımlar. Başlıktaki 'freeing' öneki iki farklı anlam taşır: 'özgürleştirme'yi aktif bir formda yani bir eylem ifadesi olarak kullanmanın yanı sıra, 'özgürleştiren'i bir sıfat olarak kullanır ve özgürleştiren bir alanı tanımlar, alanın özündeki özgürlük duygusu yaratma potansiyelini belirtir. *Freeingspace* halkı özgürleştirmenin ve kentin mekansal birliğini mimari yollarla geri kazanmanın bir öyküsüdür" (La Biennale di Venezia, 2018).

Üsküp 2014 Projesi'nin şehir merkezini tantanalı bronz anıt dizileri ve gösterişli strafor cephelerle işgal ettiğini ve bu yoğun inşaat saldırısının kamusal alanı anlamsızlaştırdığını düşünen mimarlar ve küratörler, kamusal alan kaybının eleştirel bir incelemesini ve kamusal alan değerlerinin mimari ve sosyal anlamda ziyan edilmesini kapsayan bir sergi alanı oluşturdular. Bienal kapsamında sergilenen 4 *Freeingspace* projesi, kamu yapılarının kamusal alan özelliğini vurgulamaktadır (MoCA, 2019).

Enstalasyon, Üsküp'ün çağdaş cephesini inşa etmek için yarışma yoluyla seçilen önerilerden oluşur. Projeler kent merkezinde Üsküp 2014 Projesi ile oluşturulan yeni katman üzerinde yoğunlaşmaktadır: Makedonya Hükümet Binası, Telekomünikasyon Binası, "NAMA" Mağaza Binası ve Makedonya Opera ve Bale Binası yapıları için mimari öneriler geliştirilmiştir.

Dejan Ivanovski ve Filip Jovanovski tarafından geliştirilen öneri, Üsküp 2014 Projesi ile oluşturulan yeni yapı grupları sonrası Opera ve Bale Binası'nın önünde yaratılan perde etkisinin (Şekil 4.11) kırılabilmesini ve yapı önünde bulunan meydanın Vardar Nehri'ne açılması ile kamusal alanın sürekliliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda yapının önünde bulunan kamusal alanın Vardar Nehri'yle ilişkisinin tekrar kurulması için Üsküp 2014 Projesi kapsamında inşa edilen Kolonad'ın yıkılması ve yerine yapımı öngörülen basamaklar ile yeni mekansal etkileşimlerin programlanması önerilmektedir.



Şekil 4.20 Makedonya Opera ve Bale Binası için geliştirilen öneri, *#Opening*
#Connecting *#Uncovering* *#Reprogramming* (Dimkov, 2018)

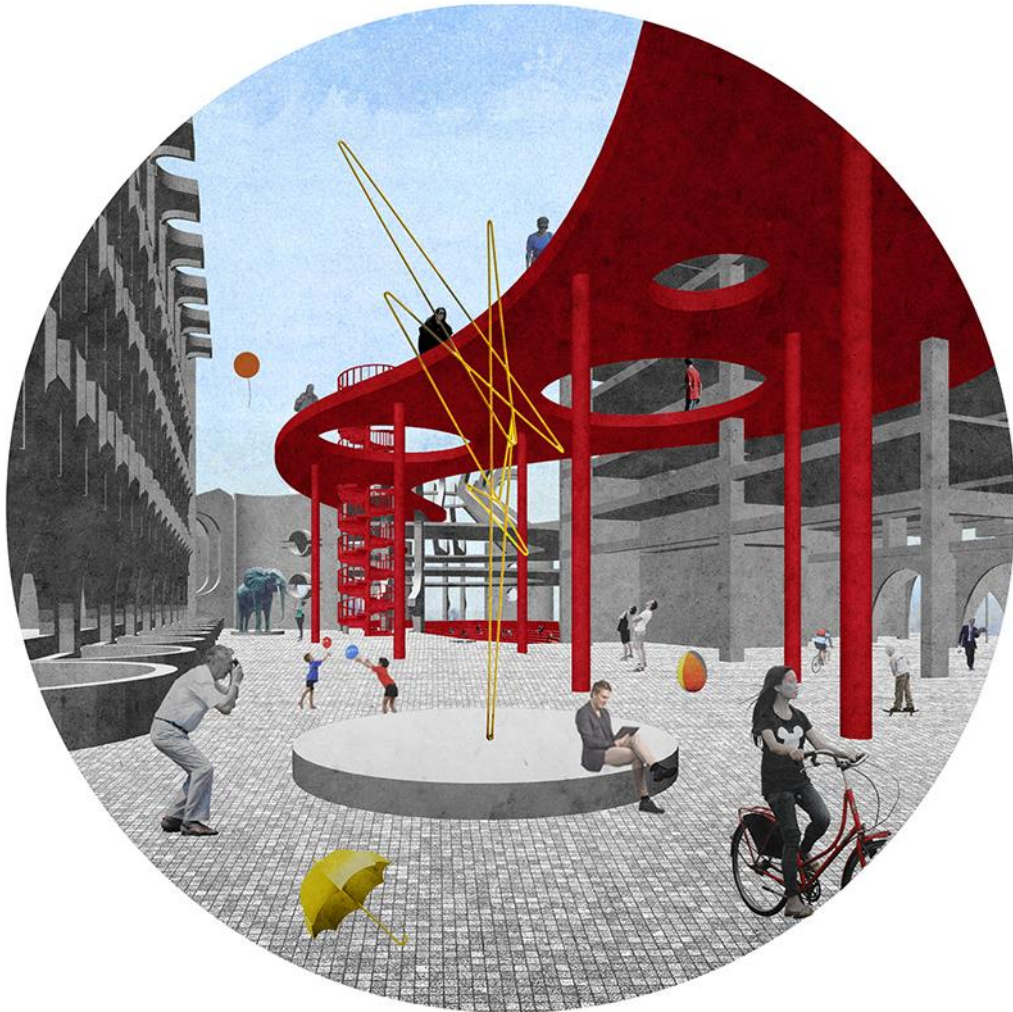
SDSM Hükümetinin Kültür Bakanlığı tarafından desteklendiği bilinen çalışma kapsamında; Marino Tornatora, Ottavio Amaro, Luca La Giusa, Alesandro De Luca ve Blagoja Bajkovski'nin “NAMA” Mağaza Binası için geliştirdikleri önerinin teması katmansızlaştırma (*Destratification*) olarak belirlenmiştir.



Şekil 4.21 “NAMA” Mağaza Binası için geliştirilen öneri, katmansızlaştırma *Destratification* (MoCA, 2019)

Yapı cephesinin orijinal haline uygun şekilde yenilenmesi ve ticari işlevin kültürel faaliyetlere çevrilmesi ile birlikte yapının zemin katının Makedonya Meydanı'nın uzantısı olarak kamusal alana dönüştürülmesi önerilmektedir. Bu sayede yapı adasının ortasında bulunan iç avluya ulaşım sağlanacak ve Üsküp mimari kimliğinde önemli bir yere sahip yapının kent ile bağlantısı kuvvetlendirilecektir. Erişilemeyen kamusal alanların kente açılması, sanatsal ve kültürel etkinliklere dayanan yeni ilişkiler ve kentsel dinamikler inşa edecektir.

Mimar Aleksandra Shulevska tarafından kent merkezi ile ilişkisi kopan Telekomünikasyon Binası için geliştirilen öneri “yeniden bağlama” (*reconnecting*) fikri üzerinden şekillenmektedir. Yapının yakın çevresi ve Vardar Nehri ile yeniden birleştirmeyi amaçlayan tasarım Telekomünikasyon Binası’ndan uzanan, kıvrımlı ve aynı zamanda yeni bir kamusal alan olan 10 metre yüksekliğindeki yaya platformu sayesinde, bloğun Makedonya Meydanı’na bağlantısını yenileyen mekansal müdahaleleri önermektedir.



Şekil 4.22 Telekomünikasyon Binası için geliştirilen öneri, *Reconnecting* (MoCA, 2019)

5

Sonuç ve Öneriler

Tez çalışması kapsamında Üsküp kentinin yapılı çevresinde farklı ve yeni bir katman olarak okunabilen Üsküp 2014 Projesi; kent belleği ve ulus kimliği tasarımı bağlamında incelenmiştir. Üsküp 2014 Projesi'nin toplumsal etkilerinin öncesinde kentin yapılı çevresinde sebep olduğu mimari değişimin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi adına mekanın, mekansal ilişkilerin ve yerin bu proje ile geçirdiği değişim üzerinden ilerlenmiştir.

Politik kaygılarla ulus kimliğinin inşası ve kent belleğinin tasarlanması amaçlanarak uygulanan Üsküp 2014 Projesi kapsamında yapılan değerlendirmelerin sosyal etkilerinin ortaya konulabilmesi için kimlik, ulus, aidiyet ve bellek kavramları incelenmiştir. Ulus, toplulukların kendileri için belirledikleri sınırlarda, ötekinin ait olmadığı yerlerde hayal edilerek üretilen, dayatma ya da bahşedilme ile gerçekleşmeyen bir olgudur. Bu tahayyülü ortaya koyan şey ortak tecrübelerin paylaşılması yani ortak kimliğin oluşturulmasıdır. Mimari, daha önce var olmayan ulusun tahayyülü için başvuru güçlü bir araçtır.

Üsküp 2014 Projesi kapsamında kent merkezinin geçirdiği büyük değişim nicel veriler ile ortaya konulmuştur. Dönemin kamu yöneticileri tarafından geliştirilen Üsküp 2014 Projesi'nin gerçekleştirilmesi için kamu kaynakları kullanılmış ancak, kentin demografik yapısında önemli yoğunluğa sahip olan etnik grupların görüşleri göz ardı edilmiştir. Proje kapsamında, Makedon ulus kimliğinin tarihsel bağlantısını gösteren 73 heykel ve anıtın proje alanında konumlandırılmış olmasına karşın, 2018 yılında imzalanan Prespa Antlaşması ile Makedonya Cumhuriyeti'nin adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş ve tarihi Makedonya mirasının Yunanistan ile paylaşılması kabul edilmiştir. Etnik grupların düşünceleri göz ardı edilerek üretilen, milli bir manifesto niteliğindeki Üsküp 2014 Projesi'nin uygulanması ardından yaşanan bu isim değişikliği, tasarlanan ulus kimliğinin oluşamadığının açık bir göstergesidir.

Proje kapsamının aktarılması sonrasında kentlinin deneyimine sunulan mimari unsurların, mekan ya da yer olguları üzerinden biçimsel ve sosyal tahlili yapılmıştır. Bu bağlamda, seçilen proje bileşenleri için; renk, doku, ölçek ya da orantı ve üslup okumaları ve proje öncesinde kentin mimari dokusu ile birlikte değerlendirilmesi ile projenin bilimsel eleştirisi yapılmıştır.

Proje öncesi üretilmiş örnekler ile yapılan karşılaştırmalar neticesinde;

- Tasarlanan anıtların geçmişte jenerik kahramanları yücelten formlarda üretilmesine karşın, Üsküp 2014 Projesi'nde dikilen anıtların spesifik Antik Makedonya kahramanlarına, Osmanlı öncesi Hristiyan kahramanlara ve 19. ve 20. Yüzyılın Makedon entelektüelleri ile devrim kahramanlarına ithaf edildiği,
- Proje kapsamında gerçekleştirilen cephe dönüşümlerinin kentte bellek yitimi ile birlikte yapıların mimari kimliklerini kaybetmelerine sebep olduğu,
- İnşa edilen yeni yapıların, mevcut yapıların kent merkezi ile bağıni kopartan bir perde etkisi oluşturduğu, dolayısıyla yer kavramının yitimine neden olduğu,
- Proje ile kent merkezinde inşa edilen yapıların eklektik bir şekilde geçmişteki biçimlerin ödünç alınması ile oluşturulduğu,
- Bu üretim metodunun bir sonucu olarak, yapıların üretildiği dönem ile uyumlu olmaması sebebiyle proje sonrasında anakronistik bir yaşam alanı ortaya konduğu,
- Kentin yapılı çevresi tahlil edilmeden inşa edilen Üsküp 2014'ün kent dokusunda yeni ve farklı bir katman olarak okunabildiği,
- Çağdaş tasarım fikirlerinin benimsenmemesi sebebiyle yüzünü geçmişe dönen bu yeni katmanın önceki katmanların aksine sürdürülebilir olmadığı belirlenmiştir.

Ayrıca proje üzerinde yapılan analizler neticesinde; projenin bütüncül bir yaklaşım ile ele alınmadığı, katılımcı bir planlama süreci yürütülmediği, kamu kaynaklarının doğru ve şeffaf bir şekilde kullanılmadığı; çağın dinamiklerinden uzak, geçmişe öykünen tasarımların ve mevcut binalara yapılan müdahalelerin kent belleğine zarar vererek kentlinin olumsuz tepkisini çektiği de görülebilmektedir.

Üsküp 2014 Projesi, açıklandığı 2010 yılından itibaren protestolara ve eleştirilere maruz kalmış, kentlinin ve profesyonellerin olumsuz tepkisini çekmiştir. Projenin

kentli tarafından benimsenmediği, projeye yöneltilen olumsuz tepkiler ile anlaşılabilir. Bu noktada önemsenmesi gereken husus şudur; kentli tarafından olumsuz tepkileri oluşturan birincil unsur projeye aktarılan maddi kaynakların şeffaf yönetilmemesi merkezinde oluşan ekonomik kaygılar iken, kentin mimarları (mimari ya da başka meslekten profesyoneller) tarafından oluşturulan kolektif bilinç ile projeye yöneltilen tepkiler estetik kaygılar etrafında şekillenmeye evrilmiştir.

Üsküp kentinin yapılı çevresi incelendiğinde, yönetimi elinde tutan her ideolojinin kendi mekanını ya da kendiyi özdeşleşen farklı bir mekanı yaratmayı amaçladığı görülebilmektedir. Kent için tasarlanan ilk planlama faaliyetlerinden itibaren hazırlanan her çalışmada kent boş bir levha olarak ele alınmış, tamamen yıkılıp yeni ideolojinin etrafında yeniden şekillenmesi amaçlanmıştır. Tam olarak gerçekleştirilemeyen ve boş olmayan levhada farklı izler bırakan planlama çalışmaları arasında 1965 Kenzo Tange Master Planı geniş kapsamlı bir mekansal kurgu planlaması olması sebebiyle diğer planlardan ayrılmaktadır. Deprem sonrası yapılı çevrenin büyük oranda tahrip olması sebebiyle fiili olarak boş levhaya en yakın durumda üretilen master planın 2. Dünya Savaşı sonrası Yugoslavya'nın ulus/aidiyet oluşumunda etkin bir rol oynadığı görülmektedir. Mekansal bir yaklaşımdan çok dekor planlaması olarak değerlendirilebilecek olan Üsküp 2014 Projesi ise aradan geçen 50 yılda değişen durum nedeniyle benzer bir etki yaratamamıştır.

Üsküp kenti yirminci yüzyıl ile birlikte başlayan planlama çalışmalarının benimsediği yaklaşımlar sebebiyle tarihi ile olan bağlantısını yitirme noktasına gelmiştir. 1950'lere kadar devam eden planlama süreçlerinde kentin geçmişini göz ardı ederek tasarlanan yeni kent dokusunun kent belleğinde oluşturduğu boşluk ile 1963 yılında yaşanan Büyük Üsküp Depremi'nin sebep olduğu yıkım kentsel hafızayı yok olma düzeyine kadar indirmiştir. Deprem sonrası düzenlenen yarışma ile hazırlanan yeni kent planında, yarışma jürisinin görüşleri doğrultusunda var olan geçmişin korunması kentin tarihinin binaları üzerinden okunabilmesine olanak sağlamaktadır. Üsküp sürekli değişimin, sürekli gelişimin yaşandığı, eski ile yeninin homojenlik göstermese de bir arada bulunduğu bir kenttir. Konumu ve

doğası gereği tarih boyunca birçok ulustan insana, topluluğa ev olmuştur ve olmaktadır. Üsküp bir Roma kentidir, bir Osmanlı kentidir, bir Yugoslavya kentidir. Üsküp bir Makedonya kentidir. Makedonya'yı ve Üsküp'ü oluşturan bireylerin etnik kimliklerinin farklılığı unutulmuş Üsküp'ün sadece bir Makedon kenti olması tasarlanmıştır, ancak bu tez çalışmasında da ortaya konulduğu üzere Üsküp yalnızca bir Makedon kenti değildir.

Üsküp 2014 Projesi'nin yarattığı tahribatın etkilerinin azaltılabilmesi için yine kentin mimarları tarafından çözüm önerileri üretilmektedir. Bu bağlamda 2018 yılında düzenlenen 16. Venedik Mimarlık Bienali'nde sergilenen "Mekanın Özgürleştirilmesi ya da Özgürleştirilen Mekan" (*Freeingspace*) adlı çalışma; yitirilen yer olgusunun yeniden yaratılmasını ve proje ile üretilen yeni katmanın homojenleştirilmesini amaçlaması sebebiyle önemli bulunmuştur. Özellikle 2016 yılında iktidarın değişmesi sonrasında, hükümet desteğini de alabilen bu tür çalışmaların olumlu sonuçlar vereceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak yer olgusunun fiziksel olarak biçimlendiği kentin, kültürünü oluşturan belleğinin tasarlanması, ortaya çıkacak toplumsal mekanların kullanıcısı olan kentlinin sürece dahil edilmesi ile mümkündür. Ulus kimliğinin inşası, kentli tarafından benimsenecek mekanların, aidiyet, ortaklık, sadakat gibi duyguları tetikleme neticesinde mümkün olabilmektedir. Bir önkoşul olarak katılımcı tasarım sürecinin benimsendiği mimarlık, bu tetiklemeyi sağlayacak mekanların üretilmesinde önemli bir araç olarak kullanılabilir. Ancak, Üsküp 2014 bu iki hususta belirtilen gereklilikleri sağlayamamış, sadece kent dokusunda uyumsuz bir katman oluşumuna sebep olmuştur.

- Akar, T. (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 267-292.
- Aleksandra, K. (2013, December). Values of the Historic Urban Form of Skopje's Old Bazaar Based on Analysis of the Ottoman Urban Strategy. *Unpublished Doctoral Dissertation*, 55. Osaka, Japan: Osaka University.
- Amanito, V. (2018, Eylül 6). *The modernist architecture of Skopje – in pictures*. Haziran 13, 2019 tarihinde The Guardian: <https://www.theguardian.com/cities/gallery/2018/sep/06/modernist-architecture-skopje-macedonia-in-pictures> adresinden alındı
- Amiot, H. (2018). From Tito to Alexander: towards the construction of a post-socialist urban landscape in Skopje (Republic of Macedonia)? *Belgeo*(4). doi:10.4000/belgeo.21184
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Aslanoğlu, İ. (1988). Modernizmin Tanımı, Sınırları, Ekren Yirminci Yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(1), 59-66.
- Avar, A. A. (2009, Aralık). Lefebvre'in Üçlü -Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekan- Diyalektiği. *dosya 17 - mimarlık ve mekan algısı*, 7-16.
- Ayverdi, İ., & Topaloğlu, A. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Babić, M. (2018, Ağustos 1). *Curating the Yugoslav Identity: The Reconstruction of Skopje*. Haziran 13, 2019 tarihinde MoMA: https://post.at.moma.org/content_items/1161-curating-the-yugoslav-identity-the-reconstruction-of-skopje adresinden alındı
- Balkan Investigative Reporting Network, BIRN. (2019, Nisan 26). *Skopje 2014 Uncovered*. Haziran 13, 2019 tarihinde <http://skopje2014.prizma.birn.eu.com/en> adresinden alındı
- Bektaş, G. (. (2015). Üsküp'te Osmanlı Tiyatrosu. *Mimar.ist*(3), 78-83.
- BM. (1970). *Skopje Resurgent*. New York: Birleşmiş Milletler - United Nations.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası - Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Carli, G. (2018, Haziran 05). *The Venice Biennale Beyond The Giardini & Arsenale: 9 Stops Not to Miss in the City*. Haziran 13, 2019 tarihinde Elle Decor: <https://www.elledecor.com/it/best-of/g21757403/alternative-guide-venice-biennale-2018/> adresinden alındı

- Cezar, M. (1981). *XIV-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı*. İstanbul: Akademi.
- Ching, F. D., Jarzombek, M. M., & Prakash, V. (2011). *A Global History Of Architecture*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Crinson, M. (2005). *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*. New York: Routledge.
- Deipenbrock, E., Held, M., Herbst, C., Kaulen, C., Köhler, L., Pudimat, M., . . . Vincent, K. (2010). *Skopje - A Modern City?* Hamburg: HafenCity Universität Hamburg.
- Dimkov, J. K. (2018, Haziran 14). *Четири уникатни идеи како да се смени ликот на „Скопје 2014“*. Haziran 13, 2019 tarihinde plusinfo.mk: <https://plusinfo.mk/четири-уникатни-идеи-како-да-се-смени-л-адресинден-алинди>
- Erbaş Gürler, E., & Özer, B. (2013). The Effects of Public Memorials on Social Memory and Urban Identity. *Social and Behavioral Sciences*(82), 858-863.
- Faktor. (24, Kasım 2016). *(ФОТО) И Менсо се „пресоблече“ во барок*. Haziran 13, 2019 tarihinde Faktor: <https://faktor.mk/foto-i-mepso-se-presobleche-vo-barok-адресинден-алинди>
- Gjinovci, R. (2016, Mayıs 12). *The United Colors of the Macedonian Revolution*. Mayıs 19, 2019 tarihinde Prishtina Insight: <https://prishtinainsight.com/united-colors-macedonian-revolution-mag/адресинден-алинди>
- Gombrich, E. H. (2015). *Sanatın Öyküsü*. (E. Erduran, & O. Erduran, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gökgür, Y. D. (2005). 1933'den 2003'e Atina Kartasındaki Değişimler, CIAM'dan CEU'ya. *Planlama, 2005/1*(31), 35-41.
- Gönül, A., & Durak, S. (2018, Temmuz). Bir Osmanlı Kenti Üsküp'ün Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Fiziksel Değişim Süreci. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 87-110.
- Graan, A. (2013). Counterfeiting the Nation? Skopje 2014 and the Politics of Nation Branding in Macedonia. *Cultural Anthropology*(28), 161-179.
- Grcev, M. (2010). *Kradat Grad! Zbornik Tekstovi Za Proektot "Skopje 2014"*. Skopje: Templum and Plostad Sloboda.
- Grcheva, L., & de Meulder, P. (2011). *Reshaping the Skopje City Centre as a National Agenda: Skopje 1965 vs. Skopje 2014 (Master Tezi)*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.
- İbrahimgil, D. D. (2012). Üsküp Fatih Sultan Mehmet Köprüsü-Taş Köprü/Vardar Köprüsü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*(1 (Balkan Özel Sayısı-I)), 46-54.

- Jenerik. (2006, Mart 24). *Macedon Empire*. Haziran 13, 2019 tarihinde Wikimedia Commons:
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:MacedonEmpire.jpg>
adresinden alındı
- Jordanovska, M. (2015, Temmuz 26). *Скопје 2014: Седум пату покано, три пату поголемо (Skopje 2014: Seven times more expensive, three times bigger)*. Mayıs 19, 2019 tarihinde Prizma:
<https://prizma.birn.eu.com/мк/стории/скопје-2014-под-лупа>
adresinden alındı
- Jovanova, L. (2015). *Skupi - Scupi - Colonia Flavia Scupinorum*. Skopje: Ministry of Culture of the Republic of Macedonia.
- Jovanovik, S. R. (2010). *Da go sksrshime sopstvenoto ogledal*. Skopje: Skopje: Templum and Plostad Sloboda.
- Kahvecioğlu, H. (2006). Mekanın Üreticisi veya Tüketicisi Olarak Zaman. *Mimarlık ve Felsefe - III: Zaman Mekan* (s. 142-149). içinde İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Koteska, J. (2011, Aralık 29). *Troubles with History: Skopje 2014*. Skopje, Skopje, Republic of Macedonia. Mayıs 19, 2019 tarihinde https://artmargins.com/troubles-with-history-skopje-2014/#ftnlink_artnotes1_8 adresinden alındı
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi (YEM Yayın).
- La Biennale di Venezia. (2018). *Freeingspace*. Haziran 13, 2019 tarihinde La Biennale: <https://www.labiennale.org/en/architecture/2018/national-participations/former-yugoslav-republic-macedonia> adresinden alındı
- Lozanovska, M. (2012). Kenzo Tange's Forgotten Master Plan for the Reconstruction of Skopje. *Fabrications*, 22, 140-163.
- Majdov, S. (2016). *Taking Place, (Re)Making Nation in 'Skopje 2014' Socio-spatial Politics of Nation and Urban (Re)Imagining in the Capital of the F.Y.R. of Macedonia*. Chicago: Northeastern Illinois University.
- Makedonya Cumhuriyeti. (2008, Ekim 15). Üsküp Eski Çarşının Özel Öneme Sahip Kültürel Miras Olarak İlan Edilmesine Dair Kanun. *Law on Proclamation of the Old Skopje Bazaar as Cultural Heritage of Special Importance*. Üsküp: Makedonya Cumhuriyeti Resmi Gazete Sayı: 130.
- MARH. (07, Şubat 2016). *Реставрација наспроти реконструкција на фасади. Урбани блокови.....* Haziran 13, 2019 tarihinde MARH: <https://marh.mk/реставрација-наспроти-реконструкциј> adresinden alındı
- MARH. (2015, Nisan 14). *Стоковна куќа "НАМА" Скопје / Славко Брезовски 1959*. Haziran 13, 2019 tarihinde MARH: marh.mk/стоквна-куќа-нама-скопје-славко-б adresinden alındı

- MARH. (2018, Mart 07). *A bird's-eye view of Skopje / Фотогалерија – дел I*. Haziran 13, 2019 tarihinde MARH: http://marh.mk/birdseyeview_skopje_1/ adresinden alındı
- Marina, O., & Penčić, D. (2011). Urban Transformations of Skopje Fragmented City - Legacy of History. (B. Miljković-Katić, Dü.) *The Spatial Planning in Southeastern Europe (Until the Second World War) - Просторно планирање у Југоисточној Европи*, 359-378.
- Mariotti, J., & Penčić, D. (2015). Changing Perspectives of Urbanity during Socialism and after: the Case of Two Neighborhoods in Skopje. *Studies in History and Theory of Architecture*(3), 174-182.
- Marusic, S. J. (2013, Haziran 14). *Macedonian Power Company Joins Capital's Makeover*. Haziran 13, 2019 tarihinde Balkan Insight: <https://balkaninsight.com/2013/06/14/macedonian-power-utility-company-joins-capital-makeover/> adresinden alındı
- Milevska, S. (2010). *Estetskite Argumenti Ne Se Dovolni Bez Etichkite*. Skopje: Templum and Plostad Sloboda.
- MoCA. (2019, Mart 26). *FreeingSpace*. Haziran 13, 2019 tarihinde Museum of Contemporary Art: <https://msu.mk/freeing-space/> adresinden alındı
- Mrduljaš, M., & Kulić, V. (2012). *Unfinished Modernisations Between Utopia and Pragmatism*. Zagreb: UHA/CCA, Croatian Architects' Association.
- Mulichkoski, P. (2014, Aralık 31). *Government Building in Skopje*. Haziran 13, 2019 tarihinde Architectuul: <http://architectuul.com/architecture/government-building-in-skopje> adresinden alındı
- Naumov, G. (2015). The Early Neolithic Communities In Macedonia. *Archeologické Rozhledy*(LXVII), 331-355.
- News Agency "Meta.mk". (2016, Nisan 18). *Mass protest in the streets of Skopje, inspired by crime committed in project "Skopje 2014"*. Haziran 13, 2019 tarihinde Meta: <https://meta.mk/en/masoven-protest-niz-skopskite-ulitsi-inspiriran-od-kriminalot-na-skopje-2014/> adresinden alındı
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul: Dost Kitabevi.
- Norberg-Schulz, C. (1976). The Phenomenon of Place. *AAQ, Architectural Association Quarterly*, 8(4), 3-10.
- Norberg-Schulz, C., & Üçer, İ. (2001). Yer Kavramı Bağlamında Eski Çevrelerde Yapılaşma "New Building in Old Setting". *Mimarlık*(297), 42-43.
- Nureski, D. (2014, Temmuz). Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 63-102.
- Official Portal of City of Skopje. (2009). *A BRIEF HIGHLIGHT OF THE HISTORY OF SKOPJE*. Haziran 13, 2019 tarihinde Skopje:

<http://www.skopje.gov.mk/en/desktopdefault.aspx?tabindex=0&tabid=46> adresinden alındı

- Pompeani, K. M. (2017). Authenticity, Continuity and Antiquity: “Skopje 2014”. *Balkanistica*, 197-217.
- Rasmussen, S. E. (2009). *Yaşanan Mimari*. (Ö. Erduran, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Republic of Macedonia State Statistical Office. (2005). *Census of Population, Households and Dwellings in the Republic of Macedonia - Final Data*. Üsküp: General Administration Services at the Government of the Republic of Macedonia.
- Richter, D. (2019, Nisan 25). *Skopje’s ‘Colourful Revolution’: Fighting Tyranny with Street Art*. Haziran 13, 2019 tarihinde The Bohemian Blog: <http://www.thebohemianblog.com/2016/05/skopjes-colourful-revolution-fighting-tyranny-with-street-art.html> adresinden alındı
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. (N. Gürbilek, Çev.) İstanbul: Kanat.
- Rossos, A. (2008). *Macedonia and the Macedonians*. California: Hoover Institution Press.
- Roth, L. M. (2015). *Mimarlığın Öyküsü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Ruskin, J. (2011, Nisan 18). *The Seven Lamps of Architecture*. Haziran 13, 2019 tarihinde Project Gutenberg: <http://www.gutenberg.org/files/35898/35898-h/35898-h.htm> adresinden alındı
- Sayar Avcıoğlu, S., & Akın, O. (2017). Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekansal Değişiminin İrdelenmesi. *idealkent*, 8(22), 423-450.
- Saygılı, D. H. (2011). Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902-1908) Makedonya’da Yunan Komitecileri ve Osmanlı Devleti. *Güvenlik Stratejileri*, 21.
- Servis, M. V. (2010, Şubat 2010). *Youtube*. Mayıs 19, 2019 tarihinde Визуелизација На Центарот На Скопје Во 2014: <https://www.youtube.com/watch?v=YBYtmAOt7RI> adresinden alındı
- Shukarova, A. (2008). *History of the Macedonian People*. Skopje: Institut of National History.
- Shulevska, A. (2015). *(De)Constructing Architectural Memory*. Anhalt University, Dessau International Architecture School. Bernburg: Anhalt University.
- Stefanovska, J., & Koželj, J. (2012). Urban Planning and Transitional Development Issues: The Case of Skopje, Macedonia,. *Urbani Izziv*(23), 91-100.
- Stojanoska, S. (2017, Temmuz 27). *ДУП за централното градско подрачје на град Скопје – „МАЛ РИИГ” | Скопје 1997*. Mayıs 19, 2019 tarihinde MAPX

- Македонска APХитектура: <http://marh.mk/детален-урбанистички-план-за-централ/> adresinden alındı
- Stojanoska, S. (2019, Nisan 24). *General Regulatory Plan of Skopje / 1947*. Author: *Ludjek Kubesh*. Haziran 13, 2019 tarihinde Pinterest: <https://i.pinimg.com/564x/0c/b2/23/0cb2236f3f193d67db75153bb58cd248.jpg> adresinden alındı
- Tange, K. (1967). Skopje Urban Plan. *The Japan Architect*(130), 30-69.
- TDK. (2019). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (T. D. Kurumu, Düzenleyen) Haziran 13, 2019 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <http://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tekeli, P. D. (2010). *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Tokarev, M. (2006). *100 Godini Moderna Arhitektura - Kniga 3 - Pridonesot na Makedonija i Jugoslavia*. Üsküp.
- Trjanovski, K. (2010, Şubat 09). 80 милиони евра за Скопје 2014 (80m euros for Skopje 2014). (M. Spasovska, Röportaj Yapan, & Yazar, Çevirmen) Radio Slobodna Evropa. Mayıs 19, 2019 tarihinde Radio Slobodna Evropa: <https://www.slobodnaevropa.mk/a/1953360.html> adresinden alındı
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2016). *İslam Ansiklopedisi*. Haziran 13, 2019 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı: <https://islamansiklopedisi.org.tr> adresinden alındı
- Ünlü, T. S. (2019). Urban Memory and Planning Investigating the Use of Oral History. *European Planning Studies*, 27(4), 802-817.
- Vale, G. (2017, Ağustos 08). *Macedonia, the sun sets on Skopje 2014*. Mayıs 19, 2019 tarihinde Osservatorio Balcani e Caucaso - Transeuropa: <https://www.balcanicaucaso.org/eng/Areas/North-Macedonia/Macedonia-the-sun-sets-on-Skopje-2014-181677> adresinden alındı
- Véron, O. (2017). Challenging Neoliberal Nationalism in Urban Space: Transgressive Practices and Spaces in Skopje. G. Erdi, & Y. Şentürk içinde, *Identity, Justice and Resistance in the Neoliberal City* (s. 117-142). Londra: Palgrave Macmillan.
- Yomadic. (2013, Mayıs 6). *Communist Architecture of Skopje, Macedonia – A Brutal, Modern, Cosmic, Era*. Haziran 13, 2019 tarihinde Yomadic: <https://yomadic.com/communist-architecture-skopje-kenzo-tange/> adresinden alındı
- Zevi, B. (2015). *Mimarlığı Görebilmek*. İstanbul: Daimon.
- Zorba, D. H. (2018). 1833 Tarihli Nüfus Defterine Göre Üsküp Kazası'nın Demografik Yapısı. *Mediterranean Journal of Humanities*, 23-40.

Tezden Üretilmiş Yayınlar

İletişim Bilgisi: suleymansaitgunes@gmail.com

Konferans Bildirileri

1. Güneş, S. S. & Polatoğlu, Ç. (2019). Ulusal Kimlik ve Bellek Tasarımı; Üsküp 2014 Projesi'ne Eleştirel Bir Bakış. 4. Uluslararası Mühendislik, Mimarlık ve Tasarım Kongresi Tam ve Özet Metin Kitabı (s. 362-370). İstanbul: İstanbul Bilim ve Akademisyenler Derneği.

